МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. Ю. ФЕДЬКОВИЧА
КОЛЕДЖ

Методичні рекомендації до вивчення дисципліни «Основи філософських знань» для студентів усіх спеціальностей

Чернівці, 2016

УДК 1 (072)
ББК 87я73
Ф 561

Укладач І.В. Пержун, викладач

Рекомендовано до друку рішенням засідання циклової комісії гуманітарних та суспільних дисциплін, Протокол № ___ від «__»_____20__ року.

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Основи філософських знань» є нормативною і входить до гуманітарного циклу дисциплін коледжу. Філософські знання сприяють підвищенню загальноосвітньої підготовки студентів, творчій орієнтації в виборі духовних цінностей і визначенню місця в соціальному і професійному житті.

У результаті вивчення дисципліни студент повинен:

знати:

- сутність філософії, її структуру та функції;
- історичні типи світогляду;
- багатовікову історію розвитку філософської думки, у тому числі і в Україні;
- особливості сучасної світової філософії;
- рівні та форми виявлення буття, зокрема, людські виміри проблеми буття;
- основні закони та категорії діалектики;
- походження та сутність, структуру і функції свідомості;
- сутність духовного життя суспільства;
- види, рівні та форми пізнання, їх особливості;
- діалектику пізнання та проблеми істини;
- специфіку, рівні, форми і методи наукового пізнання;
- проблеми філософської антропології і філософії історії; проблеми змісту та спрямованості історичного процесу;
- сутність провідних релігій сьогодення.

вміти :

- орієнтуватись в загальних філософських концепціях і напрямах;
- самостійно аналізувати світоглядні проблеми сучасності;
- практично застосовувати діалектичні принципи загального взаємозв’язку та розвитку;
- використовувати складники знання та пізнання і за їх допомогою створювати виправдані і інтелектуальні засоби своєї життєдіяльності;
- практично застосовувати методи і форми наукового пізнання;
- розуміти сутність внутрішнього світу людини та розглядати її в окресленнях свободи, пошуку та утвердження життєвих сенсів;
- орієнтуватись в історичному процесі та суспільній організації життя;
- розуміти те, що відбувається у сучасному суспільстві;
- розвивати логічно аргументовану професійну мову, забезпечувати її наукову переконливість;
- логічно правильно складати офіційні професійні документи.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ

Змістовий модуль № 1. Історія філософської думки

Тема 1. Предмет і система філософії

План

1. Історичні передумови зародження філософії. Поняття «вісьового часу історії» за К. Ясперсом.
2. Специфіка предмету і основні функції філософії.
3. Поняття світогляду, його класифікація, функції та структура.

1. На даний момент майже ніхто не оспорює першість Піфагора у вживанні слова «філософія» (філос - любов + софос - мудрість = філософія - любов до мудрості). Цим словом філософ-математик називав своє вчення.

Основні теорії та передумови зародження філософії. Першою є поява писемності, зумовлена нагромадженням у досвіді людей навколишнього знання. Потреба передати інформацію змусила людину винайти писемний знак, що сприяло накопиченню знання без якого не було б наукового і соціального прогресу. Крім того записане слово свідчило про свою нетотожність з живою думкою. Саме у неписемних культурах основою світогляду залишилась міфологія.

Міфологія – загальнозначуще тлумачення світу, стосунків людини зі світом та людей між собою.

Основні риси міфологічної свідомості:

1. Антропоморфізм (антос – людина, морфос – форма) – спосіб світосприйняття, згідно з яким предмети природи, тваринні та міфічні істоти наділяються психічними властивостями і навіть виглядом людини.

2. Образність – прагнення до віддзеркалення світу не в абстрактних поняттях, а за допомогою художніх образів.

3. Персоніфікація – метафоричне зіставлення природи і соціальних об’єктів.

4. Символізм – певні предмети, не втрачаючи своїх характеристик стають знаками інших предметів чи явищ, здатні їх змінювати.

5. Генетизм міфу – ситуація, коли виникнення предмету видається за його основу, тобто пояснити світ чи явище означає розказати про його походження, генезис.

6. Синкретизм (злиття усього з усім) – міфологія зливається з усім, що входить до неї, з усіма її компонентами: мистецтво, релігійний культ, етичні норми, естетичні цінності об’єднуються в єдину образну міфологічну картину світу, поєднуючи в собі дійсне і бажане, реальне і фантастичне, природнє і трансцендентне.

Ще одною з передумов виникнення філософії безумовно стала поява МУДРЕЦІВ!

Мудрість – повне синтетичне знання, яке сприймається як досконале, здатне виправити і впорядкувати людське життя і наблизити його до досконалості. Вона завжди сприймалась невід’ємною від її носія – мудреця – людина, наділена життєвим досвідом, яка власними зусиллями досягла мудрості.

«Мудрість доступна лише Богам…», – Піфагор

Крім цього варто сказати про три основні теорії виникнення філософії:

1. Міфогенна - це теорія, послідовники якої вважають, що філософія перебрала всі основні проблеми, порушені в міфах, і піднесла їх на інший рівень, піддавши раціональному осмисленню.

2. Гносеогенна (Гносеологія - наука про науку) - фундаментом цієї теорії вважається абсолютна віддільність філософії від міфології, тобто зародження філософії - не пов'язане з міфологією, а тільки з розвитком людини і набуттям нею досвіду.

3. Гносеоміфогенна - вказує на існування трьох невід'ємних джерел виникнення філософії: міфологія; раціональне знання; життєвий досвід.

Зародження Філософії. І тут нам не обійтися без досить відомих теорії «вісьового часу історії» Карла Ясперса, видатного німецького вченого-філософа. У ній йдеться про те, що всі головні (ну якщо не у всьому головні, то принаймні - перші) філософські традиції виникли приблизно в один і той же час, а саме в VI столітті до н.е.

З цією теорією досить важко не погодитися, адже саме в VI столітті до н.е. відбувається зародження античної філософії, а також філософії в Китаї та Індії.

Осьовий час (нім. Achsenzeit) — період появи раціональної філософії та етично орієнтованих релігій в історії людства. Тривав з 800 по 200 рік до н.е. Ключовими фігурами періоду були Конфуцій (Стародавній Китай), Будда (Стародавня Індія) та Сократ (Стародавня Греція).

Поява світових релігій. Заміна неморальної релігійності сакралізованого космосу релігіями спасіння та визволення людини: буддизм і джайнізм в Індії; зороастризм і юдаїзм на Близькому Сході;

Поява раціональної філософії: конфуціанство в Китаї; філософія шраманів і буддизм в Індії; антична філософія в Греції.

2. Об'єктом завжди були і є: 1) природа та сутність світу; 2) природа та сутність людини; 3) взаємовідносини між світом і людиною.

Наповнення предмета філософії новим змістом триває і нині, тому що філософська думка — це вчення про вічне. Упродовж всієї своєї історії вона розвивається і збагачується, але зберігає водночас спадкоємність пізнаного. Об'єкт її вивчення невичерпний. Він реалізується у предметі, який включає:

• онтологію — вчення про буття;

• гносеологію — вчення про пізнання;

• аксіологію — вчення про природу цінностей та їх місце в реальності, про структуру ціннісного світу, тобто про зв'язки різних цінностей між собою, з соціальними і культурними факторами та змістом особистості;

• методологію — вчення про систему принципів і способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності;

• логіку — вчення про засоби доведення і спростування, про загальнозначущі форми і засоби мислення, необхідні для раціонального пізнання;

• соціальну філософію — вчення про суспільство та особистість;

• етику — вчення про мораль як форму суспільної свідомості;

• естетику — вчення про прекрасне, ставлення людини до світу з погляду досконалості — недосконалості, прекрасного — негідного, трагічного — комічного та її художньої діяльності;

• філософські питання науки взагалі та окремих наук.

Предмет філософії — історично рухливий і конкретний. Він постійно вдосконалюється, уточнюється і змінюється. Ці процеси відбувалися і відбуваються за двома основними шляхами: "відгалуженням", тобто відокремленням від різноманітних систем знань у міру їх накопичення, і "самовизначенням".

У стародавньому світі філософія розглядалась як "наука наук", об'єднання всієї суми позарелігійних знань, мистецтва і тогочасних знань про загальні правила і норми поведінки людей.

Розуміння предмета філософії як "науки наук" зберігалося впродовж тривалого історичного часу. Навіть у середині XVII ст. видатний французький філософ і математик Р. Декарт стверджував: "Уся філософія подібна до дерева, коріння якого — метафізика, стовбур — фізика, а гілля, що виходять з цього стовбура, — всі інші науки, які складаються з трьох головних: медицини, механіки й етики".

*Метафі́зика — філософія буття, роздуми про граничні і надчуттєві принципи і засади

буття. Метафізика — це вчення про надчуттєві, недоступні досвідові принципи і початок буття (існування світу).

Поступово від філософії відгалужувалися і набували відносної самостійності такі науки, як механіка земних і небесних тіл, астрономія, математика, фізика, біологія та ін. Одночасно самовизначалась і сама філософія. Вже у стоїків (IV ст. до н. е.) філософія починалася з логіки, а етика вважалась головним ученням щодо осмислення долі людей та їх ставлення до вічного і нескінченного світу.

Отже, філософія — це теоретичне світорозуміння, вчення про загальні принципи буття і пізнання, про ставлення людини до світу, система її узагальнених поглядів на світ у цілому і своє місце в ньому. Об'єктом вивчення філософія утверджує цінність людини як особистості, гуманізм суспільних відносин, соціальний прогрес і наукову творчість.

Функції (Призначення) філософії.

1. Філософствування – пошук цілісної картини світу, надання йому завершеності, тобто філософія навчає мислити та вивчати себе;

2. Пізнання істини;

3. Подолання утилітарного підходу до життя, тобто філософія необхідна для людського життя, в якому відведене місце долі, розуму і духу;

4. Пізнання неосяжного, тобто судити про усвідомлені людьми речі, виходячи з визнання їх загальної основи, першоначала;

5. Філософське відношення до життя, яке дається людині щоденно, через осмислення наявних форм культури (мораль, релігія, мистецтво), можливість подивитися на себе і на світ з погляду вічності;

6. Філософія виникає як потреба людини розширювати кругозір, тому вона історично розвивається і людина відчуває потребу поглиблення знання про світ, потреба осягнути світ у таких ракурсах, які не можливо осягнути досвідом. Людина потребує знання про світ, як цілісну реальність, з якої потім формує програму своєї поведінки.

3. Світогляд – сукупність уявлень людини про себе, про світ, про свої взаємини зі світом, про своє місце в світі та життєве призначення.

Світогляд є формою загального людського самовизначення: дає людині не просто закони, знання реальності, а знання з певною оцінкою та відношенням; предмет світогляду – відносини людини зі світом;

Звідси випливає, що світогляд включає та синтезує низку інтелектуальних утворень: цінності, переконання, знання, бажання, погляди, принципи, життєві орієнтири.

Світогляд становить основне ядро особистості, бо він формує підґрунтя для намірів та планів людини. Він формує важливі життєві цінності, з яких ми утворюємо норми поведінки та життєву позицію. Світогляд дозволяє самоутвердитись особі в навколишньому середовищі. Щоб мати чітку орієнтацію в світі людині не потрібні докази істинності знання про світ. Це вона отримує через вибір, зумовлений не стільки знаннями про світ, скільки оцінкою певних ситуацій.

Цінності – мета, яка виступає для людини сталою та бажаною формою сприйняття.

Завдяки цінностям світогляд набуває духовно-практичного характеру, тобто будь які вияви реального світу формують духовний світ людини, підлягаючи певним оцінкам. Цінності розділяють світ, надають йому смисловий лад і полегшують орієнтацію людини у світі.

Переконання – головний компонент світогляду, який характеризує його як форму самосвідомості. Це є суб’єктивний набуток людини, що несе в собі мотив ставлення людини до світу.

За Імануїлом Кантом Існує 4 основні питання світогляду: Що я можу знати? Що я повинен робити? На що я можу сподіватися? Що таке людина?

Структура світогляду:

Світовідчуття – спосіб ствердження світогляду, в якому світ і ставлення людини до

нього відтворюються у чуттєво-емоційній формі. Переживання та оцінки звернені не до окремих явищ, а до світу в цілому і до загальної позиції людини в ньому. Це є духовний стан людини, який визначає прийняття чи неприйняття людиною світу, її довіру або недовіру у ставленні до людей тощо.

Світосприйняття – на цьому рівні світогляду світ дається людині як цілком предметна реальність, яка певним чином організована та впорядкована. На цьому етапі переважають різного типу знання, просторово-часові уявлення про світ, які об'єднуючись утворюють цілісний образ світу.

Світорозуміння – рівень світогляду, на якому відбувається подальша конкретизація світосприйняття, що перетворює його в вищий рівень організації світогляду, що дозволяє надати людині мотиви та орієнтири вибору у кожній життєвій ситуації. Тобто світ набуває цілісності. Світорозуміння – абстрактне мислення + теоретичне пізнання.

Картина світу — складно структурована цілісність, що включає три головні компоненти — світогляд, світосприйняття та світовідчуття. Ці компоненти об'єднані в картині світу певної епохи, етносу чи субкультури.

Тема 2. Філософія Стародавнього світу

План

1. Філософія давнього Сходу
2. Філософія Давньої Греції
3. Давньоримська філософія

1. Вперше філософська думка виникла у Єгипті та Вавилоні. Вона була нерозривно пов'язана з релігійними уявленнями і, за своєю суттю, мала "релігійно-міфологічний" характер. Панівна рабовласницька ідеологія виправдовувала необхідність суспільно-політичної і економічної нерівності, переваг "вищих" над "нижчими", освячувався і обожнювався культ фараонів, царів тощо. Подібні думки знайшли своє відображення в "Повчанні гераклеопольського царя своєму сину", "Мовленні Іпусера", "Бесідах розчарованого зі своїм духом" та в інших літературних пам'ятках давньоєгипетського епосу. Подібні думки прослідковуються у "Законах" царя Хаммурапі, "Поемі про страждаючого праведника", "Бесіді пана з рабом" та інших давньовавілонських писемних джерелах.

а) Філософія Давньої Індії

Індійській філософії притаманна деяка хронологічна невизначеність, відсутність точного датування філософських текстів. І все ж в індології традиційно виділяють три основних періоди:

1) Ведичний (1500 - 600 рр. до н.е.). Веди є основним джерелом для вивчення релігійних уявлень і філософських ідей стародавніх індо-арійців. У той час було створено чотири збірники гімнів, молитов, жертовних формул та заклинань.

2) Епічний (600 - 200 рр. до н.е.) визначається тим, що більшість відомостей про нього ми черпаємо із староіндійських епічних творів "Махабхарата" та "Рамаяна". У цей період сформувались основні філософські напрями.

3) Формування філософських сутр (афоризми, вислови), Араньяків (поведінка самітника) та Упанішад (розгорнуті філософські трактати) до III - IV ст. н.е.

Найдавніша з Вед - Самхіти (гімни), складається з Ригведи, Брахманів, Араньяків та Упанішад - власне філософської частини, що виникла на початку I т. до н.е. В цей час з'явилися перші елементи філософської свідомості, почалося формування перших філософських вчень (релігійно-ідеалістичних і матеріалістичних).

В одній з найдавніших пам'яток давньоіндійської культури Ригведі йдеться про Пурушу - першолюдину, з якої виникли елементи космосу, та всесвітня душа "Я". Пуруша виступає в ролі матеріального "заповнювача" Всесвіту. Існує й одночасно все заповнює. Він - космічний розум, у нього "вкладена думка", він ототожнюється зі світовою душею -

Атманом. Вже в Ригведах освячується кастовий поділ суспільства. Помітні й перші сумніви в істинності жрецьких заклинань та ритуалів.

Наступним таким документом є Упанішади, що означає "сидіти біля" тобто у ніг вчителя, одержуючи настанови чи "таємне знання". Він вміщує тексти, що з'явилися біля тисячі років до н.е. За формою - це діалог мудреця-вчителя зі своїм учнем. В Упанішадах домінує проблема першопричини, першооснови буття, духовний початок - Брахман (Бог) чи Атман (душа) всіх явиш природи і людини. Брахман і Атман трактуються як духовний абсолют, безтілесна першопричина природи і людини, але інколи - ототожнюються з першоелементами світу (вода, повітря, земля, вогонь). Червоною ниткою через всі Упанішади проходить ідея про тотожність духовної сутності суб'єкта (людини) і об'єкта (природи).

Пізнання і набуті знання поділяються на нижче і вище. На нижчому рівні пізнається лише навколишня дійсність. Це знання не може бути щирим, воно за змістом є фрагментарним, неповним. Вище - це пізнання істини, тобто духовного абсолюту, сприйняття буття в його цілісності. Досягається воно за допомогою містичної інтуїції, яка формується завдяки йогічним вправам. Найвище знання дає владу над світом.

Одна з найважливіших проблем в Упанішадах - дослідження сутності людини, її психіки, хвилювань і форм поведінки. *У структурі людської психіки виділяються: свідомість, воля, пам'ять, подих, роздратування, заспокоєння тощо.* Підкреслюється їхній взаємозв'язок і взаємовплив. Дається характеристика станів людської психіки (бадьорий, легкий сон, глибокий сон) та їх залежність від зовнішніх стихій і першоелементів зовнішнього світу.

Спостерігається розмежування між матеріальними й духовними цінностями, благом, як спокійним станом душі і низьким, погонею за плотськими задоволеннями. Уперше висловлюється думка про переселення душ (сансара) і про відплату за минулі дії (карма). Прослідковується прагнення визначити причинно-наслідковий зв'язок у ланцюгу людських вчинків. Здійснюється спроба за допомогою моральних принципів (дхарми) скорегувати поведінку людини на кожному етапі існування. Упанішади, власне кажучи, є фундаментом для всіх чи майже всіх наступних філософських течій, що з'явилися в Індії.

Розглядаючи філософію Давньої Індії варто згадати про велику епічну поему Махабхарата та одну з її книг - Бхагавад Гіта (божественна пісня).

Основним змістом Бхагавад Гіти є повчання Крішни. В ній проповідується необхідність для людини виконувати соціальні функції й обов'язки, бути байдужим до плодів мирської діяльності, всі свої помисли присвячувати Богу. Висловлено здогадку про таємницю народження та смерті; співвідношення природи людини.

Своєрідною сукупністю релігійно-філософських положень виступає Йога. Основоположником цього вчення вважається Патанджалі, який систематизував свої основні методики в посібнику "Йо-гасутра".

Мета йоги – досягнення людиною духовної дисципліни. Система самовдосконалення людини включає вісім етапів: помірність (яма) в моральному відношенні; дотримання розпоряджень (нияма); статичні вправи (позиасани); оволодіння гармонійним диханням (прана яма); спрямування свідомості "усередину" (на себе - пратьяхара), підготовка фізичного тіла до духовного досвіду; зосередження (дхарана) уваги на об'єкті; споглядання (дхиана) об'єкта; самадха - стан глибокої медитації (досягнення над свідомості), коли пуруша знаходить звільнення від тілесних пут.

Джайнізм - вчення, пов'язане з ім'ям Махавири Джини. Воно проголошує дуалізм, згідно з яким сутність людини двояка - матеріальна й духовна. Душа людини вища аніж матеріальна оболонка.

Джайністи вірять, що людина за допомогою своєї духовної суті може контролювати матеріальну суть і керувати нею. Бог - це лише душа, яка колись жила в матеріальному тілі і звільнилася від пут карми в ланцюзі перероджень. В етиці джайнізму

стверджується правильне розуміння, обумовлене правильною вірою, про правильне пізнання і правильне знання, про правильне життя, що вимагає:

- не заподіювати шкоди живому;
- не красти;
- не прелюбодіяти;
- бути щирим і благочестивим.

Буддизм - одна з найдавніших філософсько-релігійних концепцій. Його назва походить від засновника Сідхартхи Гаутами - Будди ("просвітлений", "прояснений"). Будда Шакьямуні (мудрець із племені шакья) жив в Індії в VI - V ст. до н.е.

Буддизм вчить, що сутність людини незмінна. Під впливом вчинків змінюється не сама людина, а лише її буття і сприйняття світу. Вчинивши погано, людина пожинає хвороби, бідність, приниження. Вчинивши добре - вкушає радість і умиротворення. Не визнаючи безсмертя душі, не вважаючи її вічною і незмінною, буддизм не бачить сенсу в прагненні до вічного життя на небесах. Згідно із Законом карми (моральної відплати), що визначає долю людини і у цьому житті, і в майбутніх перевтіленнях - це і є вічне життя.

Вищу мету життя людини буддизм бачить у звільненні від карми та досягненні нірвани (спокій, мудрість і блаженство, угасання життєвого вогню, а разом із ним і значної частини емоцій, бажань, пристрастей - усього того, що складає життя звичайної людини). І все-таки це не смерть, а життя, але тільки в іншій якості, життя самосформованого, вільного духу.

Локаята (чарвака) - це єдине матеріалістичне вчення давньоіндійської філософії. Воно заперечує існування поза чуттєвих субстанцій і потойбічного життя, інших світів, крім феноменального. Віра в подібні явища вважається лише результатом фантазії.

Етичні норми вчення ґрунтуються на конечності земного існування: людина повинна одержати максимум задоволення від життя, а найбільшою насолодою є володіння прекрасною жінкою. Жертовність і вивчення "Вед" вважаються безглуздим заняттям дурнів та імпотентів. З іншого боку, послідовники локаяти вчать тому, що особисте задоволення не повинне заподіювати страждань іншим людям.

б) Давньокитайська філософія

Засвідчена в писемних джерелах історія Китаю нараховує майже п'ять тисяч років. Стан розвитку філософської думки в Давньому Китаї фіксується в історичних джерелах як "суперництво всіх шкіл". Кількість цих шкіл точно не визначена, хоча й деякі історики зводять їх до десяти, а відомий давньокитайський історик Сіма Цянь до шести - конфуціанство, моїсимз, даосизм, законництво, легістика, номіналістика.

Школа даосів у цій класифікації займає третю позицію проте за часом виникнення та своїм впливом мала б посісти першу. Розвиток цієї школи пов'язаний із діяльністю уславленого давньокитайського мудреця Лао - цзи (VI ст. до н.е.).

Світоглядна основа поглядів Лао-цзи вкладається в модель стародавнього китайського космосу. Головна мета його філософії полягає у приведенні природної та людської Піднебесної до єдності у природному житті, піднесенні творчої сутності людини до рівня могутності природного буття. Основу філософії Лао-цзи становлять категорії Дао і Де.

Категорія "Дао" означає "дорогу, якою ходять люди" і тлумачеться як закономірність, закон. Лао-цзи надає цьому поняттю універсального, всеохоплюючого змісту, розглядаючи його як спосіб існування всього сущого, основу світу, "корінь неба і землі, матір усіх речей". З точки зору Лао-цзи, світ і все існуюче в ньому перебувають у дорозі, русі, змінах, де все непостійне, конечне.

Набуття конкретного змісту речей досягається завдяки Де. *Якщо Дао породжує речі, Де їх "вигодовує", надає їм конкретності, індивідуальності.* У поясненні мінливості світу Лао-цзи постає як діалектик, доходить висновку, що зміна речей пов'язана з наявними в них протилежностями. Ці протилежності протистоять одна одній, але вони збігаються, переходять одна в іншу, взаємо проникають, коли "криве стає прямим, коротке - довгим,

порожнє - наповненим, старе - новим". Це стосується не тільки природних властивостей речей, а й суспільних взаємин, дій людини.

Основу вчення Лао-цзи становить соціальна та етико-моральна проблематика. Подолання хаосу, що склався в умовах всезагального напруження й недовіри між верхами і низами, викликаних перенасиченістю одних та злиденністю інших хвилюють мислителя. Лао-цзи різко засуджує поділ на багатих і бідних, захищає простий народ. Він виступав проти війни й насильства. Стверджував, що там, де проходять війни ростуть лише терен та колючки, насильство ніколи не спонукає до поваги.

Причина всіх бід людей - у порушенні гармонії природних норм життя. Життя є життя, і в ньому слід жити, нічого не приносячи і нічого не забираючи.

Школу "служивих людей" пов'язували з мислителем Конфуцієм (Кунцзи). *Одним із перших у китайській філософії він звернувся до совісті людини, її честі, мужності, людяності, довіри як законів людського співжиття. На його думку - людська особистість - головний об'єкт уваги не "для себе", а задля суспільства.*

У формуванні моральних принципів виховання Конфуцій особливу увагу приділяв сім'ї, сімейним взаєминам, як найміцнішим та дієвим з усіх суспільних стосунків. Він впроваджував принципи поваги до старших, синівської і братньої доброчесності, поваги до предків як основи політичної стійкості, зміцнення моральності серед людей. Реалізацію принципу гуманності, людинолюбства Конфуцій пов'язував з довірою, яка повинна підкріплюватися підвищенням матеріального рівня життя народу.

Розвиток суспільства, вдосконалення людини і людських взаємин Конфуцій пов'язував із розвитком знань і освіти. Він вважав, що знання людина отримує від народження, від природи та в процесі навчання. У практичній роботі надавав перевагу знанням, отриманим від навчання.

Закликав "слухати багато, вибирати з почутого краще і наслідувати йому; бачити багато, і запам'ятовувати те, що бачив", "вчитися і не роздумувати даремна трата часу; роздумувати і не вчитися - згубно".

Конфуцій радив обирати шлях спільної злагоди, компромісу, дотримуючись "золотої" середини: "Тримай у руках дві крайності, але використовуй для народу середину, що лежить між ними".

2. Першою філософською школою Давньої Греції була Мілетська школа. Її представники вперше свідомо поставили питання про першооснови сущого, про сутність світу. Ця школа тяжіла до матеріалізму, оскільки її представники інтуїтивно розуміли світ як матеріальний. Разом зі стихійним матеріалізмом вони виявили елементи діалектики, за допомогою яких прагнули осягнути світ у динаміці змін і розвитку.

Найбільш відомим серед них був **Фалес**. Основою всього сущого він вважав воду, однак, тлумачив її не як конкретну форму або персоніфікацію міфологічної сили, а як аморфне, плинне зосередження матерії.

Іншим видатним мілетським філософом був **Анаксімандр**, він теж стихійно тяжів до матеріалізму й порушував питання про початок світу. Анаксімандр стверджував, що "першоосновою" й основою буття є алейрон, але не визначав його ні як повітря, ні як воду, ні як що-небудь інше. Він вчив, що частини змінюються, а ціле ж залишається незмінним.

Третім видатним мілетським філософом був **Анаксімен**. Він зміцнив і завершив тенденцію наївного давньогрецького матеріалізму в пошуках природних причин. Першоосновою світу вважав необмежене, нескінченне, безформне - повітря. На думку Анаксімена, розрідження повітря призводить до виникнення вогню, а згущення - до виникнення вітру - хмар - води - землі - каменів. При цьому "згущення й розрідження" розуміються як основні, взаємно протилежні процеси, що є складовими в утворенні різних станів матерії.

Дещо пізніше існувала ще одна сильна філософська школа, яку пов'язували з ім'ям **Геракліта з Ефеса**. До сьогодні збереглося близько 130 фрагментів із його праці "Про природу".

Такі явища, як вітер, блискавки, грім, тощо, Геракліт пояснював природним шляхом. Основою всього сущого він вважав вогонь, який, з одного боку, подібний до праматерії, є першоосновою світу, і основним елементом. З іншого - найбільш адекватним символом динаміки розвитку, поступальності, постійних змін. На його думку, світ "виникає з вогню і знову згоряє у визначені періоди протягом всього віку; здійснюється це відповідно до долі".

Головним у вченні Геракліта є принцип "усе тече, все змінюється". Він одним із перших звертає увагу на характер людської свідомості. Пізнання, відповідно до його поглядів, прагне осягти сутність.

Філософія **Емпедокла** є близькою до стихійного матеріалізму. Найважливіші його думки викладені у працях "Очищення" та "Про природу". Замість однієї праматерії він висував чотири вихідних принципи (корені всякого буття), з якими пов'язані імена чотирьох богів: Зевс - вогонь, Гера - повітря, Гадес - земля, Нестида - вода. Корені всякого буття пасивні. Тому він вводить дві рушійні сили - любов і ворожнечу, що шляхом змішування основних зазначених стихій сприяють виникненню всього розмаїття навколишнього світу. Рух, викликаний любов'ю і ворожнечею, не слід ототожнювати з притягуванням та відштовхуванням.

Любов розділяє однорідне і з'єднує різнорідне: "з багато чого робить одне". Ворожнеча ж розділяє різнорідне і з'єднує однорідне: "з одного робить багато чого".

При цьому, на думку Емпедокла, світ не створюваний і не знищуваний. Основні сили не можуть ні виникати, ні знищуватися, вони тільки з'єднуються і роз'єднуються, утворюючи стихії. Любов і ворожнеча і є основними причинами всіх змін, що відбуваються в світі.

Анаксагор. У теорії пізнання вважав основою в одержанні знань чуттєвий ступінь. Розум тісно пов'язаний з чуттями й тільки при їх посередництві можна одержати необхідне знання про навколишній світ. *Визнаючи за чуттєвим пізнанням провідну роль, він все ж не абсолютизував його а підкреслював необхідність його корекції.*

Елейська школа складалася під впливом ідей **Ксенофана**. Він вважав світ Богом у всій його цілісності. Бог, на його думку, стає поняттям, що символізувало необмеженість і нескінченність матеріального світу. Універсальне буття він розумів як вічне, безіменне і нерухоме. Поряд з абстрактною єдністю світу допускав і прояв його різноманітності.

Парменід був засновником елейської школи. Основними для Парменіда були проблеми буття та сущого. Для нього поряд із сущим несуще є ніщо. Суще єдине і у світі немає нічого іншого. *Парменід заперечує "створення" сущого, оскільки суще не лише вічне у своєму існуванні, але й незмінне*. В бутті світу Парменід повністю виключав рух.

Демокріт пояснював виникнення богів: древні люди, спостерігаючи неземні явища (грім, блискавки, затемнення місяця), боялись і навіть думали, що боги - є причиною цих явищ.

Демокріт прагнув "природним" шляхом пояснити й виникнення суспільства. Він вважав, що основним стимулом виникнення й розвитку суспільства була необхідність задоволення людських потреб.

Етика Демокріта тісно пов'язана з його соціальними й політичними поглядами. Він намагався сформувати деякі "універсальні" моральні правила. Центральним у його етиці є "досягнення доброї думки". Шлях до неї - через життєву врівноваженість і помірність. Головним засобом досягнення чесноти він вважав переконання, виховання в дусі моральності.

Епікур - представник атомістичного матеріалізму. Вважав філософію засобом досягнення щасливого життя.

Визнавав об'єктивний характер існування природи, "буття речей поза свідомістю людини, незалежно від неї". Вірив, що "...ніщо не виникає із небуття". Вважав, шо окрім Всесвіту, немає нічого, що могло би втрутитися в нього і призвести до відповідних змін.

Вчення про атоми та їх рух складає ядро філософії Епікура. Мислитель вважав, що світ складається із атомів та порожнечі, і що, завдяки наявності буття і порожнечі, стає можливим рух. Атоми за Епікуром не можуть перевищувати певної величини, число їх форм обмежене, атоми мають вагу тощо. Згідно з Епікуром атомам притаманний лише природній рух зверху до низу і рухаються вони з однаковою швидкістю.

Епікур досить різко, негативно висловлювався стосовно релігії. В своїх працях (близько 300 праць) висловлював відкриту форму атеїзму. Відкидав вплив Богів на світ. *Вони живуть у між світовому просторі, знаходяться у блаженному спокої і не втручаються у розвиток природи, не проявляють турботу ні про людей, ні про світ загалом. Людина (люди) сама влаштовує своє життя відповідності до бажання жити щасливіше, краще, досконаліше.*

Ідеалістичне тлумачення буття було здійснено Піфагорійською школою. Серед видатних філософів першого періоду слід виділити творчість **Піфагора** (584 - 500 рр. до н.е.).

З-поміж його праць варто назвати "Про виховання", "Про справи громадян" і "Про природу". Любов до математики, інтерес до чисел відбилися на його філософських поглядах. Це призвело до абсолютизації і містики чисел, котрі були проголошені самостійно існуючими об'єктами, піднятими на рівень реальних речей. Наприклад, одиниця означала початок усього, безперервність, позитивність, загальну сутність, а двійка - протилежність, розходження, особливе і таке інше. Піфагор вважав основними перші чотири числа арифметичного ряду, яким відповідають: крапка, пряма, квадрат (плоска фігура) і куб (просторова фігура). Сума цих чисел дає "десять", число яке піфагорійці вважали ідеальним і надавали йому майже божественну сутність. Десять, згідно піфагорійському вченню, - це число, на яке перевтілюються всі речі і явища світу з його протилежностями.

Релігію і мораль Піфагор вважав основними атрибутами упорядкування суспільства. Його вчення про безсмертя душі (і її перевтілення) ґрунтується на принципах повної підпорядкованості людини Богам.

Мораль у Піфагора була обґрунтуванням "соціальної гармонії", що спирається на абсолютне підпорядкування демосу аристократії.

Таким чином, піфагорійство є першою ланкою об'єктивно-ідеалістичного напряму в античній Греції. Його положення знайшли своє відображення в творчості інших філософів.

Проблеми людини, суспільства, держави знайшли своє відображення в поглядах **Сократа**. Він вважав своїм покликанням "виховання людини", зміст якого виражав у дискусії та бесіді.

Головним завданням філософії вважав раціональне обґрунтування релігійно-морального світогляду. Пізнання природи, натурфілософію вважав справою непотрібною і безбожною. Сократ - *ворог вивчення природи, оскільки світ є творіння великого і всемогутнього "божества"*.

Ідеалістична етика Сократа переростала в теологію. Боги піклуються про те, щоб земля давала їжу для людини. Для цього існує відповідна пора року; більше того, рух Сонця відбувається на такій відстані від землі, аби люди не страждали від зайвого тепла чи надмірного холоду і таке ін.

"Маєвтика" - мистецтво виявлення "істини" шляхом бесіди, суперечки, полеміки - стала джерелом "Сократівської діалектики".

Він визнавав людину і розумною, і моральною, якщо вона розуміє з чого складається прекрасне і гарне, керується цим у своїх вчинках і, навпаки, знаючи з чого складається морально-потворне, уникає його.

Платон - представник афінської аристократії, учень Сократа, заснував власну філософську школу - знамениту Академію.

Філософія Платона - об'єктивний ідеалізм. Матеріальний світ є лише "тінню" і походить від світу ідей, тобто є вторинним. *Усі явища й предмети матеріального світу минущі, виникають і гинуть, змінюються, і тому не можуть бути справді сущими*. Ідеї - є

незмінними, нерухомими й вічними. Платон називає їх справжнім, дійсним буттям і зводить до рангу єдиного предмета дійсного, широкого пізнання, відокремлює щире буття від небуття.

За Платоном душа - безтілесна, безсмертна. Вона не виникає одночасно з тілом, а існує вічно. Тіло підпорядковується душі.

Арістотель належить до когорти філософів, значення яких в європейській культурі воістину величезне. Учень платонівської Академії, вчитель Олександра Македонського, творець нової школи - Школи-Ліцею.

Цікавими є думки Арістотеля стосовно класифікації наук, котрі він поділяє на теоретичні, де знання добувається заради самого знання, практичні, які забезпечують керівні ідеї для поведінки людини; творчі, в яких пізнання здійснюється задля користі людини чи чогось прекрасного. Логіка, на думку мислителя, - це своєрідний інструмент пізнання, який є немовби вступом до філософії.

Загальним завданням наукового дослідження, за Арістотелем, є досягнення об'єктивної істини, знання самих речей, самої природи. Ніякі суб'єктивні цілі, інтереси не повинні спотворювати цієї "правди речей". Все, що існує, вважав мислитель, існує лише як одиничне, індивідуальне й сприймається чуттями людини.

Арістотель визнавав матерію вічною і незнищуваною. Для нього матерія - це "перший субстрат", те із чого виникають всі інші речі. Матерія це не щось конкретне, індивідуальне, - вона тільки субстрат. Без матерії немає буття, але й сама матерія не існує окремо, самостійно. *До набуття певної форми вона знаходиться в стані небуття, заперечення, так званої "неявності".* Форма надає матерії статус буття, вона єдино-активна сила, вона визначає, обумовлює рух матерії.

Він визнавав, що душі "не буває без матерії", "що душа не може існувати без тіла". Вона те, що належить тілу і перебуває у "певному визначеному тілі". Таким чином, Арістотель, по суті, відкидає безсмертя "індивідуальної душі". А з іншого боку, пояснює життя активністю душі. Душа - початок і кінець живих істот, і в момент, коли душа зникає, "тіло розсіюється і згниває". Душа визначається як форма тіла.

Пізнання Арістотель розглядає як процес руху від тіла до мислення. В цьому процесі виділяє: зовнішнє подразнення, відчуття, сприйняття, мислення, які кваліфікує як ступені. Вважає, що жодний подальший ступінь неможливий без попереднього, навіть "мислення не може існувати без тіла".

3. Найвидатнішим філософом давньоримської доби був **Лукрецій Кар**, представник матеріалізму, атомістичного пантеїзму. К Маркс високо цінував філософію мислителя, а його працю "Про природу речей" назвав найвеличнішим документом матеріалістичної філософії всіх часів і народів.

Своє завдання Лукрецій вбачав у тому, аби дух людини звільнити від пут (тенет) марновірства. Він був переконаний у тому, що для того щоб прогнати із людських душ страх, достатньо показати природу лише такою, якою вона є, і вона "своїм виглядом, внутрішнім ладом прожене страх".

У ставленні до релігії Лукрецій постає як її головний ворог. Він свідомо відкидає релігію, вважає її причиною багатьох бід, що породжує страх, забобони, підлість. Кваліфікує її як "мерзотність".

Лукрецій прагнув сформувати світогляд, котрий виходив би із самої природи, її законів. Він вважав, що все відбувається згідно із законами, "без допомоги зверху", і нічого не твориться з божої волі. Заперечував, що світ створений богами для людей. Людина - частина світу, а не його господар і мета. І тому сама теж підпорядкована законам природи.

Мислитель визнавав безконечність Всесвіту, вважаючи, що ним (величезним і різноманітним) боги управляти не можуть. Їм це не під силу, та й до того ж у них надто багато своїх справ і турбот. Заперечуючи релігію, Лукрецій все ж визнавав існування богів.

На його думку, вони безсмертні, хоч і пасивні, а тому й не втручаються у справи людей і світу, всім володіють, ні в чому потреби не мають, благо чинність і гнів їм не відомі.

Головна цінність людини - це розум. Тільки розум у змозі розігнати марновірство і страх перед смертю. Людині потрібен здоровий глузд, розум, щоб пізнавати природу. Надаючи великого значення чуттям, він бачить їх обмеженість у процесі пізнання. Неповноту чуттєвого сприйняття може компенсувати лише думка. Всесвіт не може бути даний цілком у чуттєвому сприйнятті.

Лукрецій спростовує думку про переселення душ, прагне розглянути будову душі, досліджує співвідношення душі, духу і розуму тощо.

Сенека Луцій Аней. Вся філософія Сенеки - прикладна наука, оскільки, на його думку, знання заважають мудрості, тому й слід обмежувати себе в знанні. Для мудрості необхідно мати багато вільного простору в голові, а знання забиває голову дурницями. Різниця між мудрістю й знанням полягає в тому, шо знання роблять людину розумнішою, але не кращою. "Бути розумнішим, - вважав він, не означає - бути кращим". Тому мудрість є засобом не для того щоб потрапити в рай, а щоб уціліти в цьому світі.

Мислитель вважав, що соромно вчитися із підручників... "Добудь, що-небудь із себе", оскільки "одна справа пам'ятати, а інша справа знати". Пам'ятати, для Сенеки, - це зберігати в пам'яті те, що тобі доручили, а знати - означає робити і діяти по-своєму, не звертаючи уваги на взірець, і не озираючись на вчителя.

Сенека пантеїст, коли стверджує, що "не може бути природи без Бога і Бога без природи". Бог тлумачиться ним як внутрішня сила, що цілеспрямовує всі процеси природи, "світовий розум" як гармонія і краса природи. Хочеш, назви його долею і не помилишся. Він причина всіх причин, він - провидіння. Хочеш назви Бога природою, і це не буде помилкою.

В етиці Сенека проповідував песимізм, закликав героїчно і стійко долати всі труднощі життя, оскільки в ньому нічого не можна змінити.

Епіктет. Головне питання його філософії: як стати внутрішньо вільним при зовнішньому рабстві.

Головне теоретичне положення Епіктета полягає в тому, що існуючий порядок речей змінити неможливо, оскільки він не залежить від людей. Із усіх речей світу одні підвладні нам, інші - ні. Страх смерті, хвороби чи голоду приносить людині неспокій і неволю, а звідси - "бажай того, що від тебе залежить". Хочеш бути вільним - не бажай "того, що від інших залежить".

Марк Аврелій. У творі ‚До самого себе" або "Наодинці з собою" виклав свої філософські думки.

Мислитель песимістично усвідомлював реальну дійсність, життя кожного. У плині життя не має нічого нового ("наші нащадки не побачать нічого нового"). Як в минулому, так і в нинішньому, а тим більше в майбутньому немає якісних змін, історій досить однорідна.

Песимізм Марка Аврелія - це не відчай розчарованих людей, а причина звернення (актуалізації) до моральних цінностей. Імператор говорить, що ліпшим у житті є "справедливість, істина, мужність, здоровий глузд" тощо. Водночас, визнає існування богів, котрі здійснюють "турботу про людей".

Жити необхідно так, як буцімто це останній день чи остання справа. А це означає провести цю мить часу у згоді із природою, дотримуватися правди в усіх поступках. Такий шлях може допомогти відшукати лише філософія.

Тема 3. Філософія Середніх віків та доби Відродження

План

1. Основні риси філософії Середньовіччя. Патристика і філософія А. Августина.
2. Головні філософські проблеми схоластики.
3. Філософія епохи Відродження.
4. Поява перших утопічних ідей.

5. Реформація

1. Виникненню середньовічної філософії передував ряд змін не тільки у сфері економічно-політичних відносин, а передусім у світоглядній орієнтації тодішнього суспільства. Розвиток монотеїстичної релігійності призвів до перемоги християнства, яке й стало пануючою ідеологією. А християнство, як і будь-яка інша ідеологія, прагнуло знайти філософське обґрунтування своїх основних ідей.

Першою спробою філософського обґрунтування християнства була патристика. Це був визнаний офіційною церквою напрямок у філософії, який розроблявся "батьками церкви". До них належать: *Афанасій Олександрійський, Василь Великий, Григорій Нісський, Григорій Назіанзін, Амвросій Медіоланський, Августин Блаженний, Іоанн Дамаскін та ін.*

Одним із найбільш яскравих представників патрістики був єпископ Августин, якого католицькі богослови нарекли ще й ім'ям Блаженний. Августин вважав, що філософія поза богослов'ям – ніщо. Воюючи з "язичеством", як він називав античну філософію. Августин пропагував доктрину всезагального, наперед визначеного існування. *Бог, вказує Августин, наперед визначає долю людини, незалежно від її вчинків: одні люди йдуть до "спасіння", інші до пекельних мук. Людська воля, за Августином, – сліпа зброя волі Бога.*

Вся історія для Августина ("Про град божий") – це боротьба між прибічниками християнської церкви, які будують "град божий" на землі, і прибічниками сатани, який організував світське життя на землі, світську земну державу. Якщо гине земна держава, то на її місце стає "вічна світова держава", яка втілена в католицькій церкві. Августин пропагує теократичну систему – верховенство церковної влади над світською і світове панування космополітичної організації католицизму.

Для Августина земне життя – гріховне і тимчасове, це тільки підготовка до вічного "потустороннього" існування. Така проповідь робила людей пасивними, привчала їх до рабської покірливості, формувала рабську свідомість.

Августин дав принципово нове, лінійне тлумачення часу на відміну від циклічного його тлумачення, притаманного античному світогляду. Поняття про час, як рух від минулого до майбутнього, а не як постійне повторення того, що вже колись було, стало основою формування історичної свідомості. Але для Августина історія - це ще коротший проміжок між двома "вічностями" - створенням світу Богом і "тисячолітнім" Царством Божим на Землі.

Одним із найвидатніших діячів неоплатонівського руху в системі західноєвропейської освіченості періоду середньовіччя був філософ і богослов Іоанн Скот Еріугена (близько 810–877 рр.).

Еріугена створив першу філософську систему в середньовічній Європі, яка викладена в його головному творі "Про поділ природи". Система Еріугени носила містико-пантеїстичний характер. Еріугена вважав, що все буття поділяється на чотири "природи": перша – природа не створена, але здатна сама творити – Бог; друга – природа створена і сама здатна творити – сукупність першоформ і діючих причин; третя – природа створена і не здатна творити – світ чуттєвих речей. Четверту природа – Бог як кінцева мета всього, як субстанція, до якої все повертається.

2. Погляди Августина Блаженного і його послідовників стали основою для середньовічної філософії, яка дістала назву схоластики. Саме слово "схоластика" походить від грец. schole - школа. Річ у тім, що на межі V і VI ст. почала складатися система середньовічної освіти. *Деякі з перших монастирських і приходських шкіл стали провідними центрами середньовічної культури й освіти, теоретичних досліджень свого часу.* У цих школах уперше почали викладати філософію. Вона і дістала назву схоластики. Пізніше так почали іменувати всю середньовічну філософію.

У розвитку західноєвропейської середньовічної схоластики визначаються два періоди:

1) рання схоластика IX-XII ст.;

2) зріла, класична схоластика XII-XIV ст.

У перший період всі вчення були пов'язані переважно з інтерпретацією Августином Блаженним неоплатонізму. Видатним представником схоластики цього часу був Ансельм Кентерберійський (1033-1109). Він побудував відоме "онтологічне доведення" буття Бога. Воно полягає ось у чому:

«Віруюча людина має самоочевидне поняття про Господа, істоту найдовершенішу. Але для повної довершеності ознака буття є необхідною. Отже, Бог реально існує».

Другим відомим представником ранньої схоластики є комп'єнський канонік Іоанн Росцелін (бл. 1050 - бл. 1120). У центрі його філософії був догмат триєдності Бога - один із основних у християнському віровченні. Зміст його полягає в тому, що Бог єдиний у трьох особах: Отець, Син і Дух Святий.

У певний період на позиціях Росцеліна стояв його учень П'єр Абеляр (1079-1142). У своїх працях "Так і ні", "Листування з Елоїзою" та інших він звертається до розуму як провідного інструмента і критерію в пошуках істини, як засобу популяризації християнського вчення.

Наприкінці XIII - на початку XIV ст. класична середньовічна філософія, вичерпавши свої історичні позитивні можливості, поступово вступає в період кризи. Вона розпочинається з "роздоріжжя", до якого її привела проблема віра-знання, релігія-наука. Це виразно демонструє філософське вчення Роджера Бекона (1214-1294). Він розкривав непотрібність і навіть шкідливість далекого від реальності схоластичного методу, закликав вивчати природу шляхом спостереження і досвіду. У науках, заявляв він, найціннішою є практична користь. Захищаючи ідею єдності філософії й теології, він зазначав, що вони не суперечать одна одній.

Видатним представником середньовічної схоластики є **Фома Аквінський** (1225–1274). Свою теологічно-філософську систему він виклав у численних працях (останнє Ватиканське видання його творів становить 28 томів), найвідомішими серед яких є "Сума проти язичників" (1264), "Сума теології" (1274). Фома намагався поставити філософію на службу релігії, одночасно проводячи розмежування між філософією і релігією, між знанням і вірою, доводячи можливість гармонії між знанням і вірою, а також необхідність їх співіснування.

У центрі томізму - вчення про те, що Всесвіт являє собою ієрархію ступенів буття. Нижчий ступінь цієї ієрархії становить природа, матерія, вищий Бог, абсолютна божественна свідомість, яка творить світ і керує ним. Кінцевою метою людського життя є Бог. Але розумом він не пізнається. Бог є найрозумніша істина, яка недоступна слабкому людському розуму. Ця істина дається людям через послані Богом "істини одкровення".

Фома стверджував, що світовий рух передбачає першорушія, причинний зв'язок – першопричину, а цілеспрямованість у світі – мету.

За своїми політичними поглядами Фома переконаний монархіст. Він вважав государя не тільки правителем, а й творцем держави. Верховну волю папи, його владу він розглядав як "Божу волю", а самого папу як "намісника" Бога. Він рішуче виступав проти соціальної нерівності людей.

3. У кінці XIV - на початку XV ст. завершується "темне середньовіччя" і наступає так звана, епоха Відродження. "Підриваються" підвалини панування релігії і церкви, втрачається вплив середньовічної схоластики, астрології, хіромантії, алхімії, оновлюється й відроджується європейська культура, - створюються передумови для швидкого розвитку природознавства й філософії.

Значний вплив на філософію Відродження спричинив кардинал, вчений і філософ **Микола Кузанський** (1401 - і464 рр.). Ним були висловлені геніальні здогадки про те, що Земля є одним із небесних тіл і подібно до інших світил здійснює просторовий рух. Він заперечував погляди представників Птояемеєвської системи, стверджуючи, що нерухомість Землі тільки нам здається, оскільки ми разом із нею здійснюємо цей рух.

Він вважав, що опираючись на математику як на засіб розкриття таємниць природи, людина відкриває протилежності (суперечності), через знання яких осягає сутність речей. Тому заняття математикою і природознавством дали змогу М.Казанському не лише критикувати арістотелівсько-птолємеєвські погляди на Всесвіт, а й аргументовано довести рух Землі навколо власної осі протягом доби.

У праці "Про себе і свою науку" **Леонардо да Вінчі** (1452 -1519 рр.) зазначав, що знання про предмет виростає із простого і чистого досвіду (експерименту). Тому називав досвід вчителем мудрості, а природу - гідним уваги людини об'єктом дослідження філософії і науки. На його думку, природа вчить і повинна навчити людину діяти.

Микола Коперник (1473 - 1543 рр.) своїм вченням про геліоцентричну систему світу вказав науці єдино правильний шлях до розкриття законів природи. В основу свого вчення він поклав досвід і спостереження. Мислитель стверджував, що навколо Сонця рухаються всі планети, зокрема й Земля. Спростовуючи погляди Платона, Арістотеля, Птолемея, згідно з якими Земля є центром Всесвіту, і що її оточує спокійний, незмінний у своїй величі й досконалості світ, він науково обґрунтував і довів, що центр світу - Сонце, а Земля рухається навколо своєї осі і навколо нього.

Джордано Бруно (1548 - 1600 рр.) продовжував розвивати вчення М.Коперніка. Він різко критикував схоластів, називаючи їх негідниками, неробами, обманщиками, котрі відволікають увагу вчених від дослідження істинних явищ та закономірностей природи. Проголосив ідею єдності Всесвіту, де Сонячна система є лише часткою, стверджуючи те, що у Всесвіті безліч подібних світів і жоден із них не створений Богом.

Бруно вважав Всесвіт нерухомим, проте кожен елемент чи окремі його системи - внутрішньо рухомими. Природа сама в собі має життя, спроможність до руху. Рух у природі від одного місця до іншого не виникає і не зникає, природа існує вічно. Вона не може бути зруйнована, збільшена чи зменшена, оскільки вічна і безконечна. Природа поєднує ("обіймає") всі протилежності в гармонії.

Мислитель розумів, що, зважаючи на складність і безконечність світу, він не може бути пізнаний шляхом простого споглядання, оскільки пізнавальний процес складний, розпочинається із сприйняття природи в чуттях, триває на ступені розумного знання, і завершується інтелектуальним спогляданням світу. Виходячи з цього, на ступені чуттєвого пізнання людина знає мало (це "око в темниці"), на ступені розумного знання людина відкриває "грати темряви" і лише на ступені інтелектуального споглядання відкривається "дивовижне джерело світла" (істина).

Важливу роль відіграє сумнів. Щоб розпочати будь-яке дослідження, необхідно сумніватися в справедливості раніше висунутих гіпотез. Істина, для Бруно, це не просто гіпотеза, не суб'єктивна думка і не випадковий висновок, а те, що за змістом співпадає з об'єктивною природою.

Галілео Галілей (1564 - 1642 рр.) вважав себе прибічником вчення М.Коперніка. Своїми працями завершує розвиток науки й філософії епохи Відродження. Він вважав, що лише розум і досвід є верховними критеріями новостворених думок. Тому його називали основоположником досвідного природознавства.

Світогляд Галілея - механістичний матеріалізм. Він вважав, що при дослідженні природи необхідно "виходити не із авторитету Біблії, а із досвіду і логічних роздумів". Релігія повинна мати справу з вірою, а наука - з природою. Тому немає підстав "гвалтувати" природу, заперечувати досвід, ігнорувати логічні роздуми".

Галілей довів вічність і незнищуваність матерії. Проте заперечував повне перетворення речей, однієї в іншу. Вважав, що ніщо не знищується і нове не народжується з нічого. Він також доводив, що всюди на Землі, Місяці, Сонці має місце одна й та ж матерія, із котрої складається весь світ.

Основні характерні риси:

Антропоцентризм — домінування філософського принципу, згідно з яким людина є центром і метою всесвіту.

Гуманізм — домінування філософського принципу, згідно з яким утверджується повага до гідності й розуму людини, її права на щастя, вільний вияв природних людських почуттів і здібностей.

Пантеїзм — філософська позиція (світогляд), згідно з яким Бог і світ перебувають у нерозривній єдності.

4. Томас Мор головну причину соціальних бід, злиднів англійського населення вбачав у приватній власності (одна частина суспільства живе у розкоші, інша - у злиднях). За приватної власності, "нерівномірного розподілу засобів", де панують гроші й все вимірюється грішми неможливим є правильне й успішне вирішення державних справ. Тільки знищивши приватну власність, вважав мислитель, можливо досягти справедливого й рівномірного розподілу засобів та благополуччя у суспільстві.

Незадоволений реаліями тодішнього суспільства, він висунув концепцію нового суспільного ладу, в якому не буде злиднів, приватної власності та суспільної несправедливості. В праці "Утопія" дав картину суспільства, в якому люди живуть так, як цього вимагає їх природа, прагнучи розумної насолоди. Велика роль у тому суспільстві відведена фізичній праці. Всі люди мають працювати, трудитися і лише ті, хто виконує суспільні функції та займається науковою діяльністю - фізично не працюють. Т. Мор вважає за необхідне ввести рабство для покарання злочинців та ін. Цікавими є думки про війну як засіб вирішення суспільних проблем. Громадяни утопії ніколи не розпочинають війну просто так, а лише у випадках: захисту своєї території, території своїх друзів чи звільняють поневолений народ від тиранії та рабства.

Томазо Кампанелла дійшов висновку, що у світі постійно відбуваються зміни, народження нового. Пізнати світ можливо лише у тому випадку, коли ретельно спостерігати за характером його змін. Зростання розумових здібностей людини позитивно вплинуло на вдосконалення можливості пізнання світу. Кампанелла вважав, що вчений має оволодіти галузями природничих та моральних наук. Оволодіння ними забезпечить досягнення досконалого знання, можливості проникнути в сенс природи. Безконечне буття природи проявляється в конечному пізнанні людини. Він вірить у те, що позитивні результати будуть лише там, де людина сміливо досліджує природу.

Він вважав, що людський рід єдиний, всі люди від природи мають однакові здібності, а тому й повинні володіти однаковими правами й знаходитись в однаковому економічному становищі. Вірив у те, що це відбудеться в майбутньому соціалістичному суспільстві. На його думку, розвиток суспільства здійснюється по колу, як вічний "коловорот". Тому можливе повернення до тих форм, порядків, що вже мали місце в історії.

5. Реформа́ція (від лат. reformatio - перетворення, виправлення) — християнський церковно-релігійний, духовно-суспільний та політичний рух оновлення у країнах Західної та Центральної Європи у XVI столітті, спрямований на повернення до біблійних першоджерел християнства, який набув форми релігійної боротьби проти католицької церкви і папської влади.

Реформацію пов’язують з іменами Мартіна Лютера, Жана Кальвіна та Ульріха Цвінглі — та відповідно називають протестанською, лютеранською або євангелічною.

Передумовою до Реформації була криза католицизму. Безпосереднім початком Реформації вважається розповсюдження Лютером персональних листів-звернень, в яких доводилося, що Спасіння та Божа милість досягаються завдяки Вірі, а не сповіді в гріхах. Загальним суспільним поштовхом стала публікація латинською 25 жовтня 1517 року в місті Віттенберзі заклику до теологічної дискусії у вигляді 95 тез, в яких йшлося про гріх та кару, і особливо критикувалась торгівля індульгенціями.

Ініційований Мартіном Лютером церковно-релігійний рух призвів до розриву єдності західно-європейської церкви — появи національних церковних спільнот та виникнення нової теології протестантизму.

Тема 4. Філософія Нового часу та Просвітництва

План

1. Формування філософії Нового часу.
2. Розвиток сенсуалістичної філософії.
3. Раціоналізм у філософії Західної Європи.
4. Основні філософські засади французького Просвітництва.

Доба Нового часу - основа становлення нового філософського напряму - раціоналізму. З XVI ст. по XIX ст в Європі закладаються підвалини раціоналістичної (класичної філософії) в основі якої лежить розум та впевненість в його всесильності. Необхідність появи раціоналістичної філософії - це заперечення релігійної віри як засобу пізнання дійсності, заперечення феодальної ідеології, як засобу осмислення світобудови та життєдіяльності людини. Філософія Нового часу - це філософія короткого, але насиченого глибокими ідеями та видатними іменами періоду європейської філософії. На протязі цього періоду відбулись істотні зміни в баченні проблемного поля філософії. Схематично їх можна окреслити так - філософія Нового часу зосереджена на вияві та осмисленні умов можливості зміни статусу людини в світі, тобто перетворення її на володаря, господаря, майстра буття.

Френсіс Бекон. Праці: *«Велике відновлення наук», «Новий Органон», «Нова Атлантида».*

Класифікація наук. Поділив науки на три групи, відповідно до трьох сил душі: царину пам'яті становить історія, царину уяви – поезія, царину розуму – філософія.

Практичні цілі науки. Знання це не тільки шлях до істини, а й сила людини у боротьбі з природою, і тільки за допомогою знань, людина може оволодіти нею. Місце науки Бекон вбачав у вирішенні суспільних проблем і суперечностей сучасного суспільства. *Визначаючи місце науки, Бекон виділяє істинні цілі науки: не займатись нею задля свого духу, не задля вчених дискусій, не задля приниження інших, не задля користі та слави, не задля влади, а задля того, щоб мати від неї користь та успіх самого життя суспільства.* Цьому спрямуванню науки підкорює Бекон і наукові методи, завдання яких він вбачає у пізнанні об'єктивного, реально існуючого світу. Основним таким методом він визнає експеримент та його наслідки. Ідеалом наукового знання визнається відсутність розбіжності між думками та речами.

Емпіризм. Згідно з теорією двоїстої істини Бекон здійснює розрізнення чуттєвої та розумної душі людини. Розумна душа людини - це божественне начало, вона є предметом теології, а чуттєва душа є тілесносною, і саме вона є предметом філософських досліджень. Таким поділом він створює концепцію, яка дає змогу вивчати людину, її вчинки. Вихідним моментом пізнавальної діяльності він визнає чуттєвість. Саме тому Бекона часто називають засновником емпіризму — філософського напряму, в основі якого лежить чуттєве пізнання і досвід. Головна теза емпіризму полягає в наступному: "немає нічого в розумі, що до цього не пройшло через чуття". Теоретичне обгрунтування емпіризму, дане Беконом, визнається найдовершенішим серед всіх напрямів філософії та природознавства.

Теорія ідолів. Створення нової науки та філософії, вважав Бекон, можливе тільки після усвідомлення причин, що ведуть до помилок. Головну ваду він вбачає у застосуванні традиційних форм мислення, які базуються на логічній науці Арістотеля, розповсюдженій серед європейців християнством. Така логіка створює своїх ідолів (розповсюджені помилки). *Бекон вирізняє чотири види ідолів:*

- Ідоли роду – це хибні уявлення про світ, притаманні цілому людському роду, вони є результатом обмеженості людського розуму і органів чуття. Для зменшення шкоди, нанесеної пізнанню "ідолами" роду, людям необхідно зіставляти показання органів чуттів з предметами навколишнього світу і тим самим перевіряти їх вірність.
- Ідоли печери (особистого світогляду) – це спотворені уявлення про дійсність, пов'язані з сіуб'єктивністю сприйняття довкілля. У кожної людини є своя печера, тобто свій

суб'єктивний внутрішній світ, що накладає відбиток на всі його судження про речі і процеси дійності. Нездатність людини вийти за межі своєї суб'єктивності і є причиною даного виду помилок.

- Ідоли ринку - це забобони суспільних відносин, які є наслідком розмов, випадкового і неправильного вживання слів, промов тощо. Люди в одні і ті ж слова вкладають різний зміст, і це спричиняє пусті і безпідставні суперечки та відволікає від вивчення природи і правильного її розуміння.
- Ідоли театру (теорій) – це різні догми попередніх теорій і філософій, які виникають внаслідок некритичного запозиченняїх ідей. Згідно з Бекеном, кожна філософська система - це зіграна перед людьми драма чи комедія. Скільки в історії існувало філософських систем, скільки було поставлено драм і комедій з зображенням вигаданих, штучних світів. Але люди ці вистави сприймають як істинні, керуються їх ідеями як основними в своєму житті.

Ідоли роду та печери він визнає вродженими, такими, що випливають з природних властивостей душі, тоді як ідоли ринку та театру є набутими в інтелектуальному розвитку людини.

Теорія індукції. *Вивчаючи історію науки, Бекон дійшов висновку, що існує два шляхи дослідження: догматичний (дедуктивний – від загального до окремого) та емпіричний (індуктивний – від окремого до загального).* Саме емпіризм дає змогу звільнити пізнання від суб'єктивних догм, робить пізнання незалежним від уяви. Вчений, який керується індукцією, на перший план ставить властивості дійсності, тому має знання, які не залежать від особистих уподобань, авторитету та інших догм.

Рене Декарт. *Найбільш відомими його працями є: «Правила для керування розумом», «Міркування про метод», «Міркування про першу філософію», «Початки філософії».*

Метод раціональної дедукції. Відкриті Ф. Беконом "ідоли" свідчать про присутність хиб у дедукції. Враховуючи цю обставину, Р. Декарт пропонує метод раціональної дедукції, який повинен узгоджуватися з чотирма вимогами:

1) вважати за достовірні такі положення, які для розуму є чіткими та ясними, не викликають сумнівів у своїй істинності;

2) розділяти кожну складну проблему, задачу, на складові частини, підпроблеми;

3) поступово здійснювати перехід від доведеного до недоведеного;

4) не робити жодних прогалин у логічному ланцюжку дослідження.

Декартовий методологічний сумнів, або "критика усіх визначень", будується не як заперечення визначень взагалі, а як шлях, засіб уникнення помилок. Первинну форму істини Бекон вбачає у чуттях, в емпіричності. Для Декарта це помилковий погляд, він вважає, що чуття вводять людей в оману, і робить висновок, що непотрібно вірити таким засобам пізнання.

Принцип методологічного сумніву та раціональна дедукція повинні допомогти у подоланні хиб простої дедукції. Однак залишається одна проблема - звідки взялися перші загальні поняття, якими користується думка? На це питання Декарт відповідає тим, що це вроджені поняття.

Декартові атрибути. Атрибутом Бога Декарт вважав його нескінченність. Тобто Бог – це воля бо тільки вона може бути необмежена ні істиною, ні законами добра.

Атрибутом душі є свідомість, основним елементом якої є мислення. «Мислю отже існую».

Атрибутом тіла є протяжність, властивістю якої є нескінченна подільність. Саме тому тіла не можуть складатись з атомів, бо атоми неподільні. Критикував теорію атомізму.

Таким чином, у світі існують дві субстанції: мисляча та протяжна, душа і тіло. Душа, на відміну від тіла, має свідомість.

Томас Гоббс. *«Про тіло», «Левіафан».*

Матеріалістична метафізика. Загальна філософська концепція Гоббса була матеріалістичною. Він вважав, що не існує нічого крім тіл, а нематеріальні субстанції, які протягом віків були основою світогляду – лише фікції.

Раціоналістична методологія. Послідовно розробляв систему раціоналістичної філософії, яку запропонував Декарт. Для Гоббса ідеальних предметів не існвало ніки, психічні предмети мають тілесну природу, а тілесні предмети – це механізми.

Навіть пізнання за Гоббсом – це цілком механічний процес: внаслідок зіткнення предмету з органом чуття рух предмету переноситься на орган, потім на нерви, і нарешті в середину мозку.

Однак філософ усвідомлював, що ця концепціє є лише гіпотезою.

Натуралістична етика та політика. Стани людини: природний, суспільний. Гоббс вирізняє три типи політичного режиму: 1) демократія - кожен громадянин має право голосувати; 2) аристократія - лише деякі мають право голосувати; 3) монархія - верховна влада належить одному.

Картезіанство *(Картезій — латиною Декарт).*

Найбільш відомим картезіанцем був Ніколо Мальбранш. Доводив, що всі причини мають надприродній характер, тобто будь яка властивість утворюється саме тоді, коли перебуває у взаємодії з іншими предметами. *Ніж сам по собі не має властивості різати, він ріже саме тоді, коли ми залучаємо його до відповідної взаємодії з предметами. Отже, причинність виникає щоразу по-новому, слід визнати, що суб'єктом її створення виступає Бог.*

Відповідно до цього будується вчення Мальбранша про пізнання. Він виділяє три типи пізнавальних здібностей: чуттєве пізнання; пам'ять та уява; чистий розум.

Неоднорідність картезіанства найкраще виявляється в постаті Блеза Паскаля. Він визнає, що людина є поєднанням душі та тіла, мораль - поєднання доброго та злого, політика - закону та беззаконня. *Однак ця дуалістичність є причиною нашої нездатності до пізнання світу таким, яким він є.* Усе буття, починаючи з чогось кінцевого, має нескінченну багатоманітність проявів, яку не спроможний зрозуміти ніхто окрім творця світу.

Ні раціоналізм, ані емпіризм не здатні вдовольнити наше прагнення пізнати світ; мислення та розум лише частково використовують закладені в нас від народження фундаментальні ідеї. *Розглядаючи ці фундаментальні поняття за допомогою того чи іншого наукового методу, ми переконаємося, що раціональних доказів їх істинності не існує, а є лише віра, яка спрямовує наші думки та дії на використання ідей.* Таким чином, основою буття людини в світі є усвідомлення своєї єдності з Богом. Здатність єднатися з Богом дана кожному конкретному індивідові по-різному, це містичний процес, який відбувається в людському серці, і його початок лежить в любові до Бога.

2. Джон Локк *«Досвід про людський розум».*

Локку першому вдалося довести, що мислення грунтується на чуттєвому сприйнятті сутності, що знання та істина побудовані на досвіді. Сенсуалізм у теорії пізнання Локка тісно пов'язаний з методологічним емпіризмом: він визнає роль розуму, однак обмежує його значення. Функція розуму полягає, за Локком, в комбінуванні емпірично створених суджень. Він заперечує існування вроджених ідей і більшу увагу приділяє рефлексам.

Душа людини, на думку Локка, позбавлена вроджених ідей, понять та принципів. Він проголошує душу "чистим аркушем", на який лише досвід накладає свої відбитки.

Локк розуміє досвід насамперед як вплив речей навколишнього світу на нас, на наші чуття. Разом з цим виділяє досвід внутрішній — як діяльність душі, думки, а ідеї, які виникають через зовнішній досвід, він називає чуттєвими; ідеї, які витікають з внутрішнього досвіду, - рефлексіями. Як зовнішній, так і внутрішній досвід призводить до виникнення лише простих ідей: про присутність чи відсутність чогось, властивостей твердого чи м'якого, корисного чи шкідливого тощо. Для виникнення загальних ідей потрібні міркування.

«Ми знаємо рівно стільки, скільки дає нам досвід»

Локк відрізняє два ступені знання: правдоподібне та беззаперечне. Беззаперечне знання є продуктом мислення, міркування. Воно не може бути отримане шляхом безпосереднього зовнішнього досвіду. Правдоподібне - продукт безпосереднього емпіричного досвіду. Таке знання дає відповідну думку, яка ще не пройшла процедури міркування, порівняння з іншими думками. Саме беззаперечне знання має наукове значення.

Поширення сенсуалістської методології Локком на пізнання суспільних явищ дає змогу внести зміни у поняття "природного стану людей", яке запропонував Гоббс. Локк стверджує, що природний стан — це не війна усіх проти всіх, а стан рівності між людьми, що забезпечується необмеженою свободою особи робити із собою та своїм майном усе, що завгодно. Але влада однієї людини закінчується там, де починається влада іншої. Тому і влада, яка дається суспільною угодою володареві, не є абсолютною. Вона завжди обмежена — іноді більше, іноді менше, природними законами. Таке поняття природного стану людей дає змогу створити поняття доцільності розподілу влади, яке стало базовим для усіх сучасних демократичних конституцій, на "законодавчу", "виконавчу" та "федеральну". Відношення між ними будуються на системі стримувань і противаг, зумовлених суспільною угодою обмежень однієї влади іншою. В основі угоди лежить право обох сторін, у випадку невиконання тих чи інших положень, розірвати її.

Джордж Берклі *«Досвід нової теорії зору», «Трактат про принципи людського знання».*

Радикальний номіналізм. «Як у розумі, так і поза ним немає нічого абстрактного». Приклад: неможливо уявити собі «колір», адже уявний колір повинен бути або червоним або жовтим або іншим. Тому абстрактна ідея «кольору» є суперечливою і не може існувати.

Кожна ідея є конкретною і чітко окресленою, а загальні, абстрактні ідеї виконують роль узагальнення.

Радикальний сенсуалізм. Основний предмет розуму – це вилючно духовні утворення. Єдине джерело пізнання тіл – це чуття.

Радикальний суб'єктивізм. Колір існує тільки тоді, коли його бачать, рух уснує тільки тоді, коли його сприймають.

Девід Юм *«Трактат про людську природу», «Дослідження людського розуму».*

Усі "духовні сприйняття" він розділяє на два різновиди: перший охоплює більш сильні і визначається терміном "враження", які діють під час бачення, тактильного відчуття тощо; другий — ідеї (уявлення), які він визнає менш сильними і точними.

Розум сам по собі не здатен нічого додати до вражень, він лише розділяє або об'єднує їх. Юм визнає досвід найголовнішою складовою пізнання. Однак досвід у нього відноситься лише до оволодіння нашої свідомості враженнями. Досвід він розглядає як утворення схем дій розуму з об'єднання чи розділення вражень.

Між враженнями та ідеями існують три типи відношень:

1) будуються на виявленні подібностей та відмінностей;

2) відбивають послідовності в просторових та часових визначеннях;

3) відношення причини та наслідків.

Поняття "причина" Юм розглядає як похідне від понять "час" та "простір". Детально аналізуючи конкретні випадки, Юм робить висновок, що мислення, розум не здатні дати кінцевого визначення подій, причин та наслідків (див. Додаток 1).

3. Бенедикта Спінози *«Удосконалення розуму», «Засади філософії Декарта».*

Розглядаючи питання про походження першопричин, Спіноза робить висновок, що змістовно "субстанція" не відрізняється від поняття про Бога. З доказів, які відносяться до цього висновку, можна констатувати, що Спіноза ототожнює Бога із субстанцією.

Бог не стоїть тепер над природою, не є творцем як зовнішня сила, а перебуває прямо у природі як її іманентна причина, властивість. Таке розуміння субстанції призводить до вирішення проблеми дуалізму душі і тіла, яку поставив Декарт. На протилежність субстанції

та її атрибутам, які носять характер безмежності, для опису обмежених одиничних об'єктів Спіноза використовує поняття "модус". Існування модусів характеризується не тільки обмеженістю взагалі, а й мінливістю, рухомістю у межах атрибутів субстанції (часу і простору). Відношення між субстанцією і модусом становить собою відношення частини і цілого. *Субстанція визначається здатністю творення, а модус — її продуктом, утворенням, витвором субстанції.*

Субстанція має внутрішню властивість — необхідність свого існування. Виявлення цієї властивості відбувається через мислення (атрибут субстанції). *Кожний конкретний процес має свою причину, лише субстанція має причину в собі самій.*

Спіноза розділяє пізнання на три ступені: ступінь істини — досягається розумом безпосередньо, незалежно від досвіду (математичні аксіоми тощо); ступінь міркувань розуму — відбувається опосередковано за допомогою правил мислення (побудованих на певних аксіомах, законах), він потребує доведень; ступінь уявлення — в основі лежать чуттєві сприйняття навколишнього світу.

У розумінні Спінози субстанція — єдина основа необхідності та свободи. Саме Бог (субстанція) — абсолютно вільний, бо все, що він здійснює, випливає з його власної необхідності. Людина як модус особливого роду має обмеження своєї волі у зовнішніх обставинах. Однак у разі використання цих зовнішніх обставин для творіння, для досягнення людських цілей свобода і необхідність не суперечать одне одному, а стають основою взаємного існування.

Готфрід Вільгельм Лейбніц *«Міркування про метафізику», «Нова система природи», «Монадологія».*

Уособлює завершений тип раціоналістичної філософії. Ядром філософської концепції Лейбніца є вчення про "монади" — монадологія. Монада розглядається як проста неподільна духовна субстанція бутя.

Спираючись на відомі з античної філософії докази, Лейбніц заперечує можливість існування єдиної субстанції, про яку вчив Спіноза. Лейбніц стверджує, що поняття єдиної субстанції заперечує можливість існування руху, мінливості буття. Тому він звертається до нескінченної множини субстанцій — монад.

Монада — самодостатня одиниця буття, здатна до активності, саморуху, діяльності. Монада — це проста субстанція. *Складна субстанція завжди залежна від простих, а тому складне утворення взагалі не можна визнати субстанцією.* Тому монади не змінюються під впливом інших монад, кожна з них є самодостатньою, а отже становить собою самодостатній світ, непорушну гармонію, яка є найсильнішою у світі.

Монади мають три головні різновиди за ступенем свого розвитку. Нижча форма характеризується "перцепцією" (духовно пасивною здатністю сприйняття).

Вищі монади здатні мати чуття та чіткі уявлення. Їх Лейбніц називає "монадами-душами".

Монади найвищого ступеня здатні до "аперцепції" (свідомості) і їх називають "монадами-духами". Монади не мають просторових (фізичних) властивостей, вони є лише в розумі.

Процес пізнання Лейбніц розглядає як розвиток здатності до створення та усвідомлення ідей. Він заперечує існування вроджених ідей, людина з народження має лише деякі вроджені принципи (інстинкти). *Відомий вираз "Немає нічого в розумі, що не пройшло б через чуття" Лейбніц доповнює положенням — "крім витворів самого розуму".*

Розум відкриває суттєве, необхідне, а чуття — випадкове, емпіричне. Тому і істини бувають різними: емпіричні — істини факту; розумові — істини теорії. До істин розуму Лейбніц відносить головні положення математики та логіки.

Математику і логіку Лейбніц розглядає як головні науки розуму, які повідомляють людині про світ, не даний чуттєво. Це науки про "усі можливі світи" (на відміну від філософії, яка визначається ним як наука про цей дійсний світ).

4. Дені Дідро *«Думки про пояснення природи», «Філософські принципи матерії та руху».*

У своїх працях він обґрунтовує принципи послідовного матеріалізму, згідно з якими єдиною реальністю може бути лише матерія і рух. У єдиний процес еволюції світу Дідро вміщує існування людини, суспільства. Найбільш відомою є діяльність Дідро зі створення "Енциклопедії наук, мистецтв і ремесел", якій він віддав понад 20 років життя.

Уся природа, згідно з поглядами Дідро, перебуває у постійному русі та еволюціонуванні. *Усе, що існує, колись виникло і зникне, перетворюючись на щось інше.*

Дідро відстоює вчення про єдність матерії та свідомості, висловлює думку, що у потенційному вигляді відчуття є всеуніверсальною властивістю матерії.

Свою гносеологічну концепцію Дідро будує, керуючись принципами сенсуалізму (насамперед — локківського). Він виділяє три види пізнання: спостереження, обмірковування, досвід. Спостереження збирає факти, обмірковування — комбінує їх, досвід — перевіряє результати цих комбінацій.

Не поділяючи думку про те, що ми можемо звести мислення людини до відчуттів, Дідро розробляє концепцію психічної діяльності, згідно з якою судження, почуття не зводяться до елементарних чуттів, а останні — це їх умова, а не сутність, умова виникнення психіки, а не сама психіка.

Разом з Гельвецієм і Гольбахом Дідро обгрунтовує вчення про вирішальну роль середовища для формування особистості. Він вважає, що свідоме перетворення навколишнього середовища є головною умовою поліпшення людини, суспільства. Спираючись на теорію "суспільного договору", він активно доводить право народу фізичною силою змінювати систему державного устрою суспільства.

Франсуа Марі Аруе (псевдонім — Вольтер) *«Філософський словник», «Кандід».*

Маючи помітні здобутки у різних сферах своєї діяльності, в історії філософії Вольтер залишається засновником філософської концепції "суспільної природи людини".

Вольтер одним з перших почав розглядати філософію як зброю розуму у боротьбі проти антирозумного суспільства. Суспільність людини Вольтер розумів як життя людської істоти в суспільстві: діяльність особи відбувається лише через суспільство, конкретні цілі індивідів мають суспільну природу. Виходячи з поняття природної рівності людей, він розуміє рівність тільки як рівність політичну, рівність перед законом, державним правом. *Соціальну та економічну нерівність він розглядає як основу збереження суспільної рівноваги та нормального розвитку суспільства.*

Свободу людини Вольтер також розуміє лише як абстрактне право, поняття про ідеальну модель, а не реальність. Свобода може бути розглянена науково лише як свобода волі особистості, а не як природний суспільний феномен.

Спрямовуючи свою філософію у практичне русло, Вольтер активно виступає проти причин, які позбавляють людину свободи волевиявлення, розуміючи ці причини як внутрішні. Тому критика релігійної догматики стає для Вольтера однією з провідних його філософських тем.

Віру, засновану на "одкровенні", Вольтер протиставляє деїстичній релігії розуму. Розглядаючи Бога як найвищу причину існування людської волі та діяльності суб'єкта, він вбачає докази існування божества у розумно побудованому світі природи. Однак він відкидає усі тези про властивості Бога, визнаючи їх бездоказовими та непотрібними, такими, що суперечать розумові.

Під впливом локківського сенсуалізму Вольтер створює своє вчення про психіку. На думку Вольтера, ми не можемо мати знань про природу духовної субстанції. Дослідник має справу не з самою духовною субстанцією, а лише з її проявами, деякими властивостями.

Жан Жак Руссо *«Думки про походження та основи нерівності між людьми», «Суспільний договір».*

Головна тема праць Руссо — доля людини у суспільстві, де існує штучна культура, що заперечує природні властивості окремої особи.

Раціоналізм XVII-XVIII ст. не приділяв уваги чуттєвій діяльності людини як відокремленій від інтелекту та волі. Руссо першим висуває тезу, що чуттєва діяльність, почуття людини є не тільки самостійною чи особливою формою суб'єктивності, а що це є головною формою духовної діяльності. Саме від Руссо починається лінія у філософії, яка висуває на передній план духовного життя неусвідомлені, підсвідомі, інстинктивні цілеспрямовані мотиви дій особи. Навіть совість та геніальність у Руссо розглядаються як найвищі форми інстинктивності, що відокремлені від розуму. Руссо першим висуває тезу, що розвиток інтелекту порушує природну гармонію, баланс між здатностями індивіда та потребами організму, послаблює природні сили людини.

Вже у першому творі (дисертація "Думки про науки та мистецтво", за яку Руссо отримав премію Діжонської академії) він доводить, що наука та мистецтво з часів Відродження не вдосконалили, а погіршили суспільство. Так, розподіл праці стає причиною порушення природної цілісності та гармонійності людського життя. Спеціалізація перетворює людину на функціонера великого механізму, робить природні властивості організму залежними від людей інших професій. Це породжує відчуження людини від самої себе, коли індивідуальність особи протиставляється суспільному місцю індивіда. Згідно з Руссо головна причина людських страждань — протиріччя між реальним станом людини та її природними властивостями, між природою людини та суспільними інститутами, між особистістю та громадянством.

Протиріччя між природою та культурою, згідно з Руссо, не може бути вирішене шляхом повернення до дикого стану. Гармонійність, цілісність буття людини може бути повернена у суспільстві, а не в "чистому природному стані". Джерелом протиріч цивілізації він вважав соціальну нерівність людей, що виникає з приватної власності на землю, знаряддя праці. Загальний шлях подолання суперечностей суспільства Руссо бачив у зміні системи освіти, методів виховання.

У своїй системі виховання на перше місце Руссо висуває почуття. Саме почуття людини спрямовують її конкретне волевиявлення. Воля є зовнішньою формою виявлення чуттєвої діяльності суб'єкта. Суспільне буття, таким чином, становить собою специфічну систему переробки, зміни чуттєвої діяльності. Суспільні відносини утворюють те, що спільне усім людям, і, разом з тим, протистоїть інтересам кожної людини окремо.

У своєму понятті "суспільний договір" Руссо здійснює спробу вирішити протиріччя між штучним та природним. Створюючи суспільний договір, люди втрачають частину своєї власної свободи, необмежене право на все, що вони, згідно зі своїми чуттями, бажають. Однак під час добровільного вступу в договір індивід сам виявляє своє бажання обмежитися. Тому індивід стає громадянином, істотою, яка виявляє вищий тип свободи, аніж природна свобода, — здатність до самообмеження. За чистої природної свободи організм обмежують лише зовнішні умови, сили природи, інші особи. Тобто така свобода є абсолютною залежністю від зовнішніх обставин. А укладення договору є акт, коли суб'єкти обмежують самих себе, виявляють себе здатними керувати собою — тобто стають вільними самі по собі.

Тема 5. Німецька класична філософія

План

1. Критична філософія І.Канта.
2. Філософія Гегеля: система і діалектичний метод.
3. Антропологічний матеріалізм Л. Фейєрбаха
4. Марксистська філософія: основні ідеї

1. Іммануїл Кант (1724-1804) був родоначальником німецької класичної філософії. У його творчості виділяють два періоди: “докритичний”, коли І. Кант виступав в основному як натураліст, і “критичний”, коли сформувалася специфічна кантівська філософія.

Як філософ він постає у другий період творчості – період публікації трьох «Критик» - «Критики чистого розуму» (1781), «Критики практичного розуму» (1788), «Критики здатності судження» (1790). Він здійснив корінний переворот у постановці й вирішенні центральної проблеми теорії пізнання - взаємодії суб'єкта та об'єкта. Докантівська філософія акцентувала увагу на аналізі об'єкта пізнання, а суб'єктивний чинник розглядала як перешкоду на шляху до достовірного знання, як те, що спотворює і затемнює справжній стан речей (ідоли Ф. Бекона). Кант же робить предметом філософського осмислення пізнавальні здібності суб'єкта. У Канта виникає нове завдання: встановити різницю між суб'єктивними й об'єктивними елементами знання в мислительній діяльності суб'єкта. У суб'єкті Кант розрізняє два рівні: емпіричний (досвідний) і трансцендентальний (той, що знаходиться за межами досвіду - апріорний). До емпіричного рівня він відносить індивідуально-психологічні особливості людини, до трансцендентального – наділндивидуальну основу в людині, знання людини як представника людства загалом.

Однією з головних проблем критицизму Канта є вирішення питання: як можливе достовірне наукове знання? Він вважав, що достовірне знання - це об'єктивне знання. Об'єктивність же в нього ототожнюється із загальністю й необхідністю. Отже, для того, щоб знання мало достовірний характер, воно повинно мати риси загальності і необхідності. У структурі людського мислення Кант виділив три здатності: чуттєвість – це вроджена здатність людини, яка має дві форми – простір і час. Простір і час у нього – це не форми буття самих речей, а, навпаки, це суб'єктивні форми сприйняття людини, споконвічно властиві їй як представнику людства. Причому простір є зовнішньою формою чуттєвості, а час – внутрішньо.

Розсудок - це мислення, що оперує поняттями та категоріями. Розсудок підводить різноманітний чуттєвий матеріал під загальні поняття і категорії. Не предмет є джерелом знань про нього у вигляді понять та категорій, а поняття і категорії, які конструюють предмет. Розсудок може пізнати тільки те, що сам сконструював, вважав Кант. Поняття та категорії є незалежними від індивідуальної свідомості, а тому знання, яке грунтується на них, має об'єктивний характер.

Кант виділяє "речі у собі" і "речі для нас". Речі, як вони існують у свідомості суб'єкта, Кант називав явищами, "речами для нас". Людина може пізнати тільки явища. Сутність же речей самих по собі людина не знає і знати не може. Тому ці речі для людини залишаються непізнаними, тобто «речами в собі». Усе, що перебуває за межами людського досвіду, може бути доступним тільки розуму. Розум - це вища здатність суб'єкта, що керує діяльністю розсудку і ставить перед людиною цілі. Розум оперує ідеями. У Канта ідеї - це уявлення про мету, до якої прагне наше пізнання, про задачі, які воно ставить перед собою. Ідеї розуму виконують регулюючу роль у пізнанні, спонукаючи розум до діяльності. Розсудок, що спрямовується розумом, прагне до абсолютного знання. Він прагне вийти за межі чуттєвого досвіду (тобто за межі своєї компетенції) і заплутується в суперечностях. Кант називає ці суперечності антиномією (антиномія – суперечність між протилежними твердженнями, кожне з яких однаковою мірою можна обґрунтувати як істинне). Антиномії мають місце там, де за допомогою людського розсудку намагаються робити висновки не про світ досвіду, а про світ «речей у собі». Розум за своєю природою є суперечливим. Спроба розуму дати відповідь на питання про те, що таке світ як ціле, приводить до суперечливих відповідей. Ці протиріччя виникають у розумі неминуче.

Особливе місце у філософії Канта займає вчення про людину. Людина є жителем двох світів: світу природи і світу свободи. Свобода, за Кантом, - це незалежність від визначальних причин природного світу. Світ «речей у собі» закритий як для чуттєвості, так і для теоретичного розуму, науки. Однак, це ще не означає, що цей світ недоступний людині. У сфері свободи діє не теоретичний, а практичний розум. Останній керує вчинками людини. Рушійною силою практичного розуму є не мислення, а воля (готовність до певних дій). Закони практичного розуму - це моральні закони, які визначають вимоги до моральної поведінки людини. Головною вимогою є: поводься з іншими так, як ти хотів би, щоб вони

поводилися з тобою; своїми вчинками ти формуєш спосіб дії інших і створюєш форму, характер взаємних відносин. Цю вимогу Кант назвав категоричним імперативом.

Відсутність у людини можливостей теоретичних доказів буття Бога та безсмертя душі заповнюється вірою та надією, що дозволяє спасти свободу особистості. Моральність і свобода є основою людської особистості. Як було показано у першій темі, І. Кант сформулював три питання як головні для філософії: "що я можу знати?", "що повинен робити?", "на що я можу сподіватися?", які розкривають різні види діяльності людини: 1) пізнавальну, 2) моральну, 3) релігійну.

2. Георг Вільгельм Фрідріх Гегель (1770-1831) створив на об'єктивно-ідеалістичній основі систематичну теорію діалектики як учення про розвиток і мислення. Діалектичний аспект мислення складається в умінні відкрити в будь-якому визначенні внутрішні суперечності.

Соціально-критична спрямованість творів молодого Гегеля нерозривно пов'язана з глибинними перетвореннями віджилих соціальних порядків, всього світу цінностей, ідеалів, інститутів, що найяскравіше виявилися у Французькій революції 1789—1793 рр., що відбувалися в його епоху. Під впливом цього головною цінністю, на якій Гегель став засновувати свою філософію, став ідеал свободи. *Він розвинув на об'єктивно-ідеалістичній основі вчення про закони і категорії діалектики, вперше в систематизованому вигляді розробив основні принципи діалектичної логіки і піддав критиці метафізичний метод мислення, панувавший як в ідеалістичних, так і в матеріалістичних вченнях того часу.*

У Гегеля духовна культура людства представлена в її закономірному розвитку як поступове виявлення творчої сили «світового розуму». Втілюючись в образах культури, що змінюють один одного, безособовий (світовий, об'єктивний) дух одночасно пізнає себе як їх творця. Духовний розвиток індивіда відтворює стадії самопізнання «світового духу», починаючи з акту найменування чуттєво-даних речей і кінчаючи знанням законів, які управляють всім процесом духовного розвитку, – науки, моральності, релігії, мистецтва.

Універсальна схема творчої діяльності «світового духу» отримала в Гегеля назву абсолютної ідеї, а логіка визначається як «самосвідомість» цієї ідеї. «Абсолютна ідея» розкривається в її загальному вмісті у вигляді системи категорій, починаючи від найзагальніших і бідніших – буття, небуття, якості, кількості, міри та ін. – і кінчаючи конкретними, багатообразними поняттями – дійсності, механізму, хімізму, організму, пізнання та ін. Гегель зближує поняття абсолютної ідеї з поняттям бога. Проте у відмінності від бога абсолютна ідея саморозвивається, знаходить свідомість, волю і особистість лише в людині, а ззовні і до людини здійснюється як закономірна необхідність.

Гегель стверджував, що категорії суть об'єктивні форми дійсності, в основі якої лежить "світовий розум", "абсолютна ідея" або "світовий дух". Це — діяльнісний початок, що дав імпульс до виникнення і розвитку світу. Діяльність абсолютної ідеї полягає в мисленні, мета — в самопізнанні.

В процесі самопізнання розум світу проходить три етапи: перебування абсолютної ідеї в її власному лоні, в стихії чистого мислення (логіка, в якій ідея розкриває свій вміст в системі законів і категорій діалектики); розвиток ідеї у формі "інобуття" у вигляді явищ природи (розвивається не сама природа, а лише категорії); розвиток ідеї в мисленні і в історії людства (історія духу). На цьому останньому етапі абсолютна ідея повертається до самій себе і осягає себе у формі людської свідомості і самосвідомості.

Першим етапом саморозкриття «абсолютної ідеї» є логіка. Логіка, за Гегелем, - це науково-теоретичне усвідомлення «абсолютної ідеї». Через логіку «абсолютна ідея» розкривається в її загальному змісті у виді системи категорій.

Другий етап саморозвитку "абсолютної ідеї" - природа. За Гегелем, Бог створює природу, щоб із природи виникла людина і разом з нею людський дух.

Третім етапом, вищою формою самореалізації абсолютної ідеї є абсолютний дух, під яким Гегель розуміє сукупну духовну діяльність людства протягом всесвітньої історії, тобто

це духовна діяльність змінюючих одне одного людських поколінь. Абсолютний дух - це та ж абсолютна ідея, що приховано працює в людських цілях і справах, це їх внутрішня ідеальна сутність, дійсна причина всіх діянь і пізнання. В абсолютному дусі здійснюється повний збіг ідеї мислення і буття. Ідея пізнає буття у всім різноманітті його визначень. Так Гегель вирішує поставлену Кантом проблему узгодження суб'єкта й об'єкта, мислення і буття;

У Гегеля виходить, що вищою формою і кінцем розвитку абсолютної ідеї, де вона усвідомлює сама себе і весь пройдений нею шлях і стає абсолютним духом, є сама філософська система Гегеля. Відтепер висхідний рух абсолютної ідеї припиняється. Звідси неминуче випливали консервативні соціально-політичні наслідки.

Гегелем створена нова наука – діалектична логіка. Її предмет – мислення як цілісне утворення, формами і змістом якого є філософські категорії - водночас поняття і об'єктивні визначення світу. Стверджуючи об'єктивну суперечливість пізнання, людської діяльності і спілкування, діалектика виступає як методологія оновлення суспільної практики і духовного життя.

Гегель вважав, що його «абсолютний ідеалізм» усуває недоліки метафізики, емпіризму й концепції безпосереднього знання і зберігає їхні переваги. Від метафізики абсолютний ідеалізм бере впевненість у можливостях людського пізнання, від емпіризму — критичну настанову й прагнення до конкретності, від філософії безпосереднього знання — тезу про необхідність починати філософію з безпосередніх визначень і поступово, через логічні міркування, просуватися до вищої мети пізнання. Гегеля не влаштовує суб'єктивізм Нового часу з його принципом Я як початком філософії. На роль початку підходить лише поняття чистого буття, яке виступає у вигляді абсолютної ідеї.

Абсолютний ідеалізм філософії Гегеля зв'язаний з його прагненням охопити весь універсум, увесь природний і духовний світ єдиним поняттям. Таким вихідним поняттям гегелівської філософії є «абсолютна ідея». «Абсолютна ідея» - це розум, мислення, розумне мислення. У повсякденному розумінні терміна «ідея» - це поняття, що лежить в основі теоретичної системи, плану, задуму. Саме так і розумів Гегель «абсолютну ідею» - це субстанція, що складає сутність і першооснову всіх речей.

За Гегелем, «дух» пробуджується в людині до самосвідомості спочатку у вигляді слова, мовлення, мови. Знаряддя праці, матеріальна культура, цивілізація – це пізніші, похідні форми втілення творчої сили духу. Вихідна точка розвитку полягає в здібності людини до пізнання «самого себе» через освоєння різноманіття накопиченої людством культури.

За допомогою діалектики Гегель критично переобмірковує всі сфери культури. Всюди він відкриває напружену діалектику вирішення протиріч. Розвинене вчення Гегелем про об'єктивний дух зробило величезний вплив на розвиток соціології і соціальної філософії. «Об'єктивний дух» розгортається в праві, моралі, моральності, родині, державі, громадянському суспільстві.

Історія розглядається як об'єктивна закономірність, що прокладає собі дорогу незалежно від бажання окремих осіб. Історію Гегель розумів як саморозкриття «світового духу», як прогресивний рух людства до усвідомлення свободи. Світовий дух – це єдність суб'єктивного й об'єктивного духу, він стає абсолютним духом. Існують три форми об'єктивного духу: мистецтво, релігія і філософія. Мистецтво виражає абсолют у чуттєвих образах, релігія — в «уявленнях», філософія — у поняттях. Філософію Гегель вважав найбільш адекватним способом пізнання абсолюту. Філософія має важливе соціальне значення. Гегель казав, що вона «є епоха, схоплена в думці».

3. Останнім із представників німецької класичної філософії був Людвіг Фейєрбах (1804-1872) - перший німецький філософ, що піддав розгорнутій критиці систему і метод Гегеля з матеріалістичних позицій. Він слухав лекції Гегеля і захоплювався його філософією. Однак через кілька років він виступив з різкою критикою вчення Гегеля. Аналізуючи вихідні передумови гегелівської системи, Фейєрбах робить висновок про її глибоке споріднення з

теологією. Він показав, що ідеалізм Гегеля є філософським обгрунтуванням існування Бога. На думку Фейєрбаха, і релігія, і близька їй гегелівська філософія мають загальні корені: вони виникають у результаті абстрагування і наділення самостійною формою існування людської сутності, найбільш загальних рис людського роду.

Бог, за Фейєрбахом, - це абстракція, що існує лише в головах людей. У свідомості відбувається перевертання справжніх відносин: справжній творець Бога – людина - поставлена в залежність від останнього. Чим більше атрибутів приписується Богу, тим біднішою стає людина, оскільки ці атрибути вона віднімає у себе. Фейєрбах прагнув відродити в людини почуття самоствердження й гідності, вважаючи, що це можна зробити на основі матеріалістичного світогляду.

При обґрунтуванні матеріалістичного світогляду Фейєрбах відмовляється використовувати поняття «матерія» і віддає перевагу поняттю «природа». Тому його світогляд вірніше назвати натуралізмом. Натуралізм у системі Фейєрбаха носить антропологічний характер. У центрі філософії, на його думку, повинна бути людина як вища сутність природи. Філософське вчення Фейєрбаха є спробою ствердження самоцінності та значимості конкретного людського індивіда у всій повноті його тілесного й духовного буття. Суб'єкт у системі Фейєрбаха - це не те, що пізнає, і не «абсолютний дух», світовий розум, а реальна цілісна людина в єдності її тілесних і духовних якостей. Фейєрбах прагне реабілітувати природно-біологічну сутність людини, від якої значною мірою абстрагувався німецький ідеалізм. «Я» у Фейєрбаха - це не просто духовна і мисляча сутність, а людина з тілом та мислячою головою, реальна істота, яка тільки через це має здатність споглядати і мислити.

Найважливішою характеристикою суб'єкта у філософії Фейєрбаха є чуттєвість. Чуттєвість - це синтетична, узагальнена характеристика антропологічних властивостей «природи людини», її тілесності, розуму, волі, «серця». *Фейєрбах зауважує: «Ідеалізм правий у своїх пошуках джерел ідей у людини, але не правий, коли хоче вивести ці ідеї з окремої, замкнутої істоти, з людини, узятої у вигляді душі, одним словом, коли він хоче вивести їх з «Я», без чуттєво даного «Ти».* Ідеї виникають тільки зі спілкування між людьми, тільки з розмови людини з людиною». Саме у сфері міжлюдського спілкування і здійснюється, за Фейєрбахом, реалізація людиною своєї родової сутності. Людина, як родова істота, перетворює сутнісні сили всього людства, продукти культури на свої власні життєві сили.

Для розкриття природи людини Фейєрбах застосовує поняття любові. Любов, за Фейєрбахом, - це прояв активності самої природи, особливе чуттєво-емоційне піднесення, чинник самоутвердження людини у світі. Завдання філософії – допомогти людям стати щасливими шляхом об’єднання зі світом і між собою на засадах любові. Соціальність як взаємодію і спілкування “Я” і “Ти” Фейєрбах трактує на антропологічних засадах, не враховуючи суспільно-історичних закономірностей і відносин.

Релігія, за Фейєрбахом, укорінена в людській природі, в почутті залежності від зовнішніх щодо неї сил природи і суспільства, у прагнення до щастя. Людина обожнює сили, від яких чекає заспокоєння своїх тривог та здійснення бажань. Фейєрбах доходить висновку, що релігія, компенсує те, чого людям не вистачає. Вона їм необхідна, тому її належить замінити суттєво новою формою – Релігією людяності. Впровадження нової філософії-релігії має спиратися на просвітництво.

Матеріалізм Фейєрбаха традиційно залишався метафізичним. Його характерною рисою був антропологізм, що полягає в розумінні людини як вищого продукту природи, розгляді людини в нерозривній єдності з природою. Природа — основа духу. Вона ж повинна з'явитися основою і грунтом філософії, покликаної розкрити земну суть людини, яку природа наділила відчуттями і розумом, і психіка якого залежить від його тілесної організації. Розроблене Фейєрбахом матеріалістичне трактування суб'єкта, його атеїзм здійснили серйозний вплив на формування марксизму.

4. Розв’язанням ідей, сформульованих у німецькій класичній філософії, після Фейєрбаха займалися К.Маркс і Ф.Енгельс. Їхнє філософське вчення певною мірою можна розглядати як завершальний етап розвитку німецької класичної філософії. Маркс пройшов школу гегелівської філософії і шлях Фейєрбаха. Головною темою його філософствування була людина як природна істота. Як така, людина наділена природними, життєвими силами, що існують у вигляді задатків, здібностей, схильностей. Але разом з тим, Маркс не погоджувався з Фейєрбахом: людина не тільки природна істота, їй притаманна й родова сутність. Характеристика людини як родової сутності означає, що людина ставиться до себе як до істоти універсальної, а тому свободної. За Марксом, «універсальність» людини - не в її свідомості (Фіхте, Гегель), не в її природних характеристиках (Фейєрбах), а в її суспільній природі. Тим самим Маркс позбавився від істотних недоліків матеріалізму, який, як правило, визначаючи людину як природну істоту, автоматично підкоряє її жорсткій природній детермінації, позбавляючи людської свободи і здатності до творчості.

У марксизмі суспільна природа людини припускає здатність до активного перетворення природи в інтересах людини («соціалізація», «олюднення» природи). Цю здатність Маркс називає практикою. Не випадково у нього, на відміну від інших типів матеріалізму, центральним поняттям філософії є не матерія, а практика, тобто людська діяльність.

Марксизм розумів діяльність як засіб реалізації «універсалізму» людини у світі. Саме практичною діяльністю людина не тільки здатна протистояти детермінізму природи, але й надати цьому природному «цілому» людські, соціальні риси. Це і є процес опредметнення людської сутності (перетворення в процесі діяльності суб’єктивного, духовного в об’єктивне – форму предмета). У практиці людина й природа міняються ролями: «ціле» - природа - стає частиною нового цілого - людського світу. Причому чим більш широкою і глибокою стає сфера «олюдненої» природи, тим універсальнішою стає потреба людини в природі.

У роботі «Економічно-філософські рукописи 1844 року» Маркс виступив на захист гуманізму, заснованого на свободній, універсальній, творчій сутності людини. Реалізації цієї сутності, за Марксом, перешкоджають різні види людського відчуження: відчуження людини від природи, відчуження від власної «родової» сутності, відчуження людини від людини, відчуження людини від суспільства. В основі усіх форм відчуження, на думку Маркса, лежить відчуження праці, що базується на приватновласницьких відносинах. В умовах відчуження «діяльність людини виявляється му́кою, його власний витвір - далекою їй силою, її багатство - її бідністю, її сутнісний зв'язок, що з'єднує її з іншою людиною - несуттєвим зв'язком, ... сама він володар свого витвору, виявляється рабом свого витвору».

Зворотний до відчуження процес Маркс називає процесом привласнення людиною своєї справжньої родової сутності, у ході якого докорінно змінюється відношення людини до природи й до інших людей. На основі концепції привласнення він створює грандіозне за гуманістичним пафосом вчення про суспільно-історичну, предметно-практичну сутність людини. У цій концепції він прагне зобразити людську діяльність як глобальний процес олюднення світу, що перетворює природу відповідно до законів самої природи, і в той же час накладає на природу свої характеристики, без чого природа не змогла б піднятися до рівня людини і стати чинником людського буття.

Маркс не протиставляє людину природі. Навпаки, він усіляко підкреслює, що людина є частиною природи і її продуктом. Разом з тим, на його думку, людина - не просто частина природи, а вищий продукт її розвитку, природна істота особливого роду. Людина - це універсально-загальна сила природи. Можливість цього закладена у фізіологічній конституції людини як організму, наділеного такими перевагами як людські руки, мозок, мова й ін. Через ці якості людина здатна до будь-якого роду діяльності, до оволодіння силами природи, перетворення цих сил на свої власні сили та здібності. Реалізація цієї можливості здійснюється у виробничій діяльності, у праці. Саме в праці виявляється специфічність буття людини.

Маркс виділяє в діяльності людини два основних моменти: опредметнення і розпредметнення. У ході трудової діяльності людина постійно здійснює опредметнення - перехід властивостей і характеристик живого процесу діяльності суб'єкта в об'єкт, у предметне втілення. Але людська діяльність не зводиться до матеріального, чуттєво-предметного процесу. Цей процес має у своїй основі духовний, ідеальний зміст: проект, задум, ідею. Розпредметнення - це зворотний перехід предметності в живий процес, у діючу здатність, це процес освоєння суб'єктом предметних форм культури й природи. Людина у процесі діяльності має справу не тільки з предметами природи, вона обов'язково використовує знаряддя праці, систему знань і інші продукти людської діяльності. Ці засоби створені попередніми поколіннями або представниками іншого роду діяльності. Вже у формі засобів праці людина має справу з іншою людиною. Розпредметнення - це освоєння соціального досвіду людства і перетворення його в момент живої праці.

Гуманістичний ідеал Маркса - універсально-розвинута людина, що живе у гармонії з зовнішньою і внутрішньою природою. Досягнення цього ідеалу він зв'язує з ліквідацією приватновласницьких відносин і подоланням соціального закріплення ролей людини в системі розподілу праці.

З самого початку творчості Маркса виявляється соціальна орієнтація його філософії, що надалі одержала глибокий розвиток. У результаті Маркс значно розширив сферу дії матеріалізму - поширив його на сферу суспільних явищ (матеріалістичне розуміння історії). Це розуміння історії полягає в тім, щоб, виходячи з матеріального виробництва безпосередніх засобів для життя, спочатку пояснити систему виробничих відносин між людьми, а потім на цій основі - й політичний устрій суспільства, право, мораль, релігію й інші духовні явища. Встановлення залежності свідомості людей від їхнього суспільного буття і його головного виду - матеріального виробництва - дозволило Марксові переосмислити роль духовної діяльності людини. На думку Маркса, ідеї й теорії, навіть найрадикальніші та доброзичливі, не можуть служити причинами історичних змін реальності. Вони лише відбивають об'єктивну реальність і можуть бути застосовані тільки тоді, коли в цій реальності створяться сприятливі умови. Відповідно до марксизму, свідомість є ніщо інше як відображення й усвідомлення людьми свого суспільного буття, способу виробництва матеріальних благ, діяльності та міжлюдського спілкування;

Вчення про суспільно-історичну, предметно-практичну діяльності людини і матеріалістичне розуміння історії дозволили Марксові й Енгельсу докорінно перетворити матеріалізм. Фундаментальним принципом їхньої філософської системи стає принцип практики. З позицій цього принципу аналізується й оцінюється вся попередня філософія, дається позитивне вирішення багатьох проблем, поставлених німецькою класичною філософією. Практика є первинною стосовно усього духовного світу, вона дозволяє пояснити всі складні соціальні процеси і духовні явища. Поняття практики, насамперед, протистоїть широко використовуваному поняттю «досвід». У понятті «досвід» закладена пасивна позиція людини. Світ упливає на людину - людина відбиває цей світ. Досвід - це нечітке, двозначне поняття. Марксизм прагнув підкреслити активну, діяльну, перетворюючу позицію людини в цьому світі. Поняття «праця», «виробництво» якоюсь мірою досягали цієї мети, але не могли служити філософським принципом. Поняття «практика» виражає нескінченно різноманітні форми взаємодії людей із природою й один з одним у процесі матеріального і духовного виробництва. Практика - це сукупна діяльність людства щодо перетворення природи, формування соціальних відносин, взаємозв'язків і взаємодії всіх людей. Уведення принципу практики в пізнавальний процес дозволило марксистській філософії вирішити питання про тотожність мислення і буття, з'єднати теоретичний і практичний розум, побудувати «міст» між явищем та "річчю в собі", і в такий спосіб вирішити основні проблеми, висунуті німецькою класичною філософією.

Відповідно до гуманістичного матеріалізму Маркса, між людиною і природою постійно триває діалог, що збагачує, натуралізує людину і збагачує, олюднює природу. Комунізм повинен стати гармонічним урівноважуванням «гуманізму» і «натуралізму».

Однак теоретичне обгрунтування цієї концепції зустрілося із серйозними труднощями. Серед них такі: ліквідація приватної власності приводить до «загальної приватної власності» (зрівнялівки) і «вульгарного, зрівняльного комунізму». Зрівняльний комунізм нівелює і по суті скасовує особистість людини.

Тема 6. Сучасна філософія

План

1. Загальна характеристика сучасної світової філософії
2. Ірраціоналістично-гуманістичний напрям у сучасній філософії
3. Неопозитивізм, його сутність та принципи
4. Релігійно-філософські вчення
5. Неомарксизм

1. Сучасність у філософії має свій внутрішній масштаб. За звичкою, початком сучасного етапу вважають кінець XIX ст., коли виникли нові форми філософствування, що стали домінуючими в Європі XX ст., основні ідеї яких розробляються і сьогодні. Двадцяте століття являло собою особливий етап у розвитку сучасного суспільства. Воно вирізняється конфліктністю, суперечливістю, інтенсифікацією соціальних процесів, прискоренням темпів соціальних змін. Зрештою, це час зародження глобальних проблем. Усе це не могло не позначитися на характері тих питань, які висували філософи. Філософська парадигма XX ст. виступає як планетарне явище й могутня поліфонія етносоціальних світоглядних ментальностей.

Філософію, яка існувала до середини XIX ст., називають класичною. Це був значний крок у становленні теоретичної думки порівняно з усім попереднім філософським розвитком. Характерна ознака цієї філософії - безмежна віра в розум. Філософам-класикам властивий пізнавальний оптимізм, упевненість у тому, що раціональне пізнання, наука є тією силою, яка згодом дасть змогу вирішити всі проблеми, які стоять перед людством. Особливістю класичної філософії є також те, що, розглядаючи людину та історію, вона сконцентрувала свою увагу навколо проблеми свободи та інших гуманістичних цінностей і стверджувала необхідність раціонального пізнання загальнолюдських моральних принципів та ідеалів.

Філософія XX ст. (некласична) формувалася насамперед як антитеза класичній, як певне нове філософське мислення. Для сучасної філософії характерні такі суттєві риси.

1. Сучасна філософія характеризується наявністю різноманітних шкіл. Найбільш відомими є такі: герменевтика, екзистенціалізм, неопозитивізм, неофрейдизм, неотомізм, персоналізм, прагматизм, структуралізм, феноменологія, філософська антропологія, марксизм та ін. Річ у тім, що XX ст. - це час становлення нового рівня цілісності людства, яке починає активно визначати себе як суб'єкт загальнолюдської практики. За цих умов філософія вперше за всю свою історію стає реально "світовою філософією" - її провідні школи набувають статусу світових тенденцій планетарності філософської думки.

2. Сучасна філософія, як правило, відмовляється від раціоналізму: стає на позиції ірраціоналізму. *Ірраціоналізм (від лат. irrationalis - нерозумний, несвідомий) - це система філософських вчень, які обстоюють обмеженість раціонального пізнання, протиставляють йому інтуїцію, віру, інстинкт як основні види пізнання.* Як філософська течія ірраціоналізм сформувався у XIX ст. У XX ст. цей стиль філософствування починає домінувати в західній філософії; "філософію мислення" замінює "філософія життя".

3. Більшість сучасних філософських систем має антропологічний характер. Вони поєднуються загальною особливістю: наявністю спільного підходу до визначення головної філософської проблеми, а саме проблеми людини. Антропологізм виявляється у спробах визначати основи і сфери людської особистості та суб'єктивності, розглядати людину як "міру всіх речей", із неї та завдяки їй намагатися зрозуміти як її саму, так і навколишнє середовище (природу, суспільство), а також культуру.

4. У сучасній філософії спостерігається суперечливе ставлення до науки. З'явилися погляди, які дістали назву сцієнтизму і антисцієнтизму. Сцієнтизм (від лат. scientia і англ. science - знання, наука) - позиція світогляду, в основі якої лежить уявлення про наукове знання як про універсальну культурну цінність і достатню умову для орієнтації людини у світі. Наука - це універсальне "всезнання", що містить відповіді на всі питання і дає людині абсолютну гарантію успішності її безпосередніх дій у будь-яких життєвих ситуаціях.

Як усвідомлена орієнтація, сцієнтизм утверджується в західній культурі наприкінці XIX ст., причому одночасно виникає і протилежна світоглядна позиція - антисцієнтизм. Антисцієнтизм стверджує принципову обмеженість науки у вирішенні проблем людського існування, звертає увагу на негативні наслідки науково-технічного прогресу. Він тлумачить науку як *"дегуманізуючу силу", що є джерелом трагічності людського існування.*

5. За сучасної епохи набула подальшого розвитку релігійна філософія. Спроби релігійного осмислення дійсності відрізняються від наукових методів, мають свою специфіку. Однак і в руслі релігійної думки народжувались і народжуються видатні філософські вчення, що значно впливають на культуру людства.

2. Позиції ірраціоналізму в сучасній філософії відстоює багато різних шкіл і напрямів. Серед них значне місце належить філософії життя. Сформувався цей напрям на межі XIX і XX ст. і набув сили головним чином у Німеччині та Франції. Заснував його Артур Шопенгауер (1788-1860), *котрий вважав, що розум у житті людини і у світі в цілому відіграє скромну, суто технічну роль. Основні життєво важливі процеси відбуваються без участі інтелекту. Життєвий світ людини є нерозумним, хаотичним і єдине, що якось упорядковує його, - це "світова воля" і аж ніяк не розум.* Шопенгауер лише висунув основні ідеї нової філософії, а всебічного розгляду дістала вона у таких школах, як філософія волі до влади Фрідріха Ніцше (1844-1900) і його послідовників; академічна школа філософії життя - Вільгельм Дільтей (1833-1911), Георг Зіммель (1858-1918), Освальд Шпенглер (1880-1936); школа творчої еволюції Анрі Бергсона (1859-1941) і його послідовників.

Філософія життя. Німецький філософ і поет Фрідріх Ніцше виклав свої погляди в таких творах: "Так говорив Заратустра", "По той бік добра і зла", "Генеалогія моралі", "Воля до влади", "Анти-християнин" та ін. Основні положення філософії Ніцше можна звести до такого.

По-перше, Ніцше оцінює навколишній світ як хаотичний потік життя, активний життєвий універсум. Життя - це перша реальність (субстанція), що передує розділенню матерії та духу, буття і свідомості. Воно виступає вічним принципом буття, який реалізується в індивідуальних і неповторних формах людської діяльності. Розум, свідомість виконує в житті лише другорядну, підпорядковану роль захисту від руйнівних впливів зовнішнього середовища. Основним же стимулом всіх дій людини, які визначають і зміст цих дій, є сфера несвідомих життєвих потягів.

По-друге, на основі "волі до життя" Ніцше розвинув концепцію "волі до влади". Поняття волі, як основи всього існуючого, він запозичив у Шопенгауера, але в його працях йдеться не про абстрактну "світову волю", а про конкретно визначену волю - волю до влади. Ніцше переконаний, що основним законом світобудови є невичерпна воля до впливу і панування. Він діє і в рослинному, і у тваринному світах. Воля до влади - це мов "душа" світу, вкорінена в його глибинних надрах. Світ являє собою арену боротьби за владу, за перевагу над іншими. Владолюбство органічно властиве також і всім людям, хоч і різною мірою. Справжнім буттям людини може бути тільки постійний рух і становлення, невпинна творчість. Всяка дія людини, на думку філософа, - це свого роду властолюбство.

По-третє, найвищим типом людини Ніцше вважає надлюдину, що звільнилася від слабких сторін своєї природи, *ідея надлюдини була своєрідною реакцією німецького філософа на догматичне християнство, яке, на думку Ніцше, зробило людину слабкою, покірною і приниженою.* Все краще в людині, писав філософ, знищило християнство. Воно завжди було на боці слабких, воно настирливо культивувало в людях слабкість і вбивало в

них силу, виховувало почуття страху. На противагу християнському ідеалу Ніцше дає свій ідеал людини сильної, владної. *Він писав: "Бог помер!", бо віра в такого Бога не варта уваги, але віра в Бога мусить бути, тому - "Хай живе Бог!", але не Бог безсилих рабів, а Бог всесильних надлюдей!".*

Академічна філософія життя. Так само як і Ніцше, Вільгельм Дільтей вважав, що основним завданням філософії є осягнення життя. Він розглядав історію Духу починаючи з найдавніших часів. У його розумінні Дух - це не тільки індивідуальна свідомість, а й самі філософські системи (матеріалізм, ідеалізм, дуалізм та ін.). Дух не можна пояснити лише за допомогою засобів науки. Психологія "розуміння" має засновуватися на самоспостереженні, "вживанні", "самопереживанні" та інших подібних методах дослідження. "Остання таємниця життя" не може бути пізнана до кінця, до неї можна лише весь час наближатися.

Георг Зіммель, для того щоб розкрити проблему життя, звертався до історії культури і взаємовідносин людини з нею. Життя - це невпинна боротьба зі смертю, довічна плинність і мінливість форм культури. Історія культури являє собою невблаганне породжування "життям" все нових і нових культурних форм, які рано чи пізно старіють і стають гальмом для життя. Доля культури через це завжди трагічна, так само, як трагічна і вся історія людського роду.

Інтерпретує поняття "життя" в культурно-історичному плані і Освальд Шпенглер. *Життя для нього - це "доля", "душа" культури, яка обґрунтовує ідею катастроф, що, постійно і регулярно повторюючись в історії, призводять до виникнення і смерті замкнутих у собі цивілізацій.*

Концепцію творчої еволюції розвивав представник французького інтуїтизму лауреат Нобелівської премії Анрі Бергсон. Як і попередники, він закликав розглядати життя не як щось закостеніле і завершене, а як безперервне творче становлення. Для Бергсона життя - це метафізичний космічний процес, могутній потік творчого формування, "життєвий порив". *Людина трактується Бергсоном як творча істота, здатність до творчості якої визначається ірраціональною інтуїцією*. Інтуїція (від лат. intueri - раптове осяяння) - це безпосереднє і безмежне споглядання істини шляхом творчого натхнення і сили волі. Вона виникає не внаслідок міркування або ж спостереження, а шляхом укорінення в "інтимну сутність" предметів.

Помітний вплив на сучасну філософську культуру має **феноменологія.** Цей філософський напрям започаткував німецький філософ і вчений, професор Галльського і Фрейбурзького університетів Едмунд Гуссерль (1859-1938). Суть його вчення можна звести до трьох головних ідей:

1. Гуссерль прагне відмежувати філософію від природознавства, що стихійно стоїть на матеріалістичних позиціях, відвести їй якусь цілком ізольовану від всіх інших наук галузь. Такою галуззю має бути "трансцендентальний світ чистої свідомості". Чиста свідомість - це самоочищення свідомості від схем, догм, шаблонних ходів мислення, що нав'язують їй. Така свідомість має справу з феноменами, тобто з тими, що нам надано, що перед нами з'явилося ("феномен" із давньогрецької - явище, з'явлення).

2. Феномени розуміються не як психічні явища, а як деякі абсолютні сутності, що мають всезагальне значення, незалежні від індивідуальної свідомості, але одночасно знаходяться тільки у ній і не в змозі існувати поза нею.

3. Вказані сутності не пізнаються шляхом абстрагуючої діяльності розуму, а інтуїтивно осмислюються.

У першій половині XX ст. феноменологія була досить поширеною і навіть модною філософією. її запроваджували у різні сфери людської діяльності; наприклад, у мистецтво, бо мистецтво безсумнівно має справу перш за все та переважно із феноменами. Так само широке використання феноменологія знайшла у культурології, соціології та політології.

Екзистенціальна філософія. Провідне місце в ірраціоналістично-гуманістичному напрямі західної філософії належить екзистенціальній філософії. Вона зародилась у середині XIX ст., коли, на противагу об'єктивному ідеалізму гегелівської філософії, датський філософ

Сьорен К'єркегор (1813-1855) висунув тезу абсолютної цінності саме індивідуально-неповторного (а не всезагального) аспекту реальності як людського існування. Звідси виник і термін "екзистенціалізм" (від лат. exsintentia - існування). Ідеї К'єркегора, щоправда, на деякий час були забуті. І лише в 20-ті роки XX ст. німецький філософ Мартін Хайдеггер (1889-1976) у книзі "Буття і час" сформулював філософське вчення, центральним поняттям якого постала "екзистенція" - людське існування. Подібних висновків, незалежно від Хайдеггера доходить інший німецький філософ - Карл Ясперс (1883-1969). Упродовж 1930-х років виникає і поширюється французький напрям екзистенціалізму, представниками якого були відомі письменники та філософи: Альбер Калію (1913-1960), Жан Поль Сартр (1905-1980), Габріель Марсель (1889-1973), Моріс Мерло-Понті (1908-1961) та ін.

Екзистенціалізм - це ірраціоналістична філософія, предметом вивчення якої є не об'єктивна реальність, а внутрішній світ людини. Центральними проблемами цієї філософії є:

1. Проблема існування (екзистенції) людини. Екзистенціальна філософія стверджує, що не все, чим людина живе, що вона переживає, є справжнім існуванням. Коли людина працює, вчиться, відпочиває, радіє тому чи іншому випадку - це існування зовнішнє. У такому існуванні втрачається неповторна єдність, єдність кожної окремої особи, зникають ті первісні, внутрішні, інтимні, начебто незалежні від зовнішнього світу, від інших людей переживання, які й становлять існування. Для позначення існування в цьому розумінні й користуються терміном "екзистенція". Екзистенція виражає глибинну основу, сутність існування, неповторність, унікальність людини та її долі. Якщо існування показує людину такою, якою вона є, то екзистенція вказує на можливості, які містяться в ній. Екзистенція означає здатність людини здійснити свій вибір, розкрити свої можливості, бути собою.

2. Проблема буття людини та буття світу - центральна проблема екзистенціальної філософії. Про це свідчать навіть назви творів основоположників екзистенціалізму. У Хайдеггера - основна праця "Буття і час", у Сартра - "Буття і ніщо" та ін. Людина творить світ таким, яким вона хоче його бачити, виходячи зі своїх переживань, створює свою емоційну картину світу. І тому, як стверджують екзистенціалісти, нема сенсу говорити про якийсь особливий, об'єктивний, світ позалюдського.

3. Проблема свободи людини. Екзистенціалізм називають філософією свободи. Екзистенціалізм визначає свободу як вибір людиною самої себе: людина така, якою вона сама себе вільно вибирає. Свобода трактується не як свобода діяльності, а лише як свобода вибору або ставлення суб'єкта до незалежного від нього оточення. Він може або вільно погодитися зі своїм станом, або теж вільно не приймати свого стану. Об'єктивна ситуація не сама по собі обмежує нашу свободу, а лише як переживання її як обмеження.

Ідеї екзистенціалізму мали і мають великий вплив на різноманітні течії сучасної філософської думки. Під впливом цієї філософії розвивалась франкфуртська школа (Ю. Хабермас, А. Шмідт, Т. Адорно, Г. Маркузе та ін.), школа нових філософів (Ж. М. Бенуа, Г. Лардро, М. Гарен та ін.), що виникли в 70-ті роки XX ст. у Франції, та ін.

Герменевтика. Одним із різновидів сучасної філософії є герменевтика (від грец. germeneutike - мистецтво тлумачення) - теорія і практика тлумачення текстів. Етимологію слова "герменевтика" пов'язують з іменем бога Гермеса - у давньогрецькій міфології посланця богів і того, що тлумачив їхню волю. *У давньогрецькій філософії і філології герменевтика - це мистецтво розуміння і тлумачення текстів, думок, символів і т. ін. У християнських письменників і теологів - мистецтво тлумачення Біблії.*

Підстави філософської герменевтики були закладені німецьким теологом і філософом Фрідріхом Шлейєрмахером (1768-1834). Існує два методи розуміння: граматичний і психологічний. Граматичний метод розкриває розуміння, виходячи з "духу мови", як пов'язане і обумовлене цим духом. Психологічне розуміння розкриває розуміння, виходячи з "душі того, хто розмовляє", як його унікальний своєрідний образ мислення і відчуття. Розуміння полягає у проникненні, з одного боку, в "дух мови", а з другого-в "душу автора". Граматичний і психологічний методи нерозривно пов'язані.

Розуміння, на думку Шлейєрмахера, можна вважати успішним, коли позиції автора і читача "врівноважуються". Читач і в знанні мови (об'єктивна сторона), і в знанні внутрішнього життя автора (суб'єктивна сторона) повинен зрівнятися з автором.

Об'єктом дослідження в герменевтиці найчастіше виступає текст. Головною є проблема розуміння, тлумачення, інтерпретації тексту. Основне питання герменевтики має, принаймні, два варіанти формулювання: гносеологічний (яке можливе розуміння?) і онтологічний (як влаштоване те буття, сутність якого полягає в розумінні?).

Фундаментальними поняттями в герменевтиці є поняття герменевтичного трикутника і герменевтичного кола. За допомогою першого з'ясовуються складні взаємини між автором тексту, самим текстом і читачем, інтерпретатором тексту. У понятті герменевтичного кола виражається особливість процесу розуміння, пов'язаного з його циклічним характером.

Онтологічний характер герменевтичного кола, який виражає специфічну межу процесу пізнання, - початковий пункт герменевтики як філософської течії. Ця ідея займає центральне місце у вченні німецького філософа Ханса Георга Гадамера (1900-1991). Він не зводить герменевтику до розробки методології розуміння текстів, а визначає її як філософію розуміння. Предметом розуміння, на думку Гадамера, є не значення, вкладене в текст автором, а той предметний зміст, з осмисленням якого пов'язаний цей текст. За Гадамером, *герменевтика є філософією "тлумачення": від тлумачення текстів до тлумачення людського буття, знання про світ і буття в ньому.*

Різні проблеми герменевтики розробляли також німецькі філософи Вільгельм Дільтей (1833-1911), Карл Отто Апель (нар. 1922), Рудольф Бультман (1884-1976), Юрген Хабермас (нар. 1929), французький філософ Поль Рікьор (1913-2005), австрійський релігійний філософ і теолог Емеріх Корет (1919 -1991) та ін.

Філософська антропологія. Іншою течією ірраціонально-гуманістичного напряму є філософська антропологія. *У широкому значенні - це філософське вчення про природу і сутність людини.* Але в даному випадку філософська антропологія розглядається як напрям у західноєвропейській філософії (переважно німецькій) першої половини XX ст., що прагне до створення цілісного вчення про людину шляхом використовування і тлумачення даних різних наук - психології, біології, етології, соціології, а також релігії та ін.

Початок філософської антропології пов'язаний з появою робіт Макса Шелера "Положення людини в космосі" (1928) і Хельмута Плеснера "Ступені органічного і людина" (1928), в центрі уваги яких проблема природи людини, її суті, специфічна відмінність у способі існування людини і тварин. Надалі ідеї філософської антропології розвинули Еріх Ротхакер (1888-1965), Ернст Кассирер (1874-1945) та ін.

Однією з головних тем цього напряму є тема істотних відмінностей людини і тварини. *Шелер бачить їх відмінність у здатності людини ставитися предметно і об'єктивно до середовища; Гелен - у нерозвиненості людини, яка компенсує її в діяльності, Ротхакер - у здатності творити і бути витвором культури.* Втім вони переконані, що природа людини залишається незмінною і залежить від Бога.

Шелер вважав, що незнання сутності людини приводить до кризи в культурі, у суспільстві. Криза суспільства - це криза людини, криза особистості. Причина цього в неправильному підході до пізнання людини. Знання про людину має становити собою певне синтетичне знання, що включає три основні сфери знання: природничо-наукове, філософське і релігійне. Проблема людини - це головне питання філософії.

У людській природі Шелер виділяє два основні начала: це життєве начало, якийсь життєвий порив, і дух, що йде від Бога. За своїм життєвим началом людина є твариною, живою істотою, втім істотою розумною, яка володіє духом - оскільки Бог її наділяє духом. Божественний дух перевершує людську природу, тому людина стає людиною тоді, коли вона асимілює в себе дух Божественний, роблячи його своїм надбанням. Шелер убачав сутність людини не в мисленні або волі, а в любові.

Фрейдизм. Однією з найвпливовіших ідейних течій XX ст. став психоаналіз, або фрейдизм. Засновником психоаналізу в його класичній формі був австрійський психолог,

невропатолог, психіатр Зиґмунд Фрейд (1856-1939). Основні погляди Фрейда викладені в його працях: "Три нариси з теорії сексуальності" (1905), "По ту сторону принципу задоволення" (1920), "Я і Воно" (1923), "Тотем і табу" (1913), "Майбутнє однієї ілюзії" (1927), "Незадоволеність у культурі" (1930) та ін. У названих працях яскраво виявляється перехід З. Фрейда від раціоналізму до ірраціоналізму. Він звернувся до аналізу психіки в цілому. На цій підставі у Фрейда формуються уявлення про суб'єктивну реальність людини. У праці "Я і Воно" він розгортає структурну концепцію психіки, визначаючи в ній такі сфери:

а) несвідоме ("Воно") - це визначальний глибинний план людської психіки. Він функціонує на основі природжених, природних, генетично первинних потягів;

б) свідоме ("Я") - це розум людини, або "его". Воно виступає посередником між несвідомим та зовнішнім світом "Я", прагне зробити "Воно" прийнятним для світу і привести світ у відповідність до бажань "Воно";

в) підсвідоме ("Над-Я") - це внутрішня особиста совість. Вона утворюється під впливом системи суспільних заборон. Якщо "Воно" зумовлене генетично, "Я" - індивідуальним досвідом, то "Над-Я" є результатом впливу інших людей.

Важливим складовим елементом вчення Фрейда було уявлення про існування в надрах "Воно", одвічних несвідомих інстинктів сексуальної насолоди (лібідо). Вони вступають у конфлікт зі свідомістю, орієнтованою на принцип реальності, тобто на соціально прийнятні форми поведінки та способи задоволення бажань. Свідоме "Я" і підсвідоме "Над-Я" прагнуть підкорити сферу несвідомого "Воно". *При цьому відбувається лише уявне розв'язання конфлікту, оскільки витіснені в несвідоме сексуальні бажання в будь-який час можуть вирватися на поверхню і стати причиною нових конфліктів.* Пошук їх реального розв'язання досягається шляхом свідомого оволодіння бажаннями, їх безпосереднім задоволенням або сублімацією (від лат. sublimatio - високо піднімаю, підношу).

Сублімація - це особливий вид відхилення інстинктів (лібідо) від притаманної їм спрямованості і переключення їхньої енергії на досягнення соціальних і культурних цілей. Сублімацією пояснює Фрейд виникнення релігії, мистецтва, суспільних інституцій. Сублімація, за Фрейдом, виявляється у творчості. З позиції сексуальних поглядів Фрейд аналізує творчість Леонардо да Вінчі, Гете, Шекспіра, Достоєвського.

Неофрейдизм. Найвідомішими послідовниками З. Фрейда були засновники аналітичної психології швейцарський психолог, філософ і культуролог Карл Густав Юнг (1875-1961), засновник індивідуальної психології австрійський психолог Альфред Адлер (1870-1937), засновник сексуально-економічної теорії австро-американський лікар Вільгельм Рейх (1879-1957), німецький філософ, психолог та соціолог Еріх Фромм (1900-1980), ідеолог "нових лівих" Герберт Маркузе (1898-1979) та ін. Ці філософи уточнили вихідні положення психоаналізу, оновили їх, і тому їх концепція дістала назву неофрейдизму.

Засновники неофрейдизму вказали на неспроможність ортодоксального фрейдизму вирішити проблему взаємодії особи і суспільства. Наприклад, основного представника неофрейдизму Еріха Фромма не задовольняли біологізм і соціальний песимізм Фрейда, тому він сконцентрував увагу на перетворенні психоаналізу на соціальну філософію. З цією метою він звернувся до попередньої філософської думки, а саме до поглядів Л. Фейєрбаха і особливо до праць К. Маркса, що дало йому змогу критично переосмислити фрейдівську точку зору на природу несвідомих потягів та роль соціальних факторів у становленні особистості. Проте, вважаючи, що соціальна теорія К. Маркса недостатньо враховує роль психологічного фактора, Фромм поставив за мету доповнити марксизм психоаналізом.

Філософія постмодерну. Наприкінці XX ст. під впливом таких інтелектуальних і культурних течій, як екзистенціалізм, герменевтика, психоаналіз та ін. склалася філософія постмодерну. Основними її представниками є французькі філософи Жак Деррида та Жан-Франсуа Ліотар.

Слово "постмодерн" означає після модерну. Французьке слово "модерн" означає сучасний. Постмодерн - це передусім філософія, яка направлена проти філософії Нового часу. Постмодерністи вважають, що феноменологія, герменевтика, аналітична філософія по суті не відмовились від ідеалів філософії Нового часу. Представники постмодерну готові до найгостріших висновків. Вони намагаються розладнати все те, що здавлює людину в "обіймах тоталітаризму": жорсткі логічні схематики, остаточні висновки, всілякий пошук стійкого, преклоніння перед авторитетами, владні структури, у тому числі науку та техніку, пошук одноманітності, запровадження необґрунтованих цінностей, прагнення обов'язкового порозуміння між людьми, приниження емоційного та чуттєвого, культивування застарілих естетичних та моральних ідеалів.

Заклик постмодерністів такий: більше хаосу, дискретності, плюралізму, чуттєвості, кризи авторитетів, інтуїтивізму, пошук нестабільності, незгоди, нігілізму, відсутності одноманітності, іронія стосовно визнаних цінностей, калейдоскопічності, символічності, нестійкості.

3. Відповіддю на реальні проблеми науки, які були зумовлені бурхливим її розвитком у XX ст., є виникнення такого напряму в філософії, як позитивізм (від лат. positivus - позитивний). Основні ідеї позитивізму були сформульовані французьким філософом Огюстом Контом (1798-1857). Вся попередня традиційна філософія (матеріалізм та ідеалізм), на думку Конта, з її абстракціями ("матерія", "дух" та ін.) та претензіями на самостійне дослідження реальності не мають права на існування. Всі знання про світ дають тільки конкретні "позитивні" науки (звідси і назва), які спираються на безпосередній досвід людини. Конт допускав існування синтезу наукового знання, за яким можна зберегти стару назву "філософія". Предметом такої філософії мають бути складання та систематизація спеціально-наукового знання. Подібні ідеї розвинули англійські філософи Дж. Стюарт Міль (1806 -1873), Герберт Спенсер (1820-1903).

На початку XX ст. розпочинається етап так званого "другого позитивізму", або емпіріокритицизму. Його творцями були професор фізики Віденського університету Ернст Мах (1838-1916) та швейцарський філософ Ріхард Авенаріус (1843-1896). *На відміну від "першого позитивізму", який розглядав філософію як синтезуючу науку, емпіріокритицизм зводив її до теорії пізнання і прагнув побудувати теоретичну модель процесу пізнання.* В основу цієї філософії покладено ідеалістично витлумачене поняття досвіду. Досвід розглядається не як відображення об'єктивного світу, а як внутрішній світ свідомості, людських переживань, які виникають незалежно від впливів зовнішнього світу - як потік відчуттів, очищених від субстанції, причинності і взагалі від об'єктивної реальності. Емпіріокритицизм прагнув довести, що реально існують лише відчуття, все інше - їхні комплекси.

Сучасною формою позитивістської філософії є "третій позитивізм", або неопозитивізм. Неопозитивізм - це течія, до якої входять різні логіко-філософські школи. *Серед них: школи логічного позитивізму (логічного емпіризму), логічного негативізму, аналітичної філософії (логічного аналізу) та ін.*

Логічний позитивізм (Логічний емпіризм) сформувався у 1922 р. Його представниками є австрійський філософ Моріц Шлік (1882-1936), американський філософ і логік Рудольф Карнап (1891-1970), німецький філософ Хане Рейхенбах (1891-1953), австрійський філософ Людвіг Вітгенштейн (1889-1951).

Логічний позитивізм заперечує за філософією право бути самостійним вченням, відкидає як матеріалізм, так і ідеалізм. Проте логічний позитивізм привертає увагу не до систематизації спеціально-наукових знань у філософії, як це робив класичний позитивізм, а до діяльності з аналізу мовних форм знання. *Метою аналізу служить розрізнення змістовних і осмислених висновків - з одного боку, і нісенітних - з другого.*

Очищенню мови, на думку неопозитивістів, сприяє розроблена ними процедура верифікації (від лат. verificare - доводити істину). *Суть принципу полягає в тому, що кожне*

твердження необхідно порівняти з фактами. Якщо при цьому виявиться принципова неможливість зіставлення якогось твердження з фактичними даними, то воно вважається позбавленим сенсу "псевдотвердженням" і від нього слід звільнитися.

Логічний негативізм. Другим різновидом неопозитивізму є логічний негативізм. Основним його представником є англійський філософ і соціолог Карл Поппер (1902 - 1994), який запропонував замінити "верифікацію", націлену на встановлення істинності тверджень шляхом їх безпосереднього зіставлення з фактами, так званою "фальсифікацією", *тобто пошуками фактів, які не підтверджують, а спростовують ("фальсифікують") дане твердження.* Тим самим Поппер перетворює позитивізм на своєрідний, так би мовити, "негативізм", адже навіть коли не виявлено фактів, що "фальсифікують" твердження, і останнє визнається придатним для наукового вжитку, воно кваліфікується як "виправдане", а не істинне. Таким чином, постійно зберігається можливість появи фактів, які, зрештою, сфальсифікують твердження.

Аналітична філософія. Третім різновидом неопозитивізму є аналітична філософія. її основними представниками були: Бертран Рассел (1872-1970), Джордж Мур (1873-1958), Людвіг Вітгенштейн та ін. *Аналітична філософія зводить філософію до аналізу запровадження мовних засобів і висловів, що тлумачаться як справжнє джерело філософських проблем.* Цей аналіз розглядається у філософії як єдиний правомірний метод філософського дослідження та спрямований на те, щоб виявляти ситуації запровадження мовних засобів, які породжують філософські проблеми. Представники аналітичної філософії доказують, що не існує реальних філософських проблем, а проблеми, які традиційно розглядаються як філософські, є або псевдопроблемами, або мають логіко-лінгвістичний характер, або потребують конкретного змістовного дослідження. Ця течія мала значний вплив на сучасну логіку та лінгвістику.

Постпозитівізм. "Паралельно" з аналітичною філософією у 60-70-х роках виникає постпозитивізм. Основними його представниками є: Імре Лакатос (1922-1974), Томас Кун (1922-1996), Поль Фейєрабенд (1924-1996) та ін. Принциповим положенням постпозитивізму стало твердження про визначальну роль науки в житті суспільства. Воно поєднується з прагненням відокремити науку як особливу сферу раціональності від псевдонауки і передусім від метафізики та ідеології. Представники цього напряму переглянули вихідні принципи неопозитивізму щодо методології наукового пізнання, радикально переосмислили сам предмет вивчення - ним стали не окремі висловлювання, а наука як цілісна динамічна система, що розвивається, оскільки наукове знання є цілісним за своєю природою, його не можна розбити на окремі висловлювання чи незалежні один від одного рівні: емпіричний і теоретичний.

Однією з форм прояву позитивізму є методологічний напрям, який дістав назву **структуралізму.** Він об'єднує ряд шкіл у соціогуманітарному пізнанні, пов'язаних методом виявлення *структури, тобто сукупності відношень між елементами цілого, що зберігають свою сталість у ході різноманітних перетворень і змін.* У такому розумінні поняття "структура" характеризує не простий стійкий "кістяк" якогось об'єкта, а *сукупність правил, за якими з одного об'єкта можна одержати другий, третій і так далі шляхом перестановки його елементів і певних симетричних перетворень.* Виявлення структурних закономірностей окремих об'єктів досягається шляхом виведення відмінностей між цими об'єктами як перетворювання один в одного конкретних варіантів єдиного абстрактного інваріанта.

Головними представниками структуралізму є французький антрополог і філософ Клод Леві-Строс (1908-2009), філософ і історик культури Мітель Фуко (1926-1984), психоаналітик Жак Лакан (1901-1981), літературознавець Ролан Барт (1915-1980), один із засновників філософського напряму постмодернізму Жак Дерріда (1930-2004). Основним джерелом розробки методології філософського структуралізму була книга видатного швейцарського мовознавця Фердінанда де Соссюра (1857-1913) "Курс загальної лінгвістики" (1916).

4. Філософські напрями релігійної орієнтації на Заході виникли в основному в руслі християнського релігійно-теологічного комплексу або в безпосередньому зв'язку з ним. Найбільш концептуально стійкими та ідеологічно впливовими в західному світі є неотомізм, тейярдизм і персоналізм.

Неотомізм - офіційне філософське вчення католицької церкви. Серед найвідоміших представників неотомізму - колишній посол Франції у Ватикані Жак Маритен (1882-1973), французький академік Етьєн Анрі Жільсон (1884-1978), Густав Веттер (нар. у 1911) та американський філософ Юзеф Бохенський (1902-1995). На відміну від усіх інших філософських напрямів Заходу неотомізму властиві традиціоналізм, догматична стабільність ідей і теоретичних постулатів; він свідомо чинить опір тенденціям оновлення і не без гордості проголошує себе "філософією", "яка зберігається в століттях". Філософії неотомізму притаманні такі характерні риси.

1. Ідейними джерелами неотомізму є вчення філософа-схоластика XIII ст. Фоми Аквінського. Предмет філософії неотомізму - буття Бога. Це відкрита релігійна філософія. Вона протиставляє абсолютне, надприродне буття - буттю конкретних речей. Буття саме по собі - це чисте буття (Бог). Неотомізм проголошує існування аналогії між Богом і його творінням: Творець протилежний світові, але його творіння дозволяє судити про нього.

Буття Бога неотомісти доводять на підставі створених ним речей. В основі теорії буття лежить ідея креаціонізму (від лат. creatio - створення). За цією ідеєю органічний і неорганічний світ виникає внаслідок акту Божественного творіння. Звідси випливає, що матерія не вічна, вона другорядна. Питання про те, що таке буття, вирішується таким чином: "бути - значить бути створеним Богом, бути - значить бути в Богові".

3. Центральним принципом неотомізму є принцип гармонії віри та розуму. *Він спрямований на те, щоб примирити догматичні основи християнської віри з вимогами мислячого розуму, узгодити недоказові положення релігії з раціонально-логічною силою знання і таким чином виправдати християнство перед наукою і освітою, авторитет яких дедалі зростає.* Неотомісти запевняють, що віра без розуму перетворюється на сліпе поклоніння, марновірство (фідеїзм), а розум без віри впадає в гординю зарозумілості (атеїзм, скептицизм, науковий раціоналізм). Однак замість обіцяної "гармонії" віри і розуму неотомісти пропонують варіант підпорядкування розуму вірі, бо пропорція, в якій вони об'єднуються, продиктована міркуваннями католицького віровчення.

4. Мета філософії неотомізму - раціональне обгрунтування буття Бога. Все це було зроблене ще Фомою Аквінським у працях "Сума теології" та "Сума проти язичників". Там міститься п'ять "обґрунтувань" буття Бога:

а) коли брати рух у всій його повноті, а не тільки як механічний рух, неможливо не прийти до визнання першодвигуна, тобто Бога;

б) коли все у світі має свою причину, то повинна бути "першопричина" - Бог;

в) безкінечна безліч можливостей і випадковостей у світі повинна керуватися цілком необхідною причиною, тобто Богом;

г) для вимірювання ступенів досконалості (красоти, блага, істинності) усього, що є у світі, повинно існувати мірило усіх досконалостей, тобто Бог;

д) все, що існує у світі, має певну міру доцільності, а отже, повинна існувати первісна і головна ціль - Бог.

З метою переконати в істинності релігійних догматів неотомісти "опановують" найсучаснішу наукову термінологію, активно оперують нею. Говорячи про створення світла в перший день творіння, Бог, запевняють вони, мав на увазі взаємоперетворення позитронів-електронів на потоки фотонів. Не заперечують неотомісти еволюційну теорію Ч. Дарвіна.

Тейярдизм. У релігійній філософії XX ст. значне місце посідає тейярдизм. Заснував теорію тейярдизму П'єр Тейяр де Шарден (1881-1955) - видатний французький палеонтолог і антрополог. У своїх працях "Гімн Всесвіту", "Феномен людини" Тейяр де Шарден намагається узгодити релігійний світогляд з досягненнями сучасної науки. Він вважав, що сучасна наука істотно скорегувала середньовічну конструкцію світобудови, довела, що світ

перебуває в постійному русі та розвитку. Тому необхідно докорінно переосмислити християнське світорозуміння. Центральним методологічним принципом сучасного мислення французький теолог проголосив еволюціонізм. Відмовившись від старозавітного міфу про одноразовий акт творіння Богом світу, Тейяр де Шарден висуває свою теорію космогенезу, де основними точками процесу розвитку Всесвіту виступають такі три етапи: "переджиття" (фізична оболонка), "життя" (органічна оболонка), "мислення" і "наджиття". На етапі мислення з'являється людина, яка концентрує в собі психічну енергію, творить ноосферу, персоналізує світ. Така діяльність врешті-решт веде до формування "наджиття". На цьому рівні виникає вища форма в розвитку світу - духовна оболонка. Керують космічним процесом не природні закони, які вивчає наука, а надкосмічний Бог, якого Тейяр де Шарден називає "точкою Омега". У "точці Омега" підсумовується і збирається у своїй довершеності та цілісності велика кількість свідомості, яка поступово перетворюється на Землі на ноогенез. "Наджиття", таким чином, знаменує стан єднання душ людей після завершення історії в космічному Христі. "Точка Омега" є центром Всесвіту і символізує собою Христа, співпричетного до Всесвіту і одночасно трансцендентного до нього.

Історіософські погляди Тейяра де Шардена позначені гуманістично-християнсько-ліберальною спрямованістю. *Людство, згідно з його поглядами, рухається в ході історії шляхом універсалізації зв'язків між країнами і народами до стану великої "монади".* Він вірив у силу союзу християнства і гуманізму, покликаних згуртувати всіх людей планети, висунув ідею поєднання науки і містики як панацеї від усіх бід сучасності.

У цілому концепція П'єра Тейяра де Шардена глибоко суперечлива - це складна суміш наукових прогнозів, утопізму, абстрактного гуманізму, містицизму й традиційного теїзму. Тейярдизм досить впливовий серед "лівих" католиків, які видають це вчення за "новий світогляд", що нібито вказує шляхи поєднання науки і релігії.

Персоналізм. До релігійної філософії XX ст. належить і такий напрям, як персоналізм (від лат. persona - особа). Основні положення персоналізму такі:

а) центральне поняття - особа, але не просто як реальна людина, особистість, а як першоелемент буття, духовна сутність, якій властиві активність, воля, самосвідомість; витоки людської особи йдуть від Верховної особи, тобто Бога;

б) світ (природа) є сукупністю духовних осіб, найвища з яких - Бог; все матеріальне є наслідком творчої активності особи: все - загальне - творчість Бога, конкретні речі - творчість людини; матеріальне має значення лише тоді, коли входить у досвід особи;

в) процес пізнання здійснюється індивідуальною особою завдяки її оцінювальній здатності (здатності визначати цінність об'єктів);

г) взаємовідносини особи і суспільства є ворожими (антагоністичними); зняття ворожості можливе через самовдосконалення особи і оновлення суспільства. Оновлення суспільства також зводиться до духовного оновлення особи. Тобто за перетворенням особи настає перетворення суспільства.

Персоналізм існує у двох варіантах: американському і французькому. Американський персоналізм (з кінця XIX ст.) виникає як своєрідна реакція на деперсоналізацію і дегуманізацію особи в умовах техногенного прогресу і бюрократизованого суспільства. Його засновником був Борден Боун (1847-1910). Продовжили його вчення Джорж Хаусон (1834-1916), Мері Калкінс (1863-1930), Вільям Хокінг (1873-1966), Ральф Флюелінг (1871-1960), Едгар Брайтмен (1884-1954). На відміну від американського (більш абстрактного і академічного вчення) французький персоналізм, що виникає в 30-ті роки XX ст., був набагато ближчим до життя. Це філософська доктрина, яка в осмисленні сучасного світу виходить з проблем "тотального" розвитку людини на основі примату (першості) духовних цінностей.

Французький персоналізм виник з групи інтелігентів, котрі об'єднувалися навколо журналу "Esprit" ("Дух"). Очолював групу Еммануель Муньє (1905-1950). Серед його представників-Поль-Луї Ландсберг (1901-1944), Габріель Мадіньє (1895-1958), Поль Рікьор, Жан-Марі Доменак (нар. у 1913 р.).

5. Неомарксизм - це сукупність марксистських і промарксистських течій, що характеризуються критичним ставленням до капіталізму, "реального соціалізму" і його "марксистсько-ленінської" ідеології. Неомарксизм поділяється на два основних напрями: діалектико-гуманістичний і сцієнтичний. Засновниками першого вважаються Дйордь Лукач (1885-1971) і Антоніо Грамші (1891 -1937). 92

Вони та їх послідовники вважали традиційний марксизм недостатньо людяним, тому прагнули поставити в центр марксистської філософії людину як суб'єкта історичної дії. Водночас неомарксизм часто використовує ідеї немарксистської філософії, що створює в межах "діалектико-гуманістичного" напряму спектр різних течій. Основними течіями є такі:

а) франкфуртська школа, до якої належали Герберт Маркузе (1898-1979), Теодор Адорно (1903-1969), Юрген Хабермас (нар. 1929 р.). Використовуючи окремі положення марксизму для критики сучасного високорозвиненого індустріального суспільства, вони водночас виступали з "ліворадикальною" критикою соціалізму. Популярність франкфуртської школи зросла на Заході із розвитком руху "нових лівих", який критикував Західну культуру в середовищі інтелігенції;

б) фрейдомарксизм набув популярності в 60-70-х роках XX ст. Фрейдомарксисти Вільгельм Райх (1879-1957), Еріх Фромм (1900-1980) та ін. прагнули поєднати проблематику фрейдизму із соціальною проблематикою марксизму. Вони досліджували деформації психічної структури особистості і шукали шляхи їх подолання;

в) екзистенціалістський марксизм виник у Франції в 50-60-х роках під впливом праць Жана Поля Сартра (1905-1980) і Моріса Мерло-Понті (1908-1961). Основна проблематика цієї теорії-"реабілітація" гуманістичної концепції "молодого Маркса", за допомогою екзистенціонального розуміння сутності людини, негегельянської діалектики, елементів феноменології і "філософії життя";

г) феноменологічний марксизм виник в Італії і США. Його основоположником вважають Альфреда Шюца (1899-1959), ідеї якого стали вихідним пунктом різноманітних концепцій цієї школи. Для найновіших варіантів феноменологічного марксизму є характерним: заперечення об'єктивного існування соціальних структур; ототожнення структур взаємодії з уявленнями про них індивідів, які взаємодіють; відмова від об'єктивного дослідження соціальних явищ задля "розуміння", "вживання", "співчутливого" опису.

Представники другого - сцієнтистського напряму неомарксизму вважають марксистське вчення про суспільство недостатньо науковим. Вони апелюють передусім до економічних праць зрілого Маркса, матеріалістичної гносеології та аналізу класів.

Отже, неомарксизм характеризується різноманітністю течій, концепцій, ідей, які багато в чому відрізняються від теоретичних положень первісного марксизму.

Останніми роками, у зв'язку з розгортанням найгострішої світової економічної кризи, у широких колах вчених, економістів, політиків усього світу посилився інтерес як до головної праці К. Маркса "Капіталу", так до економічних та філософських ідей марксизму взагалі. У цілому марксизм потребує не апологетів і руйнівників, а справжньої критики і розвитку. Оновлений і звільнений від догматів та помилок, він може і повинен поряд з іншими філософськими школами та напрямами шукати і знаходити відповіді на запитання, що постали перед людством на початку XXI ст.

Змістовий модуль № 2. Теоретичні проблеми філософії

Тема 7. Українська філософія

План

1. Філософо-релігійна система праукраїнців.
2. Г. Сковорода – найвидатніший український філософ.
3. Філософія серця П. Юркевича та філософія мови О. Потебні.
4. Українська філософія XX ст.

1. Становлення філософії Русі відбувалось у процесі розв'язання суперечностей між слов'янським міфологічним світоглядом та християнством. Суттєвий вплив на розвиток Київської Русі здійснило хрещення Русі у 988 р. Ця історична подія привела до того, що в культуру давніх русичів входить антична філософія, християнська література, завдяки чому Русь познайомилася з досягненнями культури, філософії давньоєвропейських народів.

Християнство було відоме лише вузькому колу духовної еліти суспільства. Основна маса населення Русі продовжувала вірити у традиційних язичницьких богів.

Язичництво – це велечезний загальнолюдський комплекс світоглядів, вірувань, обрядів, що йдуть із глибин тисячоліть і стали основою для всіх пізніших світових релігій. Проте у наукових колах досі не існує єдиного терміну, яким можна було позначити віру наших предків перед прийняттям християнства.

Термін виник у церковному середовищі і позначав усе дохристіянське та нехристиянське, що є не правильним.

Поняття „язичництво" не доцільно розуміти лише як релігію стародавніх слов'ян і сучасних язичників. *Наші прадіди не поділяли своє ставлення до цілісного Світу, до Роду на релігію, науку, політику тощо.* Вони не розділяли знання, почуття і віру, але могли поставитися до будь-якого явища природи як до живого, з котрим можна розмовляти на „Ти".

Для стародавніх слов'ян – як і для язичників багатьох інших племен і народів – важливе значення мало *відтворення безпосереднього зв'язку сучасних і майбутніх поколінь з предками, духами, Богами і Природою*. Для язичників немає нічого надприроднього, немає нічого, що було б поза Природою. У наших предків була зосереджена увага на вдосконалення людського єства. На правильне ставлення людини до людини і до Роду, племені. На свідоме ошляхетнення тих сил, які складають суть єства (Нав, Яв і Прав). І чим в людини була благородніша поведінка, тим вона вважалася більш віруючою.

Язичники-слов'яни ніколи не потребували виразу своєї віри у церквах як особливих релігійних організаціях, тому що божественне завжди знаходилося там де вони перебували, навколо і в середині них. *Суть нашої стародавньої віри – це не особисте спасіння, як у світових релігіях, - а збереження і примноження нашого Роду, суспільно-родового способу життя, відтворення цінностей, духовної і матеріальної культури, благополуччя народу і благополуччя нашої Землі-Матері.*

Слов`яни вірили у багатьох богів. Сучасні вчені мають думку, що язичницькі боги були уявленнями наших предів про Всесвіт. Першоджерелами Всесвіту вважали вогонь та воду. Більшість язичницьких богів слов`ян відомі нам з фольклорних джерел: пісень, колядок.

Головні боги пантеону:

- Сварог – навчив людей шлюбу, хліборобства і подарував їм плуг;
- Див – бог неба і світла;
- Лада – богиня гармонії в природі, людові в шлюбі;
- Перун – бог війни, блискавки;
- Дажбог – бог сонця;
- Велес – покровитель скотарства;
- Мокошь – богиня річок і родючості.

Світоглядна культура Русі акцентує увагу на таких важливих проблемах, як протистояння духу і природи, душі і тіла, духовного і тілесного та з приходом християнства Бога і Диявола. При цьому в центр названої піраміди проблем ставиться людина в етико-моральному світлі, її почуття і розуміння світу.

Морально-етичний напрямок у філософії Київської Русі започаткував митрополит Іларіон, який у 1051 р. написав вже згадуваний твір "Слово про закон і благодать", в якому осмислюється історія людства, вказується на її цілісний характер, розглядаються проблеми сенсу людського життя, свободи людини у світі на основі християнських догматів.

Філософія Київської Русі охоплює період з XI ст. - XIV ст. (втрата незалежності Галицько-Волинського князівства). Впродовж цього періоду філософія існувала як сукупність філософських ідей, які структурували світогляд і відображалися у всьому масиві результатів культурно творчості. Тобто філософія ще не виділилась у відносно самостійну сферу теоретичного освоєння світу.

Однією з найяскравіших постатей серед діячів культури Київської Русі XII ст. є Кирило єпископ Туровський. Творчість Кирила безпосередньо пов'язана з грецькою культурою, перш за все з візантійською, а через неї - і з античною спадщиною. Кирило Туровський обґрунтовує позицію християнського антропоцентризму, згідно якої кожна людина, як праведник, так і грішник, є предметом Божої уваги. Виходячи з такої позиції, Кирило обґрунтовує співвідношення тіла і душі, яка є однією з центральних у творчості мислителя.

Розглядаючи історію давньоруської філософії, не можна обійти і її гносеологічні проблеми. Серед них значне місце займає проблема значення серця в пізнанні і житті людини. Серце є центром, завдяки якому людина приєднується до вищого, сакрального світу. Серце - як та ланка, яка зводить воєдино розум, почуття і волю людини.

2. Основне спрямування його праці зводиться до дослідження людини, її існування. Науку про людину та її щастя Сковорода вважав найважливішою з усіх наук.

Міркування щодо цієї проблематики у Сковороди мають релігійно-філософський характер, вони невідривне пов'язані із зверненнями до Біблії та християнської традиції, а тому спираються на головні християнсько-світоглядні категорії: любов, віру, щастя, смерть та ін.

Сковорода, прагнучи навчити як власним прикладом, так і словом, закликав почати філософське освоєння світу з простого: пізнати віру та любов у всій їхній повноті, бо це і є пізнання людини. Поділяючи світ надвоє – на істинне та тлінне, віддаючи перевагу Вічності, Богу, Сковорода по суті пропонує подвійне співвідношення духовного та тілесного. Людина без віри може піднятись до найвищих вершин. Але прозрівши, здобувши віру, вона опиняється перед усвідомленням їх мізерності. Там, де кінчаються межі розуму, починається віра.

Любов та віра дають змогу людині вийти за межі свого тлінного звичайного "Я". Категорії любові та віри несуть у собі глибокий пізнавальний зміст, живлять душу людини, наповнюють її творчою енергією, підштовхують її на шлях дійсного щастя.

Принципово новим у Сковороди є те, що він не просто стверджує думку про необхідність пізнання природи людини, а звертає увагу на пізнання природи людської душі з урахуванням чинників її формування – віри, надії, любові. Більше того, мислитель іде ще далі, він розглядає віру і любов не тільки як підґрунтя душі, а й як органічний прояв духовності людини, а причиною цього прояву є, як він вважає, насамперед природні прагнення людини.

Антиподами любові та віри, протилежними за своєю дією на людину, у Сковороди є поняття суму, туги, нудьги, страху. Всі вони, на його думку, роблять душу людини приреченою на розслаблення, позбавляють її здоров'я. Тому Сковорода наполягає на тому, що запорука здоров'я душі – її радість, кураж.

На грунті об'єднання категоріальних сутностей любові та віри у пізнанні людиною самої себе складається категорія "щастя". Щастя міститься в нас самих, осягаючи себе, ми знаходимо духовний мир, спокій. Щастя легко досягається, якщо людина йшла шляхом любові та віри. Його досягнення залежить тільки від самої людини, її серця. Всі люди створені для щастя, але не всі отримують його, вважає мислитель. *Ті, хто задовольнився багатством, почестями, владою та іншими зовнішніми атрибутами земного існування, роблять величезну помилку, стверджуючи, що вони досягай щастя*. Вони отримують не щастя, а його привид, образ, який у кінцевому рахунку перетворюється на прах (!!!).

Людське щастя втілюється не тільки в духовних шуканнях, не тільки у сердечній радості, а й у праці, у втіленні спорідненості праці. Сковорода вказує, що здібності дає людині Бог, що царство Боже всередині людини. Прислухаючись до цього внутрішнього голосу, людина має обрати собі заняття не тільки не шкідливе для суспільства, а й таке, яке приносить їй внутрішнє задоволення і душевний спокій. Всі заняття добрі лише тоді, коли виконуються у відповідності з внутрішньою схильністю.

Людина як мікрокосм містить у собі також два начала, які поєднуються один з одним: у тлінному відображається нетлінне. В людині над тлінним стоїть дух. До нього й зводив Сковорода сутність життя. Плоть не має істинного значення для людини. Залишаючись тільки плоттю, не намагаючись вийти за її межі, людина губить свою схожість до образу та подібності Бога і в кінцевому підсумку перетворюється в прах. Філософ вважає, що наше зовнішнє тіло саме по собі не працює, воно перебуває у рабстві нашої думки. Плоть іде слідом за всіма рухами мислі. Мисль, думка – це головна точка, тому її Сковорода часто називає серцем. Доки плоть та кров будуть панувати над серцем, доки людина не визнає їхньої злиденності, шлях до істини закритий, вважає Сковорода.

Для Сковороди людина – це маленький світ, мікрокосм зі своїм устроєм та законами існування. У людині зосереджений метафізичне увесь Всесвіт, зокрема у цьому мікрокосмі є й Бог. Головне, чим відрізняється людина від всього іншого, що живе у світі – це вільна воля людини та моральність в обранні життєвого шляху.

Людину Сковорода поділяв на дві частини: на внутрішню та зовнішню. Всі характеристики зовнішньої людини визначаються формою її існування – земним буттям. Саме це земне буття і є головним іспитом людини на її життєвому шляху та в пізнанні істини. Найчастіше зовнішня людина, її буття заслоняє невидимий світ (внутрішню людину). Люди віддають перевагу видимому над невидимим. Це пояснюється тим, що людина має відповідно до своєї природи два типи розуму, живе за двома типами законів, має подвійне життя.

Іноді людина допускається помилки, стверджуючи, що вона може пізнати внутрішній, невидимий світ, не зворушивши в собі внутрішньої людини, а використавши тільки ті засоби, якими вона користувалася у зовнішньому світі. Сковорода спрямовує свою філософію на очищення від таких помилок.

Процес цього очищення визначається самопізнанням та Богопізнанням, єдністю цих процесів. Процес самопізнання, на думку Сковороди, триступеневий. Перший ступінь – це пізнання себе як самосущого, як самовласного буття. Це своєрідна самоідентифікація особистості. Другий ступінь – це пізнання себе як суспільної істоти. Третій ступінь – це пізнання себе як буття, що створене та протікає за образом та подобою Божою. Цей етап пізнання найбільш відповідальний, тому, що він надає людині розуміння загального у співвідношенні з усім людським буттям.

Філософ передбачав відкриття людиною в собі глибинних внутрішніх духовних джерел, які дають змогу людині стати чистішою, кращою, переорієнтуватись з виключно земного існування на духовне вдосконалення та змінити своє власне земне життя відповідно до духовного.

Філософські трактати:

- Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті;
- Кільце. Дружня розмова про душевний світ;
- Розмова, звана алфавіт, чи буквар світу;
- Вдячний Еродій;
- Вбогий Жайворонок.

3. Памфіл Данилович Юркевич – найвизначніший український філософ минулого століття. Дослідники по-різному оцінюють філософію українського мислителя. Одні називають її «філософією серця», інші – конкретним ідеалізмом, убачаючи в ній початки персоналізму й навіть елементи екзистенціалізму тощо. Проте всі одностайні в тому, що його

філософія залишилася незрозумілою для сучасників, значно випередила свій час і справила величезний вплив на майбутні покоління філософів, зокрема на В. Соловйова, С. Трубецького, С. Булгакова, М. Бердяєва, С. Франка, М. Лосського, В. Зеньковського та ін.

«Філософія серця». Основні засади «філософії серця» Юркевич виклав у праці «Серце і його значення в духовному житті людини за вченням слова Божого», де розгортається цілісна філософсько-антропологічна концепція про серце як визначальну основу фізичного та духовного життя людини.

Серце в філософії Юркевича – це скарбник і носій усіх тілесних сил людини; центр душевного й духовного життя людини; центр усіх пізнавальних дій душі; центр морального життя людини, скрижаль, на якому викарбуваний природний моральний закон.

Світ як система життєдайних, повних краси й знаменності явищ, існує й відкривається найперше для глибокого серця, а вже звідси для розуміючого мислення. З усього цього Юркевич робить два принципово важливі для розуміння суті його «філософії серця» висновки:

1) серце може виражати, знаходити й досить своєрідно розуміти такі душевні стани, котрі за своєю ніжністю, духовністю та життєдайністю недоступні абстрактному знанню розуму;

2) духовне життя вникає раніше за розум, котрий є вершиною, а не коренем духовного життя людини.

Філософія мови в творчості Олександра Потебні. Відправною для П. була ідея Гумбольдта про мову як діяльність (energeia) духу, про творення думки мовою. Постулюючи найтісніший зв’язок мови і мислення, П. показував, що думка виявляє себе через мову, а кожний мовленнєвий акт творчий і несе відбиток неповторності, тож процес спілкування — діалогічний, розуміння завжди передбачає і непорозуміння. Звертаючись до слова-мовлення, П. виділяє в ньому зовнішню форму (артикульований звук), зміст (значення, думку) і внутрішню форму (зображення). Ця остання визначається своєрідністю народної (нац.) мови із властивою саме їй перспективою бачення, самобутнім світосприйняттям. Якщо зображення (внутрішня форма) корелює з "ближчим" значенням слова, що виникає у свідомості адресанта і адресата, оскільки вони належать до тієї самої спільноти, то "віддалене" особистісне значення слова, будучи семантично розпорошеним, не є однаковим для мовця і слухача. Завдяки цьому формуються нові значення, які з часом стають надбанням цієї спільноти чи людства.

Простеження еволюції значень — один із дослідницьких пріоритетів П. Він уважає, що на початкових стадіях становлення думка ще тільки нагромаджує матеріал, необхідний для кристалізації її в поняття, і тому "ще не доросла до слова". Лише коли ця кристалізація стає можливою, з’являється слово, завдяки якому думка знаходить своє вираження у понятті. На вищих рівнях абстрагування слово перестає відповідати потребам думки, обмежує її. Тож мова й мислення не тотожні.

Мова розглядається П. в контексті культури; у міфі, фольклорі та словесності він бачить похідні від мови моделюючі системи. Тому мова ставиться ним у ще одне сутнісне відношення — до народу і народності (нації). Мова є породженням і виявом "народного духу". Убачаючи в мові єдино властиві кожній людині та кожній спільноті спосіб і можливість сприймати світ і мислити його, П. гостро протестував проти денаціоналізації загалом і деукраїнізації зокрема як духовного і душевного розтління ("Язык и народность", 1895). Адже винародовлювання загрожує зникненням витіснюваної мови, що не може не вести до втрати етнічної самобутності спільноти, оскільки саме мова індивідуалізує як окремі особи, так і нац. загал. Крім того, зникнення хоч би однієї мови (а кожна мова є повною, "глибоко відмінною системою прийомів мислення") вело б до втрати загальнолюдською культурою цілої групи зв’язаних саме з нею мислительних процесів, а в результаті заміни "відмінності мов однією загальнолюдською" людство зазнало б "зниження рівня думки".

4. Ноосферна концепція В. Вернадського. Ноосфера — такий стан планети, для якого характерний розумний устрій і планети, і людства як частини природи, в якому реалізується творча робота розуму, в суспільствах панують рівність і демократія, а в цілому — єдність усього людства, що виключає війни, експлуатацію людини людиною тощо. За такими параметрами ноосфера в основному — справа майбутнього. Можливість її випливає з перетворення людської діяльності та наукової думки у планетарне явище.

Зростання сили науки, на думку вченого, знало два основні етапи:

- Від XVII до початку XX століть вона була новим фактором всесвітньої історії, реальною історичною силою.
- У XX столітті наука стала силою геологічною й була усвідомлена як така в теорії ноосфери.

Вернадський дослідив різні напрями впливу науки на життя: на моральність, яка посилює гуманність у суспільному устрої; на соціальний прогрес (учений вважав, що соціалізм — найглибша і наймогутніша форма впливу наукової думки на хід суспільного життя); на техніку і технологію, які змінюють не лише суспільство, але й природу, і тому являють собою історичну й геологічну силу.

Етика "конкордизму" В. Винниченка. Конкордизм - внутрішня рівновага, гармонія. Саме поняття гармонії стало началом відліку в етичній концепції письменника. Стан щастя інтерпретується ним як відчуття гармонійної співвіднесеності з усім оточуючим світом. Вже ранні твори письменника дають підстави говорити про певне співвідношення понять "щастя", "гармонія", "рівновага", що, власне, розуміється як внутрішня цілісність людини.

Категорій, якими можна виразити щастя окремої людини, виявляється недостатньо, коли йдеться про модель соціальної особистості. З допомогою своєї системи Винниченко мріє привернути людину до власної особистості таким чином, щоб вона прагнула поєднати свої власні бажання, викликані її індивідуальними особливостями, з творчою дією у межах певної спільноти людей. Прагнення досягти такої внутрішньої рівноваги повинно бути певною формою трансцендентності без участі бога.

Художнє дослідження ним теми дитинства (збірка "Намисто") цілком впевнено можна вважати етапом на шляху пошуку гармонії. Як письменник, Винниченко відчуває і вдало передає глибинну діалектику процесу дитячого світосприймання і світобачення як цілісного і гармонійного, тому дитинство підсвідомо пов'язується у нього з періодом щастя. Водночас, письменник розглядає світ дитинства як продукт соціальних відношень і подає його як процес становлення особистості, розвиток її моральної свідомості та рефлексії.

Згодом, письменник дійшов висновку, що тільки велика сила духовності, всеохоплююча гармонія і закон абсолютної рівноваги, які демонструвала східна філософія, може скоригувати людину на її шляху до щастя: вплинути на емоції, фізичний стан, психіку, врівноважуючи та гармонізуючи їх.

Щасливе життя є гармонійне життя, а гармонійність є моральність – ось єдиний критерій, яким, на думку Винниченка, перевіряються усі моральні доктрини. З цих позицій він і намагався побудувати власну теорію моралі – "Конкордизм".

Відсутністю рівноваги – дисбалансом – автор цієї теорії пояснює нещастя та хвороби, які є тотожними у розумінні Винниченка. Духовний дисбаланс він називає дискордизмом і вважає, що ця хвороба стала нормою в сучасному суспільстві.

Любов як моральна цінність прямо пов'язана у Винниченка з відчуттям щастя. Любов для Винниченка є проривом людини до людини у всій дійсності і конкретності, подоланням відчуження, що змінюють ціннісну свідомість і виводять її – любов – за межі пануючої моралі. У своєму розвінчанні "любові" як християнського ідеалу, Винниченко переймається утилітарними поглядами: *любов може існувати тільки на засадах свободи, а значить не можна силувати себе любити того, хто тобі не цікавий і неприємний, поширюючи, таким чином, "принцип корисності" на сферу здоров'я та психіки.*

Д. Чижевський як історик української філософії. Мислитель вважав, що духовна культура — явище настільки складне і багатоманітне, що певну універсальну, придатну для

всіх часів і всіх народів періодизацію чи типологію виробити дуже важко. Продуктивним з історико-культурного погляду він вважав підхід, обґрунтований істориками європейського мистецтва, які прагнули розглядати історію мистецтва як *історію стилів, тобто притаманних тій чи іншій добі мистецьких ідеалів, смаків, характерних ознак мистецької творчості.*

Розглядаючи історію філософії як процес виникнення і зміни окремих, змістово і формально відмінних «ідеологічних епох», Д. Чижевський неодноразово наголошував, що цей процес не слід розуміти спрощено та механістично. Зміна однієї епохи іншою не означає відходу попередньої у небуття. Ідеологічні епохи мають початки, однак не мають закінчення в точному значенні цього слова. Чижевський звертав увагу на часто неусвідомлені модифікації, яких зазнають певні ідеї, поняття, значення слів в інші історичні періоди, зокрема у філософських доктринах та ідеологіях, які проголошують себе абсолютно новими. Наприклад, атеїзм чи комунізм, радикально заперечуючи релігію, не помічали, що у своєму радикалізмі вони самі набувають ознак релігії, але значно гіршого ґатунку, бо були поверненням до вкрай примітивних форм язичництва.

Примітивізація минулих інтелектуально-культурних досягнень, успадкування від минулого чогось гіршого, а не кращого — поширені явища в історії. Із забуттям важливих культурних здобутків, відокремленням людей від них, передусім унаслідок популяризації нової ідеології чи релігії, пов´язана загроза деградації суспільного життя. Відомими прикладами є поширення християнства (нехтування здобутками античної культури і філософії) або тоталітарної комуністичної ідеології.

Тема 8. Проблеми онтології

План

1. Онтологія, як наука про бутя. Його сутність та форми існування.
2. Матеріалізм та його основні атрибути: рух простір і час.
3. Проблеми ідеалізму.
4. Філософська проблема сенсу людського життя.

1. Онтологія (грец. суще і слово, поняття, вчення) — вчення про буття як таке; розділ філософії, в якому вивчаються фундаментальні принципи, загальні сутності і категорії сущого. Центральним у ньому є поняття "буття", що має значення всезагальності, характеризує впевненість людини в існуванні себе і навколишнього світу, є предметом філософствування упродовж усієї історії світової філософської думки.

Поняття "буття" — вихідне в систематичному філософствуванні. Воно належить до числа найширших і виражає все те, що реально існує: предмети, речі, властивості, зв'язки об'єктів, численні вияви свідомості людини і суспільства, чуття, розуму. У ньому фіксується також складний і комплексний зміст самого існування, причому не лише його факт, а й сенс.

Буття – філософська категорія, що позначає:

1) все те, що ми бачимо, що реально існує;

2) все те, що ми не бачимо, але воно є у дійсності (наприклад, радіохвилі, йонізуюче випромінювання, електричне поле, внутрішня зміна тощо);

3) все те, що є уявним, нереальним (наприклад, уявлення про ідеальне);

4) реальність, яка існує об’єктивно, незалежно від свідомості людини (природа, об’єктивні закони);

5) загальний спосіб існування людини, суспільства.

Основні форми буття:

а) буття речей (тіл), процесів (стан природи), вироблених людиною культурних цінностей;

б) буття людини, тобто людське (справжнє) існування, функціональне існування;

в) буття духовного (ідеального), яке існує на індивідуальному і позаіндивідуальному

рівнях;

г) буття соціального, яке має індивідуальний (окремішність) і суспільний (колективний) виміри.

Виходячи з вищевикладеного, основними формами буття є: буття речового, матеріального; буття суб'єктивного, ідеального; буття біологічного (живого); буття соціального (суспільного).

2. Найбільш загальним, абстрактним відображенням дійсності в історико-філософському аспекті є уявлення про матеріальне та ідеальне, про "світ речей" і "світ ідей". По суті, мова йде про основне питання філософії, про співвідношення матеріального та ідеального, про те, що є первинним, а що похідним, вторинним.

Йоган Готліб Фіхте (німецький філософ, суб'єктивний ідеаліст) стверджував, що філософія може розвиватися лише двома шляхами: перший – від речей до ідей; другий – від ідей до речей. Перший шлях Фіхте називав "догматизмом". Другий – "ідеалізмом". Себе філософ відносив, звичайно, до останнього. Це не що інше як постановка фундаментального питання будь-якої філософії, а саме: як йти у філософії – від речей до ідей (свідомості), чи від ідей (свідомості) до речей.

Матеріальне – філософська категорія, яка дає уявлення про фундаментальну ознаку буття, а саме про його об'єктивне існування, незалежне від свідомості людини, її життєдіяльності (наприклад, природа, космос, речовина, закони розвитку тощо).

Матерія (лат. materia - речовина) - філософська категорія, яка в натуралістичній традиції означає першооснову, субстанцію, що має статус першоначала.

В історії філософії матерію трактують як речі (першо-матерія), якості і відношення. Одне із найпоширеніших визначень матерії ототожнювало її з певною речовиною (річчю - "реізм"). Поняття "річ" у філософському сенсі набуло широкого значення. Обґрунтовуючи його, Арістотель виходив з того, що річ - це все те, чому притаманне самостійне, незалежне, стихійне існування у просторі й часі. Всі прихильники цієї ідеї зазначали, що світ речей (природний, культурний) є складною сукупністю конкретних речей, взаємодія яких утворює певні системи, зумовлює існування найрізноманітніших форм буття, множину об'єктів, що мають власні якісні і кількісні ознаки ("конкретизм"). У сучасній філософії існують такі підходи до розуміння речей:

а) онтологічний: річ - це будь-який носій якісних ознак;

б) гносеологічний: річ - це будь-який предмет думки;

в) семантичний: річ - це те, що може бути назване або визначене, тобто має інформаційно-смисловий вимір.

Тривалий час в історії філософії поняття "матерія" ототожнювалося з конкретним "матеріалом", з якого утворювались речі, тобто речовиною (деревина, вода, повітря, вогонь тощо). Платон називав матерію "годувальницею", "матір'ю всього існуючого", визначав її як стійкий "початок іншого", змінного, непостійного, рухливого. Однак уже в ті часи виникло уявлення про матерію як про щось безмежне ("апейрон", Анаксагор). В античну добу була висловлена думка, що найменшою часткою, з якої складаються всі тіла і взагалі все, що існує (навіть душа), є атом (грец. atomos - неподільний).

Філософ Левкіпп (V ст. до н. е.) вважав, що сукупність атомів спричиняє вихор і породжує світи. Його учень, давньогрецький філософ Демокріт, поділяючи думку свого вчителя про атоми як частки, що не піддаються поділу, наголошував на атомістичній природі всієї існуючої множини речей. Атомістична теорія не одне століття домінувала в матеріалізмі (лінія Левкіппа - Демокріта).

Соціально організована матерія є сукупністю мислячих, суспільно організованих і таких, що відповідно діють, індивідів, людських спільнот: людина, сім'я, колективи, організації, партії, нації і держави, суспільство.

Соціальна матерія (суспільство) якісно відмінна від природи, але міцно з нею пов'язана системно впорядкованою сукупністю соціальних інститутів, організацій, людських спільнот,

груп та індивідів (соціальний реалізм), життєдіяльність яких здійснюється у процесі взаємодії і спілкування. Вона має багаторівневу структуру, всі елементи якої (система управління, держава, її органи, громадянське суспільство тощо) історично еволюціонують, відображаючи у своєму поступі розвиток людських потреб, виникнення все нових інтересів. Життєдіяльність всіх її суб'єктів (колективних, індивідуальних) має загалом осмислений цілеспрямований характер, обумовлюється ціннісними уявленнями, серед яких особлива роль належить ідеалам людського блага - свободи, справедливості, добробуту. Представники сучасної некласичної філософії намагаються осмислювати суспільство, соціальність взагалі за допомогою всеохоплюючої концепції комунікації, в т. ч. смислової, мовної.

Наукове пізнання світу матеріальних речей дає змогу по-філософськи сприйняти найсуттєвіші властивості об'єктивно-реального буття світу: цілісність, невичерпність, мінливість, системну впорядкованість.

Основними невід'ємними властивостями, атрибутами матерії є рух, простір і час.

Рух - спосіб існування матерії як процесуального (такого, що постійно змінюється) явища.

Рух є загальним поняттям, яке об'єднує всі характеристики змін, переміщень, взаємодій, перетворень, метаморфоз, що відбуваються з об'єктами (тілами, речами, процесами). Арістотель у "Категоріях" розрізняє такі його види: виникнення, зростання, зменшення, перетворення, переміщення і знищення. З часом теорія руху збагатилася новими його вимірами - становлення, зміна, розвиток. У центрі уваги філософії опинилися дослідження зв'язків між змінами, з'ясування їх чинників, визначення тенденцій поступу в природі, суспільстві і мисленні. Наукового осмислення набули поняття "спокій", "стан", "структура", "порядок", які характеризують універсальні прояви руху.

Останнім часом філософи звернули особливу увагу на проблему хаосу, хаотичного руху і його чинників, зініційовану працею І. Пригожина та І. Стінгерса "Порядок із хаосу. Новий діалог людини з природою" (1986). Дослідження сутності хаосу, його проявів у космічних, природничих і соціальних процесах сприяли формуванню такої міждисциплінарної галузі знання як "хаосологія". Осмислюючи хаотичну модель світу, вчені використовують поняття "невпорядкованість простору", "незавершенність часу", "не оберненість часу" ("стріла часу"), концепти хаосології логічно співіснують з поняттями нестабільності, біфуркацій, катастроф тощо.

Простір - поняття, яке визначає буття матерії щодо її сталості, певної дискретності (переривчастості), окремішності.

Ця форма буття речей характеризується співіснуванням різноманітних матеріальних об'єктів та утворень внаслідок їхньої взаємодії, єдністю переривчастості та безперервності, протяжністю та іншими ознаками. Розвиток природничого знання, насамперед фізики і астрофізики, змінив первісне уявлення про простір як про "порожнє вмістилище" тіл (І. Ньютон), доповнив концепцію тривимірного простору вченням про багатовимірний простір, який нараховує від 4-х до 11-ти вимірів.

Простір - це форма буття матерії, яка характеризує її протяжність, структурність, співіснування і взаємодію елементів в усіх матеріальних системах. Поняття простору тісно пов'язано із структурністю матерії, її здатністю ділитися на частини. Дійсно, сама можливість виділити у будь-якому об'єкті складові частини дозволяє говорити про їх взаємне розташування, взаємну координацію, тобто говорити про простір.

Саме визначення простору має на увазі нерозривний зв'язок його з матеріальними об'єктами, оскільки він визначається як властивість цих об'єктів. Наприклад, абсолютної порожнечі, "чистого вакууму" без будь-якої матерії існувати не може. Навіть якби ми в уявному експерименті з-під деякого ковпака викачали все повітря, вилучили всі молекули (що реально неможливо), то й тоді там залишиться гравітаційне поле і так зване поле вакууму. Буде там також і "звичайне" електромагнітне поле, котре утворюється стінками ковпака, який має температуру, відмінну від абсолютного нуля (абсолютний нуль, як відомо, недосяжний). Ці поля не можна екранувати навіть в уявному експерименті.

Час - філософська категорія, яка означає властивість матерії послідовно змінювати свій стан і якості, тривалість свого буття, фази, етапи, цикли існування.

Універсальні властивості часу - тривалість, неповторність, необерненість, ритміка, пульсування. У філософії розрізняють:

- об'єктивний (фізичний) час (фіксація сумарних процесів у мікросвіті або ритмів руху небесних тіл);
- суб'єктивний час (пов'язаний із його усвідомленням людьми); біологічний час (тривалість існування живих організмів);
- соціальний час (хронологічні виміри динаміки соціальних процесів, людського буття).

Сучасне розуміння простору і часу ґрунтується на знаннях їх взаємозв'язку (багатомірний простір, нелінійні моделі течії часу). Єдність просторово-часових властивостей світу характеризують як просторово-часовий континуум (лат. continuum - безперервне, суцільне), а їх універсальність і цілісність - як континуальність, тобто як форму організації всього розмаїття нескінченного світу. Розрізняють філософський, астрономічний, фізичний, біологічний, історичний, соціальний, психологічний, художній зміст простору і часу. Час соціальний, період життя людини - справжня цінність.

Цінувати час, не витрачати його "на всяких безделен род", закликав "український Сократ" Г. Сковорода. "Не наше то уже, что прошло мимо нас. Не наше то, что породит будуща пора. Дневній день только наш...".

З розвитком науки, зокрема астрофізики, збагачувалися знання про простір і час, їх взаємозв'язок. Деякі учені вважають, що термін "час" неможливо по-філософськи визначити. Однією з основних для теорії часу є проблема його початку: що є точкою відліку часу? Одні фахівці стверджують, що час - поняття, яке виникає разом з матерією в той момент, коли народжується Всесвіт. Адже для розуміння часу як певної тривалості потрібно від чогось відштовхнутися.

Існує думка, що час - абстракція, яка фіксує моменти зміни об'єкта; що час, як і простір, - це лише здатність нашого мислення фіксувати явища швидкоплинного світу. У сучасній астрономічній науці є дискусійною проблема "машини часу", "чорних дір" і "кротових нір", в яких, відповідно до теорії відносності, спостерігається уповільнення часу, гальмування всіх процесів, подій, переміщення тіл у всесвітньому тунелі простору-часу. У XX ст. сформувалося стійке уявлення про єдиний час-простір, яке фіксує існування матерії як особливої системи з притаманними їй метричними вимірами.

Філософія - людиноцентристська наука. Кожна її категорія виражає людське ставлення до дійсності, її розуміння й оцінку. Не є в цьому сенсі винятком і категорія "буття". У "людському вимірі" вирізняють два основні типи ставлення людини до буття:

1) сприйняття його як зовнішніх умов свого існування, обставин (природних, суспільних, історичних тощо) свого буття;

2) сприйняття безпосередніх форм власної життєдіяльності. Людина живе не лише у природному (фізичному) світі, але й у світі утвореної нею культури. Людина - це "світ людини" (К. Маркс). Створюючи і опановуючи цей світ, вона реалізує власні сутнісні сили, наповнює поняття "простір", "час", "рух" людським, соціально і культурно значущим сенсом. Світ людини - це простір її соціального, політичного, естетичного, морального, національного, релігійного, рекреаційного (лат. recreation - відновлення), освітнього, побутового існування. Перебуваючи в різних сферах суспільного, духовного, інтимного (такого, що належить виключно її життю), особистість проявляє всі свої здібності і нахили.

Людський вимір зумовлює суб'єктивне розуміння руху, простору, часу, сутності буття. Реалізуючи форми своєї буттєвості, людина фіксує фази власної соціалізації (інтеграції в суспільство, засвоєння соціальних норм і цінностей), етапи кар'єрного зростання, зміни суспільного статусу, тривалість свого фізичного існування, здійснює інші виміри свого соціального часу. Час є насамперед течією життя людей, для кожного індивіда він індивідуальний. Людина наповнює обсяг часу певним змістом - його буває надто мало для реалізації цікавих справ і надто багато, коли його нічим заповнити. Людина може дорожити

кожною хвилиною або "вбивати", марнувати час. Місяці і роки життя можуть пролітати стрімко, а дні і години - нескінченно довго тягнутися.

Простір має не лише фізичний, а й глибокий моральний сенс: "мала батьківщина", "батьківська хата", "рідні простори". Ці вислови-метафори відображають характер особистих зв'язків людини з тим рідним і близьким світом, у якому вона народилась, дорослішала, соціалізувалася як громадянин: батьківська оселя, рідне село чи місто, природні ландшафти, згадка про які породжує ностальгічні відчуття. Людина як особистість живе не просто в фізичному, а й особливому культурно-смисловому просторі, створеному нею, який активно впливає на неї.

Своєрідно в людській свідомості відображаються й інші прояви і виміри буття. Поняття "буття", "простір", "час", як і інші філософські категорії, виражаючи різні прояви природної реальності, тобто, будучи об'єктивними за змістом, існують лише завдяки суб'єктивній формі свого усвідомлення і вираження. Філософська теорія свідомості прагне пояснити природу людських думок, узагальнень, розкрити таємницю формування філософських понять. Специфіка філософських категорій полягає в їх здатності фіксувати протилежності, роздвоєність (дуальність), опозиційну взаємозалежність. Поняття "життя" є антиподом поняття "смерть"; поняття "сутність" опонує "явищу"; поняття "матерія", "матеріальне" можливо зрозуміти, співставивши їх із поняттям "ідеальне", уособленням якого є свідомість.

3. Ідеальне – це філософська категорія для позначення суб’єктивного, образного, нематеріального відображення дійсності у людській свідомості. Ідеальне дає уявлення про суттєву відмінність між образом і об’єктом, який відображається. Ця відмінність полягає в тому, що образ, який відображає реально відчутні властивості об’єкта, сам цих властивостей не має, оскільки позбавлений будь-якої тілесності, матеріальності. Наприклад, звичайна вишня. Вона має смак, колір, форму, вагу, розмір (величину) тощо. Однак образ вишні, яку ми уявляємо, цих властивостей не має. Образ вишні не має смаку, кольору, ваги, форми і т.п. Він не має жодного грама тілесності.

Отже, образне, відображуване, ідеальне є суб’єктивною, духовною реальністю; образне, ідеальне існує лише в актах свідомості.

Категорія “ідеальне” має, принаймні, чотири значення у філософії:

1) ідеальне, що існує як результат інтелектуальної діяльності людини (літературні, музичні, наукові твори тощо);

2) ідеальне як найдосконаліше, як ідеал (ідеал краси, суспільний ідеал, ідеальна форма);

3) ідеальне як результат ідеалізації об’єкту у людській пізнавальній діяльності.

Наприклад, “точка”, “абсолютно тверде тіло”, “ідеальний розчин” і т.п. Таких об’єктів у природі не існує. Бо що таке “точка”? “Точка” – це ідеальний об’єкт, який створений в результаті абстрагування від принципової неможливості побудувати даний об’єкт практично, бо вона не має ні висоти, ні ширини, ні довжини. У природі не існує “ідеального розчину”, котрий не мав би певного об’єму і певної температури. “Ідеальний розчин” – це ідеальна модель створена подумки, коли не беруть до уваги саме ці конкретні ознаки – об’єм і температуру, щоб віднайти більш загальні, суттєві ознаки, що притаманні усім розчинам. Це здійснюється в інтересах пізнання; 4) Ідеальне як об’єктивний феномен, незалежний від людини, її свідомості (“абсолютний розум”, “абсолютна ідея” у Гегеля, “вічні ідеї” у Платона тощо).

4. Важливим аспектом філософського осмислення людини є врахування її природного руху замкненим колом: народження - життя - смерть. З давніх-давен людина намагалась якось осягнути цей вічний круговорот життя. У чому смисл природного процесу народження, розвитку, зрілості, старіння і смерті як людини, так і будь-якого іншого організму? Це питання виникає як намагання виправдати свою присутність на Землі, свою долю й призначення. Знайшовши таке виправдання, людина може змиритися з думкою про скінченність індивідуального буття. Таємниця людського існування полягає не в тому, щоб

тільки жити (існувати), а й у тому, як і для чого (чи для кого) жити.

Сенс життя - це поняття, яке відбиває постійне прагнення людини співвідносити свої вчинки із системою суспільних цінностей, з вищим благом, щоб у такий спосіб діставати можливість виправдовувати себе у своїх власних очах, в очах інших людей чи перед якимось авторитетом, Богом. Інакше кажучи, це пояснення собі й іншим, для чого ти живеш.

Сенс життя кожної людини унікальний і неповторний, як і її життя. Людина завжди вільна у виборі сенсу і в його реалізації. Людина повинна йти за своїм покликанням, у якому життя набуває сенсу. Відчути і знайти своє покликання їй допомагає самопізнання, відповідальність за реалізацію свого призначення, що на Землі допомагає узгодити універсальні життєві цінності з конкретними життєвими ситуаціями.

З точки зору змісту вищого блага вирізняють такі типи обгрунтування життя: гедонізм, аскетизм, евдемонізм, корпоративізм, прагматизм, перфекціоналізм, гуманізм.

Представники гедонізму сенсом життя людини і її вищим благом вважають насолоду. Представники аскетизму сенс життя вбачають у крайньому обмеженні потреб людини, самозреченні, у відмові її від життєвих благ і насолод з мстою самовдосконалення або досягнення морального чи релігійного ідеалу. В основі евдемонізму лежить прагнення людини до щастя, що є головною мстою життя. Корпоративізм сповідує груповий егоїзм, що вбачає сенс життя в належності до обмеженої спільноти, для якої головне - приватні інтереси. Прагматизм виражає прагнення людини до вигоди, блага. Перфекціоналізм пов'язує сенс життя з особистим самовдосконаленням, навіть коли воно здійснюється за рахунок інтересів інших людей. Представники гуманізму спрямовують свої зусилля на утвердження гідності й розуму людини, її прав на земне щастя, вільний вияв природних людських почуттів і здібностей.

З точки зору здійснення задуму життя виокремлюють: оптимізм, скептицизм, песимізм. І не існує ситуацій, що були б дійсно позбавлені сенсу - навіть самогубець вірить у сенс якщо не життя, то смерті. Життя і смерть, любов і егоцентризм, етика і аморальність, осмисленість і абсурд, нігілізм і самопожертва - ці протилежні, але взаємопов'язані "абсолюти" людського буття явно чи опосередковано детермінують вибір людиною самої себе.

Схематично і досить умовно можна окреслити такі варіанти вирішення проблеми сенсу життя в історії людської культури.

1. Сенс життя споконвічно існує в глибинах самого життя. Для цього варіанта характерне релігійне тлумачення життя. Єдине, що робить осмисленим життя і має для людини абсолютний сенс, є не що інше, як активна співучасть у Боголюдському житті. Не перероблення світу на основах добра, а вирощування в собі субстанціального добра, зусилля жити з Христом і у Христі. Бог створив людину за своїм образом і подобою. І ми своїм життям повинні проявити його, бо емпіричне життя світу, як писав Семен Франк, безглузде, як безладно вирвані з книги сторінки.

2. Сенс життя перебуває за межами життя. Його можна назвати "життям заради інших людей". Для людини життя стає осмисленим, коли вона служить інтересам родини, нації, суспільства, коли вона живе заради щастя прийдешніх поколінь. їй небайдуже, що вона залишить після себе. Недаремно прожити життя - це і продовжитися у своїх нащадках, і передати їм результати своєї матеріальної і духовної діяльності. Але на цьому шляху існує небезпека опинитися в ситуації, коли все твоє неповторне життя перетворюється на засіб для створення якоїсь ідеї чи ідеалу (це може бути ідея комунізму, "світлого майбутнього" тощо). Якщо така позиція не пов'язана з духовною еволюцією людської особистості, людина стає на шлях фанатизму (історія знає безліч варіантів і класового, і національного, і релігійного фанатизму).

3. Сенс життя створюється самим суб'єктом. Цей варіант можна розуміти як "життя заради життя". Його фундатором був давньогрецький філософ Епікур. Жити потрібно так, вважав філософ, щоб насолоджуватися життям, отримувати задоволення від життєвих благ і не думати про смерть. Цінність епікурейської позиції полягає в тому, що вона застерігає нас від ситуації, за якої пошук сенсу життя відсуває на другий план саме життя. Життя саме по

собі є цінністю, рідкісним дарунком, і людині до нього слід ставитися із вдячністю і любов'ю. Адже їй дана можливість переживати неповторність власного існування в усіх його проявах - від радощів, злетів і перемог до падіння, відчаю і страждань. Разом з тим епікурейське ставлення до життя, якщо воно позбавлене відповідальності за цей дарунок, утверджує в людині егоїстичну позицію "життя заради себе" і веде до втрати відчуття його повноцінності.

Тема 9. Проблеми гносеології

План

1. Пізнання як предмет філософського аналізу. Природа і сутність пізнання в історії філософської думки.
2. Структура і рівні процесу пізнання. Чуттєве і раціональне пізнання.
3. Проблеми істини у філософській думці.
4. Філософський скептицизм, релятивізм, прагматизм.

1. Із філософською концепцією знання і способами його одержання (пізнання) логічно пов'язана філософська теорія свідомості. На думку Платона, потреба знання є головним мотивом людської мислительної діяльності: *"Немає нічого сильнішого за знання, воно завжди і в усьому перевершує і задоволення, і все інше"*. Отже, пізнання - це процес здобування, нагромадження, оновлення і систематизації знання про природу, суспільство і духовний світ людини.

Грецькою мовою знання як феномен виражається такими поняттями, як "gnosis" та "epistema". Філософська традиція, яка ґрунтується на цих поняттях, характеризує вчення про пізнавальний процес як гносеологію та епістемологію. Термін "епістемологія" більш поширений у західних англомовних країнах, йому надають перевагу ті вчені, які досліджують природу наукового пізнання. Поняття "гносеологія" ширше за змістом, воно охоплює будь-які форми і види пізнання людиною навколишнього світу - наукові, донаукові, ненаукові.

Гносеологія (грец. gnosis - пізнання і logos - вчення) - галузь філософії, яка вивчає сутність пізнавального процесу, його закономірності та принципи, форми і типи одержання знання про світ в усьому його багатоманітті.

Важливим розділом філософської гносеології є вчення про структуру і методи пізнання, його рівні і способи, завдяки яким відбувається одержання знань, їх систематизація, оформлення у наукові гіпотези, концепції, теорії. Центральним пунктом гносеології є проблема істини як результату адекватного відображення у свідомості суб'єкта пізнавальної діяльності сутнісних властивостей об'єкта дослідницького інтересу. За словами Г.-В.-Ф. Гегеля, істина - велике слово і велике діло; в більшій мірі вона - ставлення до життя, позиція, від самого поступу, самого наближення до якої, якщо дух і душа людини здорові, вище здіймаються груди, глибше дихається.

Проблеми пізнання навколишньої дійсності завжди хвилювали мислителів. Однак розгорнута гносеологічна проблематика була осмислена в Нову епоху, коли потреба у достовірному знанні про сутність речей, природних і суспільних явищ стала домінуючою у мотивації філософських пошуків. Суспільні потреби актуалізували питання щодо досвідного характеру одержання знання (емпіризм), можливостей розуму дати знання, адекватне самим об'єктам (раціоналізм). Загострилася і проблема активності суб'єкта в пізнавальному процесі, його можливостей отримати потрібне знання як достовірну, аргументовану інформацію про навколишній світ, здатності людини завдяки своєму досвіду, від якого залежать її почуття і розум, одержати точні, істинні знання про природу, суспільне життя і про себе.

Деякі філософи-скептики (Піррон, Секст Емпірик, М.-Б. де Монтень, Д. Юм) висловлювали сумнів щодо можливості отримати істинне знання. Інші філософи, зокрема І. Кант, заперечували здатність людини до пізнання сутності об'єктів ("речі в собі"), агностики обмежували пізнання сферою явищ ("речі для нас"). Цим вони обґрунтовували

розповсюджений в сучасній некласичній філософії гносеологія най песимізм (лат. - найгірший) - зневіра у можливості людського розуму пізнати сутність речей і процесів, а також можливість керуватися здобутим знанням у практичному житті.

Їх опоненти (Р. Декарт, Г.-В. Лейбніц, Г.-В.-Ф. Гегель, К. Маркс) наголошували на необмежених можливостях людського розуму, його пізнавальній могутності, вірі в його здатність осягнути істину. На цьому ґрунтується гносеологічний оптимізм (лат. - найкращий) - віра у всемогутність сили розуму, його здатність озброїти людство істинним знанням, яке уможливлює продуктивно-доцільне використання природних ресурсів і суспільних надбань.

Відповідно до розуміння природи суб'єкта, об'єкта пізнавального інтересу та їх взаємодії теорія пізнання в історії філософії набувала різних форм, відтінків і напрямів: ідеалістична чи матеріалістична, споглядальна чи діяльнісна гносеологія. Важливе значення при цьому має проблема визначення основного відправного чинника самого "механізму" процесу пізнання.

Філософи-сенсуалісти (Дж. Локк, Т. Гоббс, Д. Берклі) визнають головним чинником пізнання людські почуття. На думку англійського філософа Дж. Локка, всі людські знання мають чуттєво-досвідний характер, а людська душа - "чиста дошка" (tabula rasa), "білий папір без будь-яких знаків та ідей ", на якому досвід залишає свої письмена. Теза Дж. Локка, що відчуття є першопричиною виникнення ідей ("всі знання походять від відчуттів", "в розумі немає нічого, що б первісно не містилося у почуттях"), його вчення про досвідне відображення матеріального світу (емпіризм) є одними із центральних положень сенсуалістичних та емпіричних теорій пізнання.

Філософи-раціоналісти (Р. Декарт, Г.-В. Лейбніц, Б. Спіноза) визнають провідну роль розуму в одержанні знання, вважають його джерелом істини. Р. Декарт був переконаний в тому, що лише розум вказує надійний шлях досягнення істини, оскільки почуття здатні вводити людину в оману. Єдиним достовірним для людини є усвідомлення існування власного розуму. "Мислю, отже існую" (Cogito, ergo sum) - декартівська формула, яка, на його думку, є наріжним каменем науки про людське Я, суб'єктивність (мисляча субстанція) і всіх людських наук. Розум, мислення і самосвідомість, а не життєвий досвід, на переконання Декарта, є вирішальними факторами процесу пізнання. Запах, смак, твердість, світло, тепло є вторинними якостями, яким передують первинні якості мислячої субстанції: ідея Бога як найдосконалішої істоти, аксіоми математики. Ідеї, якими керується людський розум, властиві людині від народження. Те, що людина осягає "природним світом" свого мислення, правильно застосовуючи його, насправді істинне, вважав Декарт.

Так, в історії філософії була порушена важлива для теорії проблема методу пізнання - сукупності правил, прийомів, процедур пізнання і відповідної практичної діяльності. Вчення про методи (шляхи, засоби, прийоми пізнавального процесу) є одним із головних у філософській гносеології.

У процесі пізнання використовують такі методи:

1) емпіричні (грец. empeiria - досвід, метод) - визнання основою пізнання досвід;

2) сенсуалістичний (лат. - почуття, відчуття) - метод, який основним засобом одержання знання визнавав відчуття;

3) раціоналістичний (лат. - розумний) - метод, який ставить розум, логічне мислення над почуттями.

Філософи, які надають перевагу емпіричному і сенсуалістичному методам, сприймають логічне мислення як "шосте чуття", яке впорядковує здобутий емпіричний матеріал. Утім, будь-яке знання є поєднанням чуттєвого і раціонального знання. З огляду на це Ф. Бекон запропонував оригінальну метафору щодо основних методів пізнання: "шлях павука" (здобуття істини із "власної свідомості"); "шлях мурахи" (безсистемне збирання фактичних даних); "шлях бджоли" (поєднання здібностей досвіду - збирання нектару і роботи розуму - перетворення його на мед (знання)).

2. Формами чуттєвого пізнання (живого споглядання) є:

а) відчуття - відображення властивостей, якостей предметів і явищ об'єктивного світу, внутрішніх станів організму внаслідок їх впливу на рецептори;

б) сприймання - цілісне відображення у свідомості людини предметів і явищ об'єктивної дійсності та їх вплив на рецепторні поверхні органів чуття;

в) уявлення - образи предметів і явищ дійсності, створені внаслідок їх впливу на органи чуття.

Раціональне пізнання здійснюється завдяки мисленню на таких рівнях, як розсудок (початковий рівень мислення, де оперування абстракціями відбувається в межах певної незмінної, наперед заданої схеми) і розум (вищий рівень раціонального пізнання, для якого притаманне творче оперування абстракціями і рефлексією). Його формами є:

а) поняття - форма мислення, яка відображає предмети з їх загальними та істотними властивостями;

б) судження - форма мислення, в якій засобами ствердження чи заперечення розкриваються зв'язки предметів з їх властивостями або відношення між предметами чи їх множиною;

в) умовивід - форма мислення, за допомогою якої з одних думок (засновків) отримують нові думки (висновки).

Дедалі частіше у філософії утверджується думка, що чуттєве (сенсорне) і розумове (раціональне) в людському пізнанні не є двома роз'єднаними й автономними ступенями, а двома моментами єдиного пізнавального процесу. Ще в античну добу дискутувалася проблема співвіднесення чуттєвого і раціонального знання. Скептик і кінік Діоген Синопський (прибл. 412-323 до н. е.) зауважив з приводу теорії об'єктивних ідей Платона, які, за його вченням, можно було пізнати лише умоглядно: "Стіл і чашу я бачу, але ні "стільності", ні "чашості" не бачу". На це Платон відповів: *"Щоб бачити стіл і чашу, у тебе є очі, а щоб вгледіти "стільність" і "чашість", тобі бракує розуму"*. Думка про єдність чуттєвого і розумового з часом набула статусу постулату (аксіоми). У логічній формі думку про необхідність синтезу чуттєвого і раціонального сформулював І. Кант: "Поняття без почуттів порожні, а почуття без понять - сліпі".

Процес пізнання здійснюється на науковому і донауковому (позанауковому) рівнях. Донауковий (позанауковий) рівень репрезентує мислення звичайної людини, яка не обтяжує себе думками про правильний вибір найкращого способу пізнання. Буденне пізнання спирається на повсякденний життєвий досвід людей, апелює до їх здорового глузду ("наївний реалізм"). Цим воно відрізняється від наукового пізнання (логічний реалізм). Однак у кожному випадку людина (пересічний громадянин, висококваліфікований науковець) прагне зрозуміти сутність того, що спостерігає, про що розмірковує. І на донауковому, повсякденному рівні, і на підставі свідомо обраного методу суб'єкт пізнавальної активності завжди прагне достовірного знання, шукає істину.

3. Центральною в класичній теорії пізнання є проблема істини, яка концептуально розробляється як самостійна (в межах гносеології) тема: з'ясування сутності понять "істина" (як знання, адекватне речам, дійсності), "об'єктивна істина" (збіг змісту пізнання з предметністю явищ), "абсолютна істина" (вичерпне, повне, правильне знання), "відносна істина" (часткове, неповне, ситуативно змінне знання), "конкретна істина" (знання щодо певного обраного об'єкта дослідження), "помилкове, хибне уявлення, яке претендує на істинне". При цьому істиною чи оманою вважають відповідність або невідповідність людських знань дійсності, тотожність людської думки, представленої у змісті судження щодо істини і реальності. Питання про відповідність знань дійсності, міру цієї відповідності є одним із найдискутивніших. Про це свідчить, наприклад, запитання Понтія Пілата, звернене до Христа як провідника і носія істини: "Що є істина?". Відповіді на це запитання спричинюють суттєві розбіжності між різними філософськими напрямами і школами з найдавніших часів і дотепер. У гносеологічній теорії істини особлива увага приділяється двом питанням: які ознаки (властивості) істини; що є критерієм (мірилом, показником)

істини? Ознаками істини вважають такі її інваріантні (незмінні) властивості, як об'єктивність за змістом, обґрунтованість, переконливість доведень.

Гносеологія узагальнює конкретні методи пізнання, якими користуються різноманітні науки (технічні, природничі, суспільні, гуманітарні тощо), виокремлюючи серед них сукупність загально логічних і специфічних методів - індукція і дедукція, аналіз і синтез, аналогія, ідеалізація, типологізація, порівняння (компаративістика). Наукові досягнення останніх десятиріч доповнили гносеологічний інструментарій такими новітніми методами, як синергетика (з'ясування процесу самоорганізації в досліджуваних об'єктах), моделювання (з'ясування властивостей речей і процесів за їх зразками-моделями), системний метод (з'ясування взаємодії окремих частин, що забезпечує органічну цілісність об'єкта), метод додатковості (урахування дії побічних чинників) тощо.

Сучасний (постнекласичний) етап розвитку науки зосереджує увагу дослідників на необхідності використання міждисциплінарних методів, теорії самоорганізації, альтернативістики з урахуванням методологічних у гносеологічному сенсі понять "невизначеність", "вірогідність", "віртуальність", "випадковість", "нелінійність", які сукупно відображають характеристики несталого, складного і рухливого світу (динамічний хаос).

Основні теорії істини:

а) кореспондентська (істина - це знання, адекватне дійсності);

б) конвенціалістська (істина - це результат умовної узгодженості, угоди вчених);

в) когерентна (істина - свідчення несуперечливості доказів);

г) прагматистська (істина - все те, що корисно).

Останнім часом популярності набула інформаційна теорія істини, суть якої полягає в одержанні об'єктивних за змістом знань засобами повідомлень, які надає "штучний розум" (ЕВМ) як динамічна модель зовнішнього світу.

Кожна теорія (версія) істини потребує визначення критерію її достовірності (відповідності реальності). Серед численних її критеріїв найважливішим, на думку багатьох мислителів, є практика - різноманітна доцільна, цілеспрямована, пізнавально-творча, конструктивна діяльність людей (наукова, експериментально-виробнича, суспільна, духовно-культурна тощо). Завдяки такій діяльності здобуті у процесі пізнання знання про реальність використовуються суспільством у практичних, життєво необхідних цілях. Аксіоматичним є твердження про те, що саме людська практика є джерелом пізнання, його критерієм і метою. У практичній пізнавальній діяльності приховані мотиви творчої активності суб'єкта, його постійне бажання створення нового (інноваційне мислення і діяльність) або вдосконалення існуючого.

Крім практики, історії філософії відомі й інші критерії істини: логічна несуперечливість, досвід, божественне одкровення, інтуїція. Оскільки практика є головним, але не єдиним критерієм істини, то філософська гносеологія не пов'язує жорстко істину і практику: практичне не завжди істинне, а істинне не обов'язково практичне. Практика не є чимось абсолютним і незмінним, її зміст, форми і мета багато в чому визначаються обставинами людського буття, ситуацією, в якій перебуває людська спільнота, суспільство, на ній позначаються "виклики часу". Однак практичні потреби ініціюють процес пізнання, у практичній діяльності життя перевіряє (верифікує) його результати, застосовує набуте знання в конкретній, в тому числі професійній діяльності. Проте безсумнівно і те, що практика часто спростовує попередні "істини", виявляє їх обмеженість, навіть хибність. Ототожнення істини із соціальною практикою (практичністю) нерідко спричинювало вульгаризацію істини як наукової цінності.

Не випадково некласична (новітня) філософія радикально переглядає концепцію істини, що проявляється у рішучій відмові від вживання цього поняття, твердженнях про плюралізм та релятивність (відносність) істини. Так, Р. Рорті вважав, що істина - це просто найбільш узгоджена і "сильна теорія", і ніякої відповідності з реальністю для її обґрунтування не вимагається. К.-Р. Поппер запропонував як альтернативу принципу верифікації принцип фальсифікування: якщо теорія не піддається спростуванню, то це є

доказом її хибності. Будь-яка справжня перевірка теорії є насамперед спробою її спростувати, фальсифікувати, стверджує він. Більш гнучку позицію стосовно істини пропонує російський філософ В. Федотова: "Всупереч класичній епістемології, істина може бути витлумачена не як відбиття (зліпок) об'єкта в знанні, а як характеристика способу поводження з ним. Оскільки таких способів може бути багато, можливий плюралізм істини і, отже, монополія на істину виключається".

Отже, поняття "істина", "значення", "смисли" та інші категоріальні одиниці теорії пізнання набувають проблемного характеру. Плюралізм істини, альтернативність методів пізнання - характерні ознаки ситуації, в якій перебуває філософська теорія пізнання. Ця обставина актуалізує проблему подолання ситуації гносеологічного та методологічного "анархізму" (П.-К. Фейєрабенд), гносеологічного песимізму, зосереджує увагу філософів на розробленні концепції нераціональності і нераціоналізму як домінуючих принципів сучасної теорії пізнання.

У сучасній науці помітно посилюється роль універсального діалектичного філософського методу, який об'єднує багато із зазначених особливостей пізнання навколишнього світу, актуалізується проблематика взаємозв'язків і розвитку, їх філософського осмислення, дослідженням чого займається діалектика.

Одним із варіантів нового універсального методу є інтервальний підхід. Його суть полягає у ствердженні рівноправності різних картин одного й того ж досліджуваного об'єкта за обов'язкової умови раціональної обґрунтованості особливостей уявлення про предмет свого спостереження (логічна несуперечливість, осмисленість, здатність до перевірки, системна приналежність, корисність, практична ефективність).

4. Релятивізм (від лат. relativus — відносний) — методологічний принцип, який полягає у метафізичній абсолютизації відносності і умовності змісту пізнання.

Суть даного філософського напрямку: всяке знання відносно неусталене, суб'єктивне, залежить від людини.

Гносеологічні корені релятивізму — відмова від визнання неперервності у розвитку знання, перебільшення впливу конкретних умов. Факт розвитку пізнання, в ході якого воно переходить на новий вищий рівень, релятивісти розглядають як доказ його неістинності, суб'єктивності. Це приводить до заперечення об'єктивності пізнання взагалі, до агностицизму.

Релятивізм в часі сягає вчення давньогрецьких софістів. Раннім релятивістом можна вважати Протагора.

У філософії, скептицизм означає одну з наступних позицій: принципову обмеженість знання, отримання інформації про дійсність через сумніви та постійні перевірки чи експерименти, брак певності в існуванні позитивних мотивів для людських вчинків (цинізм).

У класичній філософії, скептицизм означає вчення філософіської школи, представники якої стверджували, що вони не «заявляють нічого, але лише висловлюють власну думку». У цьому сенсі, філософський скептицизм — філософська позиція уникнення того, щоб шукати остаточну істину.

Прагматизм — доктрина або, скоріш, світогляд, що ставить усе знання і правду у пряме відношення до життя та дії; прагматизм судить про значення ідей, суджень, гіпотез, теорій і систем відповідно до їхньої здатності задовольнити людські потреби та інтереси у соціальний спосіб.

Прагматик — послідовник, прихильник прагматизму як філософської системи. В побутовому сенсі, це людина, яка все робить тільки з точки зору доцільності, вигоди, та якій не притаманні бездумні витівки.

Тема 10. Соціальна філософія

План

1. Предмет і структура соціальної філософії.
2. Структурованість соціальної системи.
3. Історична періодизація суспільного розвитку.

1. В розумінні суспільства, його сутнісних засад існують різноманітні теорії. Чи не першими в цьому були античні мислителі (Платон, Арістотель, Епікур та ін.) зі своїми теоретичними уявленнями про соціум як систему співбуття людей. Фундаментальною тезою грецької ідеї держави була гармонія (пропорційність), справедливість життя усіх її громадян. Саме гармонія і справедливість, на думку грецьких мислителів, були єднальною силою суспільства, яке ототожнювалось ними з державою. Для стоїків суспільство є зразком світової, космічної єдності, яка проникає й охоплює будь-яку множинність. Не лише людську спільноту, а й Землю, увесь світ (Всесвіт) вони розглядали як своєрідне «суспільство» - «державу богів і людей». В античній філософії побутували й інші точки зору. Так, Епікур і його прибічники вважали, що люди, відчуваючи потребу одне в одному, об'єдналися в суспільство. Вони розподілили між собою окремі суспільні обов'язки, особливо ті, що стосувалися безпеки, і затвердили правила стосунків між собою.

Показати, що в епоху Середньовіччя в поглядах на суспільство переважало його тлумачення як Граду Земного на противагу Граду Небесному, божественному.

Підкреслити, що мислителі Нового часу Т. Гоббс, Дж. Локк і Ж.-Ж. Руссо знову висунули ідеї добровільної угоди між людьми як вихідного принципу влаштування громадського життя. Подібне уявлення про суспільство переважало уXVIII ст. На противагу цьому Г.В.Ф. Гегель (1770-1831) стверджував, що держава - це божественна воля у тому розумінні, що вона є дух, присутній на землі, який розгортається, щоби бути формою організації світу. Вона є абсолютною раціональністю, божеством, вічним і необхідним буттям абсолютної ідеї, створюючи громадянське суспільство для досягнення своїх цілей. Соціологи Джон-Стюарт Мілль (1806-1873) і Герберт Спенсер (1820-1903), продовжували розвивати «універсальну» теорію суспільства. Інакше інтерпретував суспільство Е. Дюркгейм (1858-1917), розглядаючи його як єдність різноманітних ідей, вірувань - релігійних, моральних, естетичних, правових, політичних, - що реалізуються завдяки посередництву індивідів.

Принципово іншою є точка зору К. Маркса (1818-1883), який, розкриваючи джерела та основу виникнення і розвитку суспільства, писав: «В суспільному виробництві свого життя люди вступають в певні, необхідні, від їх волі незалежні відносини - виробничі відносини, які відповідають певному ступеню розвитку їх матеріальних продуктивних сил... На певному ступені свого розвитку матеріальні продуктивні сили суспільства приходять у суперечність з існуючими виробничими відносинами, або - що є тільки юридичним виразом останніх - з відносинами власності, всередині яких вони досі розвивалися. З форм розвитку продуктивних сил ці відносини перетворюються в їх окови». З його точки зору, діалектичний взаємозв'язок продуктивних сил і виробничих відносин відображається в законі відповідності виробничих відносин характеру й рівню розвитку продуктивних сил. Обумовленість удосконалення виробничих відносин характером і рівнем розвитку продуктивних сил, і в той же час активний вплив виробничих відносин на продуктивні сили є об'єктивною закономірністю. Порушення відповідності між продуктивними силами і виробничими відносинами, відставання останніх перешкоджає розвиткові продуктивних сил, внаслідок чого відбувається зниження темпів росту продуктивності праці, впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво. Продуктивні сили становлять матеріальну основу практичної діяльності, але розвиток цієї матеріальної основи забезпечується чи стримується системою виробничих відносин.

На підставі аналізу різних підходів до пояснення сутності суспільства можна стверджувати, що суспільство є певною єдністю, яка виявляє себе в об'єднаності, спільності, упорядкованості життя й функціонує як єдине конкретне ціле. Людське життя в усіх його сферах, починаючи від сім'ї і закінчуючи найвищими духовними цінностями – мораллю, мистецтвом, релігією, філософією, - має форму суспільного життя, співбуття людей, їх груп.

Суспільне буття - сукупність всіх форм життєдіяльності людей, їх груп в суспільстві. Суспільна свідомість - система ідеального відображення, освоєння та перетворення суспільного буття людей. Суспільна свідомість, духовна діяльність, які є відображенням суспільного буття, виступають регулюючим чинником усіх суспільних відносин.

Люди характеризуються не лише індивідуальними ознаками і якостями, а й мають загальнозначуще – соціальне, зумовлене обставинами їх суспільного існування: умовами матеріального виробництва, соціальним устроєм, політичною організацією, рівнем суспільної свідомості й культури. Звідси постає питання суспільної природи соціального. Соціальним є все те, що характеризує співіснування людей і що є відмінним від їх природної, біологічної основи. Виникає воно як системна характеристика безпосередньої чи опосередкованої взаємодії людей. Без такої взаємодії соціальне неможливе. Соціальне є сукупністю суспільних відносин індивідів, їх певних груп у процесі спільної діяльності, які виявляються у їх ставленні одне до одного, до свого місця і ролі в суспільстві, до явищ і процесів соціального життя.

2. Суспільство є цілісна структурована система. У цьому допоможе знання категорій діалектики, понять "система", "структура", "елемент".

Соціальна структура суспільства - усталений взаємозв'язок та взаємодія людей, їх груп у суспільстві, конкретно-історичний вираз системи суспільних відносин як продукту соціальної діяльності людини, груп людей. Соціальна структура суспільства - результат історичного (біологічного, демографічного, етнічного, територіального, економічного, політичного, професійного, культурного, духовного) розподілу людей на групи, страти (верстви) в суспільстві, впорядковані та взаємообумовлені зв'язки між ними.

Носіями та елементами соціальної структури суспільства є людина, історичні форми спільності людей (спільнот): сім'я, рід, плем'я, народність (етнос), народ, нація. Суспільство є системна сукупність індивідів, які, взаємодіючи, перебувають у певних зв'язках і стосунках, забезпечуючи свою життєдіяльність. Ці взаємовідносини можуть набувати найрізноманітнішого змісту: демографічного, економічного, національного, професійного, політичного, світоглядного тощо, відповідно до чого формуються й певні об'єднання людей, різного рівня спільноти - «соціальні спільноти». Соціальна спільнота - реально існуюча сукупність індивідів, що відрізняється відносною цілісністю і є суб'єктом соціальної дії. Суттєвою різновидністю соціальних спільнот є соціальні групи - основна структурна одиниця суспільства. Поняття «соціальна група» узагальнює сутнісні характеристики колективних суб'єктів суспільних зв'язків, взаємодій і відношень. Їх характеризують: стійка взаємодія, відносно високий ступінь згуртованості, чітко виявлена однорідність складу, входження у ширші спільноти зі статусом їх структурних утворень. Соціальна група - обмежена в розмірах спільнота людей, виокремлених із соціального цілого на основі специфіки діяльності, соціальної належності, спільності відносин, цінностей, норм поведінки, що склались у межах історично визначеного суспільства.

Залежно від компактності, форми зв'язків і кількості учасників у соціальних групах, прийнято виділяти внутрішні утворення: за розміром - мікросоціальні (малі), локальні (середні), макросоціальні (великі); за соціальним статусом - формальні (офіційні) та неформальні (неофіційні); за безпосередністю зв'язків - реальні (контактні) та умовні тощо. Малі соціальні групи (мікросоціальні спільноти) - спільноти, які об'єднують незначну кількість людей (до кількох десятків) на основі безпосередніх тісних контактів, стійкого спілкування, певних цінностей і норм поведінки. Групоутворюючою ознакою при цьому виступає наявність безпосередніх контактів та емоційних зв'язків, завдяки чому члени групи

володіють розвиненим почуттям належності до неї. Сім'я як мікросоціальна група - соціально-біологічна спільнота, що існує на основі шлюбних зв'язків, кровної спорідненості або всиновлення, яка регулює стосунки між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми й відповідає за виконання притаманних їй різноманітних функцій. Середні (локальні) соціальні групи - спільності людей, які формуються за стратифікаційною, функціональною, регіональною та іншими ознаками. Ними, як правило, є численні об'єднання людей (від кількох тисяч до десятків мільйонів). За професійними ознаками - це працівники конкретного заводу, фабрики або певної галузі виробництва (залізничники, ткалі, металурги тощо). З огляду на територіальні особливості - жителі конкретного населеного пункту (села чи міста), області чи регіону. Великі соціальні групи (макросоціальні спільноти) - довготривалі, сталі спільноти людей, що існують у масштабах усього суспільства. До таких об'єднань відносять: суспільні класи, етнічні об'єднання (нації, народності, племена), вікові верстви (молодь, пенсіонери) тощо. їх основним об'єднувальним чинником, за відсутності безпосередніх контактних зв'язків, є фундаментальний інтерес, що формується на основі усвідомлення людьми об'єктивних обставин свого буття.

Характеристики суспільства як системи: самоорганізацію, саморегуляцію, адаптивність (пристосовність), відкритість, інформаційність, єдність необхідності та випадковості, саморозвиток, ієрархічність, центрованість.

3. Підходи до визначення історичної періодизації суспільного розвитку: формаційний, цивілізаційний, хвильовий, інформаційний та осьовий підходи.

Формаційний підхід притаманний лінійній концепції філософії історії - підходу до вивчення всесвітньої історії як єдиного процесу поступального розвитку людства та існування в ньому взаємопов'язаних стадій соціокультурного розвитку. Історія - процес розвитку суспільства у просторі-часі на основі дії певних законів. За твердженням К.Маркса, історія - природно-історичний процес закономірної зміни суспільно-економічних формацій, які складаються з трьох елементів: продуктивних сил, виробничих відносин, надбудови. Таких формацій шість: первіснородова, рабовласницька, азіатська, феодальна, капіталістична, комуністична. Закони їх розвитку та зміни - соціальний прояв всезагальних законів матеріалістичної діалектики в діяльності людей, класів в першу чергу, в сфері виробництва, розподілі, обміні та споживанні матеріальних цінностей. Історія - безперервний процес боротьби класів, реалізація закону класової боротьби.

Цивілізаційний підхід притаманний нелінійній концепції філософії історії, яка стверджує існування множини самодостатніх історичних утворень із власною історією. А. Дж. Тойнбі вважав, що всіх цивілізацій нараховується 21, з них основних - 13, зараз залишилось 5: китайська, індійська, ісламська, російська, західна. Кожна цивілізація проходить п'ять стадій свого розвитку: виникнення, зростання, надлам, розпад, загибель. Рушійна сила цивілізації - творча меншість, носій творчого імпульсу, що відповідає на історичний «виклик» і веде за собою інертну більшість. О.Шпенглер вважав, що цивілізація - смерть культури, спосіб існування історії, яким вона відрізняється від причинності як способу існування природи. Дійсна історія не має ніяких законів.

Термін «післяіндустріальне суспільство» з'явився в ряді статей американського соціолога Д.Белла в 70-х рр. XX сторіччя. Д.Белл розділяє суспільство на три сфери - соціальну структуру, політику й культуру. Соціальна структура включає економіку, технологію й професійну систему. Політика регулює розподіл влади, виступає арбітром між конфліктуючими групами. Культура накопичує духовні багатства. Концепція післяіндустріального суспільства має справу насамперед зі змінами в соціальній структурі, в економіці, професійній системі й інформації. Пояснити, чи обґрунтовано Д. Белл виділив ряд ознак післяіндустріального суспільства: створення економіки послуг; перевага технічних фахівців й людей вільних професій; домінуюча роль теоретичного знання як джерела нововведень і політичних рішень; можливість досягнення «післяіндустріальним

суспільством» нового щабля соціального прогресу, планування й контролю за технічним розвитком; створення нової «інтелектуальної» техніки.

Сучасний американський соціолог Олвін Тоффлер підкреслив безпосередній зв'язок між змінами техніки й способу життя. Техніка, як він вважає, обумовлює тип суспільства й тип культури. Причому вплив техніки має хвилеподібний характер. Перша, аграрна, «хвиля» тривала тисячоріччя. У схемі Д. Белла, у якій зіставляються закрите й відкрите, традиційне й сучасне суспільство, їй відповідає образ традиційного суспільства. Головний зміст другої «хвилі» - заводське виробництво. Нинішня, третя, «хвиля» асоціюється з «інформаційним суспільством». Вона викликана повсюдним поширенням комп'ютерів, турбореактивної авіації, гнучких технологій. В «інформаційному суспільстві» складаються нові види родини, стилі роботи, життя, нові форми політики, економіки й свідомості. Олвін Тоффлер стверджує: бурхливий технічний прогрес, небачені досі досягнення науки, розвиток систем глобального зв'язку, і водночас - численні природні катастрофи, які не в останню чергу зумовлені непродуманою людською діяльністю, що лиш констатують загальну екологічну кризу та ставлять людство на межу самознищення - це свідчення подальших змін у розвитку суспільства, свідчення про прихід третьої хвилі цивілізації - інформаційної. Інформаційна революція створює новий поділ цивілізацій на «швидкі» та «повільні» економіки. Інформаційне суспільство - соціологічна і футурологічна концепція, що вважає головним чинником суспільного розвитку виробництво і використання науково-технічної й іншої інформації. Концепція інформаційного суспільства є різновидом теорії постіндустріального суспільства, основу якої заклали 3. Бжезинский, Д. Белл, О. Тоффлер.

Автор концепції "осьового часу" К.Ясперс (1883-1969) стверджував, що вісь світової історії слід віднести до часу близько 500 років до н.е., до того духовного процесу, який йшов між 800 і 200 рр. до н.е. Тоді відбувся найрізкіший поворот в історії. З'явилася людина такого типу, який зберігся і до цього дня. Цей час називається осьовим. В цей час відбувається багато надзвичайного - в Китаї жили Конфуцій і Лао-цзи, виникли всі напрями китайської філософії, мислили Мо-цзи, Чжуан-цзи, Ле-цзи і інші. В Індії виникли Упанішади, жив Будда; у філософії - в Індії, як і в Китаї, - були розглянуті всі можливості філософського збагнення дійсності, аж до скептицизму, до матеріалізму, софістики і нігілізму; в Персії Заратустра учив про світ, де йде боротьба добра із злом; в Палестині виступали пророки - Ілія, Ісайя, Ієремія і Второїсайя; в Греції - це час Гомера, філософів Парменіда, Геракліта, Платона, трагіків, Фукидіда і Архімеда. Все те, що пов'язано з цими іменами, виникло майже одночасно протягом небагатьох сторіч в Китаї, Індії і на Заході.

Спрямованість культурно-історичного процесу завжди має альтернативні можливості, і яка з них стане дійсністю, до яких наслідків вона приведе, залежить від багатьох випадковостей і дій конкретних людей, які завжди мають власні цілі, хоча й можуть діяти неусвідомлено або навіть несвідомо. Вибір напрямку руху суспільної системи залежить від багатьох чинників і ними зумовлених обставин, враховує свободу людини як її сутнісну визначеність, істотну рису людського буття, свободу як вияв здатності до самоорганізації, певного механізму саморегуляції культурно-історичного руху.

Тематика рефератів:

1. Суспільно-історичний характер світогляду. Форми і функції світогляду.
2. Історичні типи світогляду, їх ціннісно-смислова орієнтація.
3. Світогляд, його структура і форми.
4. Виникнення філософії та особливості розвитку філософських вчень.
5. Філософія і наука: спільне та відмінне.
6. Філософія як методологія науки.
7. Космоцентризм античної філософії.
8. Теорія пізнання Демокрита.
9. Антропологічне вчення Сократа.
10. Об'єктивний ідеалізм і діалектика Платона.
11. Концепція ідеальної держави Платона.
12. Метафізика Аристотеля.
13. Проблема співвідношення віри і знання в середньовічній філософії.
14. Фома Аквінський як систематизатор середньовічної схоластики.
15. Гуманізм філософії Відродження.
16. Натурфілософія Джордано Бруно і Миколи Кузанського.
17. Емпіризм і раціоналізм як головні методологічні напрямки у філософії XVII-XVIII століть.
18. Ф. Бекон та його проект нової науки.
19. Дуалізм Р. Декарта.
20. Варіанти теорії суспільного договору в філософії Нового часу.
21. Дж. Берклі і Д. Юм про можливості людського пізнання.
22. Ідеал людини і справедливого суспільства в просвітницької філософії XVIII століття.
23. Теорія пізнання І. Канта.
24. Етичне вчення І. Канта.
25. Науковчення Й.Г. Фіхте.
26. Натурфілософія Ф.В. Шеллінга.
27. Система і метод в філософії Г.В.Ф. Гегеля.
28. Гегелівська філософія історії.
29. Антропологічний матеріалізм Л. Фейєрбаха.
30. Філософія марксизму.
31. Філософія волі А. Шопенгауера.
32. Проблеми нової моралі та нової людини в філософії Ф. Ніцше.
33. Особливості формування світогляду Київської Русі.
34. Людина і світ у філософії Києво-Могилянської академії (1701 - 1818).
35. Філософські погляди Г. Сковороди.
36. Філософія серця П. Юркевича.
37. Інтегральний націоналізм Д. Донцова.
38. З.Фрейд про співвідношення свідомого і несвідомого.
39. Розвиток природознавства і позитивізм.
40. Проблема «справжнього буття» і свободи в екзистенціалізмі.
41. Релігійний напрям у філософії XX століття.
42. Герменевтика як філософсько-культурологічний напрям.
43. Універсальні зв'язки буття і принцип матеріальної єдності світу.
44. Основні форми руху матерії і принцип системної організації матерії.
45. Історична еволюція поглядів на простір і час.
46. Соціально-історична природа свідомості.
47. Свідомість і самосвідомість.
48. Форми суспільної свідомості та їх взаємозв'язок.
49. Розвиток як закономірність руху.

50. Догматизм, релятивізм і діалектика в теорії пізнання.
51. Закономірність зв’язку кількісних і якісних змін в розвитку.
52. Суперечливість процесу розвитку.
53. Заперечення заперечення як поступальність у розвитку.
54. Взаємозв’язок діалектичних законів.
55. Метафізика та діалектика: проблема співвідношення.
56. Філософські проблеми антропосоціогенезу.
57. Основні принципи сучасної гносеології.
58. Структура наукового дослідження.
59. Теорія як форма організації наукового знання.
60. Пізнання і творчість.
61. Проблема істинності людського знання.
62. Співвідношення понять розвитку, прогресу і регресу в розумінні історичного процесу.
63. Фаталізм, волюнтаризм і проблема свободи.
64. Взаємодія суспільства і природи в історичному розвитку.
65. Науково-технічний прогрес і протиріччя сучасної цивілізації.
66. Ціннісні орієнтації в структурі діяльності.
67. Традиції і новаторство в культурі.
68. Цінність життя і життєвий сенс.
69. Співвідношення понять культури та цивілізації.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексеев П.В., Панин А.В. Философия. – М., 1997.
2. Андрущенко В.П., Михальченко М.І. Сучасна соціальна філософія: Курс лекцій. – К., 1999.
3. Антология мировой философии. – М., 1991.
4. Введение в философию. В двух частях / Под ред. И.Т. Фролова. – М., 1989.
5. Введение в философию: Конспект лекций / А.Г. Чичков, И.А. Аврахов. – Днепропетровск, 2004. – ЧЧ. 1-2.
6. Иллюстрированный энциклопедический словарь / Сост. А.П. Горкин. – М., 2001.
7. Методичні вказівки до вивчення теми "Соціальна філософія в системі гуманітарного знання / Укл. В.І. Пронякін. – Дніпропетровськ, 2001.
8. Мотрошилова Н.В. Рождение и развитие философских идей. – М., 1991.
9. Новейший философский словарь / Сост. А.А.Грицанов. – Мн., 1998.
10. Ортега-и-Гассет Х. Что такое философия? / Пер. с исп. – М., 1991.
11. Подольська Є.А. Кредитно-модульний курс з філософії: філософія, логіка, етика, естетика, релігієзнавство: Навчальний посібник. – К., 2006.
12. Рассел Б. Історія західної філософії / Пер. с англ. – К., 1995.
13. Реале Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. – М., 1996.
14. Скирбекк Г., Гилье Н. История философии: Учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений / Пер. с англ. – М., 2000.
15. Спиркин А. Г. Философия: Учебное пособие. – М., 2002.
16. Філософія: Навч. посібник / Під кер. І. В. Бичка. – К., 1991.
17. Філософія: Навч. посібник / За ред. І.Ф. Надольного. – К., 1997.
18. Філософія: Підручник / За ред. В. Г. Кременя. – К., 2002.
19. Філософія: Підручник / За ред. Г.А. Заїченка та ін. – К., 1994.
20. Философия: Учебник для высших уч. завед. – Ростов-на-Дону, 1999.
21. Философский энциклопедический словарь / Е.Ф. Губский, Г.В. Кораблева, В.А. Лутченко. – М., 2002.
22. Халапсіс О.В. Основи філософського аналізу суспільства: Навчальний посібник. – Дніпропетровськ, 2003.
23. Августин Блаженный. Исповедь // Августин Блаженный. Творения: Пер. с лат. – СПб.-К., 1998. – Т. 1.
24. Августин Блаженный. О граде Божием // Августин Блаженный. Творения: Пер. с лат. – СПб.-К., 1998. – ТТ. 3-4.
25. Александров В.И. О соотношении философии и метафизики // Философские исследования. – М., 2002. – №. 3-4.
26. Алексеев В.П. Становление человечества. – М., 1984.
27. Аристотель. Категории // Аристотель. Соч.: В 4-х т.: Пер. с древнегреч. – М., 1978. – Т.2.
28. Аристотель. Метафизика / Аристотель.: Пер. с древнегреч. – Ростов-на-Дону, 1999.
29. Бердяев Н.А. Опыт эсхатологической метафизики. Творчество и объективация // Бердяев Н.А. Царство Духа и царство Кесаря. – М., 1995.
30. Бердяев Н.А. Философия свободного духа // Бердяев Н.А. Диалектика божественного и человеческого. – М., 2003.
31. Блох Э. Тюбингенское введение в философию: Пер. с нем. – Екатеринбург, 1997.
32. Бычко А.К. Народная мудрость Руси: анализ философа. – К., 1988.
33. Бичко І.В. Ментальна співзвучність української та європейської філософської традицій: "Кордоцентричні мотиви" // Київські обрії: історико-філософські нариси. – К., 1997.
34. Вебер А. Принципиальные замечания к социологии культуры // Вебер А. Избранное: Кризис европейской культуры: Пер. с нем. – СПб., 1999.
35. Вебер М. "Объективность" социально-научного и социально-политического познания // Вебер М. Избранные произведения: Пер. с нем. – М., 1990.

36. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера. – М., 1989.
37. Вернадский В.И. Научная мысль как планетное явление // Вернадский В.И. О науке. – Дубна, 1997. – Т. 1.
38. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики: Пер. с нем. – М., 1988.
39. Гегель Г.В.Ф. Лекции по истории философии: Пер. с нем.–СПб.,1993.–Кн. 1.
40. Гегель Г.В.Ф. Лекции по философии истории: Пер. с нем. – СПб., 1993.
41. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук: Пер. с нем. – М., 1974. – Т. 1. Наука логики.
42. Гейзенберг В. Физика и философия: Часть и целое. – М., 1989.
43. Гуссерль Э. Картезианские размышления: Пер. с нем. – СПб., 1998.
44. Гуссерль Э. Кризис европейского человечества и философия // Гуссерль Э. Философия как строгая наука: Пер. с нем. – Новочеркасск, 1994.
45. Декарт Р. Начала философии // Декарт Р. Избр. произв.: Пер. с фр. М., 1950.
46. Декарт Р. Размышления о первой философии // Декарт Р. Соч.: В 2-х т.– М., 1994. – Т.2.
47. Декарт Р. Рассуждения о методе, чтобы верно направлять свой разум и отыскивать истину в науках // Декарт Р. Соч.: В 2-х т. – М., 1989. – Т.1.
48. Дильтей В. Введение в науки о духе [предисловие] // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX-XX вв. Трактаты, статьи, эссе. – М., 1987.
49. Дильтей В. Типы мировоззрения и обнаружение их в метафизических системах // Культурология. XX век. – М., 1995.
50. Ефимов Ю.И. Философские проблемы теории антропосоциогенеза. – Л., 1981. – 192 с.
51. Кант И. Критика чистого разума: Пер. с нем. – М., 1994.
52. Кант И. Пролегомены ко всякой будущей метафизике, которая может появиться как наука // Кант И. Соч.: В 8-ми т.: Пер. с нем.– М., 1994. – Т. 4.
53. Капица С.П., Курдюмов С.П., Малинецкий Г.Г. Синергетика и прогнозы будущего. – М., 2003.
54. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры. – СПб., 2002.
55. Корет Э. Основы метафизики: Пер. с нем. – К., 1998.
56. Кун Т. Структура научных революций: Пер. с англ. – М., 2002.
57. Лейбниц Г.-В. Новые опыты о человеческом разумении автора системы предустановленной гармонии // Лейбниц Г.-В. Сочинения в четырех томах. – М., 1983. – Т. 2.
58. Лейбниц Г.-В. Рассуждение о метафизике // Лейбниц Г.-В. Сочинения в четырех томах. – М., 1982. – Т. I.
59. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. В 3-х т. // Маркс К., Энгельс Ф. Соч.: Пер. с нем. – 2-е изд. – М., 1960-1962, тт. 23-25.
60. Ницше Ф. Так говорил Заратустра // Ницше Ф. Сочинения в 2 т.: Пер. с нем. – М., 1990. – Т. 2.
61. Попович М.В. Мировоззрение древних славян. – К., 1985.
62. Пригожин И., Стенгерс И. Время, хаос, квант: Пер. с англ. – М., 1999.
63. Роулендс М. Философ на краю Вселенной: Пер. с англ. – М., 2005.
64. Спенсер Г. Прогресс, его закон и причина // Спенсер Г. Опыты научные, политические и философские: Пер. с англ. – Минск, 1998.
65. Спиноза Б. Избранное: Пер. с голл. и лат. – Минск, 1999.
66. Тейяр де Шарден П. Феномен человека: Пер. с фр. – М., 1987.
67. Тойнби А.Дж. Постижение истории: Пер. с англ. – М., 1991.
68. Тоффлер А. Футурошок: Пер. с англ. – СПб., 1997.
69. Уитроу Дж. Естественная философия времени: Пер. с англ. – Изд. 3-е, стереотипное. – М., 2004.

70. Фейерабенд П. Против метода. Очерк анархистской теории познания: Пер. с англ. – М., 2007.
71. Фихте И.Г. Основные черты современной эпохи // Фихте И.Г. Сочинения в двух томах: Пер. с нем. – СПб., 1993. – Т. II.
72. Фома Аквинский. Сумма теологии: Пер. с лат. – К.- СПб., 2007. – Часть 1.
73. Фукуяма Ф. Конец истории? // Вопросы философии. – 1990. – № 3.
74. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции: Пер. с англ. – М., 2004.
75. Хайдеггер М. Бытие и время: Пер. с нем. – М., 1997.
76. Хайдеггер М. Европейский нигилизм // Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления: Пер. с нем. – М., 1993.
77. Халапсис А.В. Постнеклассическая метафизика истории. – Днепропетровск, 2008.
78. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций: Пер. с англ. – М., 2003.
79. Хокинг С. Черные дыры и молодые вселенные: Пер. с англ. – СПб., 2001.
80. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории: Пер. с нем. – М., 1993. – Т. 1. Гештальт и действительность.
81. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории: Пер. с нем. – Минск, 1999. – Т. 2. Всемирно-исторические перспективы.
82. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – М., 1961. – Т. 21.
83. Эразм Роттердамский. Диатриба, или Рассуждение о свободе воли // Эразм Роттердамский. Философские произведения: Пер. с лат. и нем. – М., 1987.
84. Ясперс К. Смысл и назначение истории: Пер. с нем. – М., 1991.